



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ  
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ  
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ  
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ  
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»  
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

## Υπόμνημα στην Αρχαιολογία του Θουκυδίδη

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Του

**Αλέξανδρου Συμεωνίδη**

Διπλωματούχου Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων,

2015

**Επιβλέπων Καθηγητής:** Βασίλειος Κωνσταντινόπουλος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

**Συνεπιβλέποντες:** Βολονάκη Ελένη, Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Ευσταθίου Αθανάσιος, Αναπλ. Καθηγητής, Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

**Καλαμάτα, Απρίλιος 2019**



## Περιεχόμενα

|   |    |
|---|----|
| 1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ .....                              | 4  |
| 2.ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ .....                   | 5  |
| 3.ΤΟ ΥΦΟΣ ΣΤΟΝ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ .....                | 10 |
| 3.1.ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΝΤΙΘΕΣΗ .....    | 11 |
| 3.2.ΑΦΑΙΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑ.....                       | 12 |
| 3.3.ΠΟΙΚΙΛΙΑ (VARIATIO) .....                 | 13 |
| 4.ΟΙ ΠΑΡΕΚΒΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ..... | 14 |
| 5.ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ .....        | 30 |
| 6.ΥΠΟΜΝΗΜΑ: Ι2-19. Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ.....         | 32 |
| 7.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ .....                            | 71 |
| 8.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ .....                          | 72 |
| 8.1.ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ .....                        | 72 |
| 8.2.ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ.....                           | 73 |
| 8.3.ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ .....                | 76 |

## 1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε για το πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών του πανεπιστημίου Πελοποννήσου και συγκεκριμένα για το πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών με τίτλο Αρχαία και Νέα Ελληνική Φιλολογία: κατεύθυνση Αρχαία Ελληνική Φιλολογία.

Η συγκεκριμένη μελέτη ερευνά το έργο του Αθηναίου ιστορικού Θουκυδίδη. Η εργασία λοιπόν στρέφεται γύρω από το πρώτο βιβλίο των ιστοριών και συγκεκριμένα το κεφάλαιο της αρχαιολογίας. Πέρα όμως από αυτό μελετά και σημαντικά στοιχεία ύφους του Θουκυδίδη και της αφηγηματικής του τεχνικής.

Η εργασία ξεκινά με βασικά στοιχεία της ζωής του μεγάλου ιστορικού που είναι σημαντικά για να κατανοήσει κάποιος το σκεπτικό του. Έπειτα μελετά σημαντικές πτυχές του ύφους του Θουκυδίδη και φυσικά μελετά τις παρεκβάσεις μέσα στο έργο που είναι τόσο σημαντικές για το περιεχόμενο και την κατανόηση του έργου, διότι αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι του συνόλου του έργου.

Στην συνέχεια μελετώνται διεξοδικά τόσο από γλωσσική άποψη, όσο και από ερμηνευτική και πραγματολογική σκοπιά τα κεφάλαια ΙΙ-22, που αποτελούν την αρχαιολογία του Θουκυδίδη. Γίνεται λοιπόν έναν υπομνηματισμός που ερευνά τον σκοπό της συγγραφής αυτού του τόσο σημαντικού κεφαλαίου.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι τα κεφάλαια αυτά βρίσκονται στην αρχή του έργου του Θουκυδίδη και αυτό γιατί πραγματεύονται γεγονότα πανάρχαια. Ο Θουκυδίδης στα κεφάλαια αυτά ξεκινά από τα αρχικά στάδια της Ελληνικής ζωής, πριν ακόμα καλά καλά δημιουργηθούν μεγάλα κέντρα και πόλεις, πριν καθιερωθεί το όνομα των Ελλήνων. Ο πραγματικός στόχος του ιστορικού είναι να δείξει με τρόπο αποτελεσματικό την σταδιακή εξέλιξη και την πρόοδο των τεχνικών μέσων από της απαρχές έως και το ξέσπασμα του πολέμου.

Για να το καταφέρει αυτό, χρησιμοποιεί αποδείξεις και τεκμήρια, στηρίζεται δηλαδή σε στοιχεία όπως οι θέσεις των πόλεων, την ένδυση των ανθρώπων, τις διαφορές Ελλήνων και Βαρβάρων, καθώς επίσης Αθηναίων και Σπαρτιατών. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι προβαίνει σε μια ανασύσταση της ιστορίας με σύγχρονες αρχαιολογικές και ιστορικό-συγκριτικές μεθόδους.

## 2.ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ο Θουκυδίδης, διαφέρει από τον Ηρόδοτο ως προς τρεις σημαντικές απόψεις: (1) ασχολήθηκε με την ιστορία της ιδιαίτερης πόλης του· (2) διανοούμενος της νέας σχολής, πολύ επηρεασμένος από τη ρητορική και τη σοφιστική, έγραψε σύγχρονη ιστορία· (3) εξόριστος το 424/3 π.Χ. μετά την καταστροφική στρατηγία του, ήλθε στην ιστοριογραφία ως άνθρωπος της δράσης<sup>1</sup>. Οι μαρτυρίες<sup>2</sup> για τη ζωή του προέρχονται κυρίως από τις δικές του δηλώσεις, αλλά η αρχαιότητα γνώριζε επίσης για την ταφή του κοντά στα Κιμώνεια μνήματα (με επιγραφές, Μαρκελλ. 16 και 55· Βίος 7) και για ένα ψήφισμα από κάποιον Οινόβιο (Παυσ. 1.23.9) που ανακάλεσε τον Θουκυδίδη από την εξορία μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου. Το μέρος, άλλωστε, ήταν ξακουστό στην αρχαιότητα (Ηρόδ. 6.103.3). Μπορούμε λοιπόν να εμπιστευθούμε τον Πολέμωνα, τον περιηγητή του 2ου αιώνα π.Χ., στον οποίο χρωστάμε την πληροφορία αυτή· στον ίδιο χρωστάμε και το όνομα του δήμου του Θουκυδίδη, του Αλιμούντα (Μαρκελλ. 16 και 55: ο Μαρκελλίνος, στηριζόμενος στο σύγγραμμα του Πολέμωνα *Περί άκροπόλεως*, παραθέτει την επιτύμβια επιγραφή *Θουκυδίδης Όλόρου Αλιμούσιος*. Ο Θουκυδίδης, λοιπόν, συνδεόταν συγγενικά με τον σημαντικότερο πολιτικό αντίπαλο του Περικλή, τον Κίμωνα. Το γεγονός αυτό, βέβαια, δεν τον εμπόδισε να εκτιμήσει βαθύτατα τον ηγέτη της δημοκρατικής παράταξης· μαρτυρίες αυτής της εκτίμησης προσφέρει άφθονες το ίδιο ιστορικό του έργο.

Ο Θουκυδίδης ήταν ώριμος άντρας όταν ξέσπασε ο πόλεμος το 431 (1.1.1. και 5.26.5) κι έτσι γεννήθηκε πιθανώς στις αρχές της δεκαετίας του 450 (πριν από το 454, αν ήταν τουλάχιστο 30 ετών κατά τον χρόνο της στρατηγίας του το 424). Γιος του Ολόρου από το δήμο Αλιμούντα, ο Θουκυδίδης αναμφισβήτητα ανήκε στο γένος των Φιλαϊδών, και είναι ελκυστική η υπόθεση ότι ήταν συγγενής του Θουκυδίδη, γιου του Μελησία, του μεγάλου ανταγωνιστή του Περικλή που εξοστρακίστηκε το 443. Σύμφωνα με την οικογενειακή παράδοση ήταν συντηρητικός, αν και θαυμαστής του Περικλή. Σχετιζόταν κάπως με τα χρυσωρυχεία της Θράκης (4.105.1), πράγμα που μπορεί να εξηγήσει γιατί είχε τοποθετηθεί ναύαρχος στην περιοχή εκείνη το 424.

---

<sup>1</sup> Easterling – Knox (2010) 585.

<sup>2</sup> Για τις βιογραφικές ασάφειες και τα προβλήματα σύνθεσης που ανακύπτουν βλ. Canfora (2006) 4 κ.εξ.

Ακόμα διαβάζουμε<sup>3</sup> ότι το 424 ανέλαβε το αξίωμα του στρατηγού στη Θράκη (4.104.4) και ότι βίωσε τον 27χρονο πόλεμο (5.26.5): *αίσθανόμενος τε τῇ ἡλικίᾳ και προσέχων την γνώμην, ὅπως ἀκριβές τι εἶσομαι*. Αργότερα εξορίστηκε, επειδή δεν κατάφερε να ανακουφίσει την Αμφίπολη από την επίθεση του Βρασίδα, μας λέει μόνο ότι αυτό του επέτρεψε να πάρει πληροφορίες και από τις δύο πλευρές (5.26.5). Πιθανόν απεβίωσε στην Αθήνα ευθύς μετά το 399 και θάφτηκε εκεί. Υπάρχει ωστόσο πλατιά διαδομένη αρχαία υπόθεση για το μέρος και τον τρόπο του θανάτου του. Ο Θουκυδίδης λέει ότι ασχολούνταν με τη σύνθεση του έργου του από την αρχή του πολέμου (1.1.1) και δείχνει καθαρά ότι έγραφε ακόμη μετά το 404 (2.65.12· 5.26.1· 6.15.3).

Η αντίληψη του Θουκυδίδα για την ιστοριογραφία διαφέρει αρκετά από εκείνη όλων των άλλων αρχαίων ιστορικών, ώστε οι μελετητές δεν έχουν επαρκώς προσέξει το μεγάλο χρέος που οφείλει στους προκατόχους του, ιδιαίτερα στον Ηρόδοτο. Αντίθετα έχουν επηρεασθεί αρκετά από τις επικριτικές του παρατηρήσεις για τις ανεπάρκειες της προηγούμενης ιστορικής έρευνας (1.20-2). Ο Ηρόδοτος σαφώς συμπεριλαμβάνεται σ' αυτή την κριτική· ο Θουκυδίδης διορθώνει δύο μικρά γεγονότα που απαντούν στον Ηρόδοτο (1.20.3) χωρίς να αναφέρει τον προκάτοχό του. Παρόμοια, η δηκτική κρίση για τους «λογογράφους» που έγραψαν με σκοπό μάλλον να εντυπωσιάσουν το ακροατήριο παρά να του πουν την αλήθεια (1.21.1) και η παραδοχή του ότι η έλλειψη ιστοριών (1.22.4) θα κάνει το δικό του έργο λιγότερο ευχάριστο, αναμφίβολα κατευθύνονται ανάμεσα σ' άλλους ενάντια στον Ηρόδοτο. Αλλά οι παρατηρήσεις αυτές, που επηρεάζονται κυρίως από την επίγνωση της καινοτομίας της μεθόδου του, δεν πρέπει να κρύψουν την πραγματική του σχέση με τους προκατόχους του.

Κατά πρώτο λόγο ο Θουκυδίδης ακολουθεί την ίδια παράδοση μνημειακής ιστορίας και στηρίζει τη θέση του συγκρίνοντας το μέγεθος του Πελοποννησιακού πολέμου με τους Περσικούς πολέμους (1.23.1). Στο ιστορικό πλάνο της πρώιμης ιστορίας της Ελλάδος παραλείπει όλες τις λεπτομέρειες των περσικών πολέμων, ίσως γιατί είχαν ήδη γίνει αντικείμενο διαπραγματεύσεως. Αρχίζει την ιστορία της «πεντηκονταετίας» ακριβώς στο σημείο που σταματά ο Ηρόδοτος, στην κατάληψη της Σηστού το χειμώνα του 479 π.Χ. (1.89.2). Φαίνεται επίσης να συμφωνεί με τον Ηρόδοτο για τη

---

<sup>3</sup> Ρεγκάκος, Α (2009) 158.

συμβολή των Αθηναίων στην εθνική υπόθεση κατά τη διάρκεια της εισβολής του Ξέρξη - τουλάχιστον αναφέρει τις αθηναϊκές απόψεις σε δημηγορίες (1.74 και 91) - και για την αρχή της Συμμαχίας της Δήλου, η οποία σχηματίστηκε με την παράκληση των συμμάχων (1.75.2 και 96· πβ. Ηρόδ. 8.3). Η γνώμη του για το φόνο του Ιπάρχου από τον Αρμόδιο και Αριστογείτονα το 514 π.Χ. πλησιάζει εκείνη του Ηροδότου και διαψεύδει τη λαϊκή παράδοση της Αθήνας (1.20.2 και 6.54 κ.ε: Ηρόδ. 5.55 και 6.123.2). Τα πολύ γνωστά βιογραφικά σκίτσα του Πausανία και του Θεμιστοκλή στο 1ο βιβλίο (128.3 κ.ε. και 135.2 κ.ε.) συμπληρώνουν τις εκθέσεις του Ηροδότου και θυμίζουν το ύφος του. Είναι επομένως δικαιολογημένο να συγκρίνουμε τους δύο ιστορικούς με σκοπό να εξιχνιάσουμε χαρακτηριστικά στο έργο του Θουκυδίδη που οδηγούν στο μεγάλο του προκάτοχο. Μερικά αξιοσημείωτα δείγματα είναι η εξάρτηση του Θουκυδίδη από τον Ηρόδοτο στη χρονολόγηση με θέρος και χειμώνα, η χρήση δημηγοριών και σε μερικές αναφορές ακόμη και η αντίληψή που είχε για τη δύναμη.

Μπορούμε να διακρίνουμε στον Θουκυδίδη, όπως κάναμε με τον Ηρόδοτο, μια επιστημονική μέθοδο και μιαν αντίληψη ιστορικής ερμηνείας, αλλά η διάκριση αυτή δεν μπορεί να γίνει τόσο ορατή στην περίπτωση του Θουκυδίδη. Η απήχηση του επιστημονικού του ταλάντου γίνεται αισθητή σ' όλη την *Ιστορία*, όχι μόνο στον τρόπο που συλλέγει τις μαρτυρίες, αλλά επίσης στο αφηρημένο ύφος του και στη θεωρία του για την αιτιότητα. Ο Θουκυδίδης είναι το παιδί της σοφιστικής κίνησης τόσο στο φιλοσοφικό όσο και στο ρητορικό της κλάδο, και εξαιτίας της ολικής σχεδόν απώλειας των έργων των σοφιστών είναι από μία άποψη ο κυριότερος σωζόμενος εκπρόσωπός της. Έχουν επισημανθεί ορισμένες επιδράσεις: η διάκριση των συνωνύμων φέρνει στο νου τον Πρόδοκο, η χρήση μερικών γλωσσικών τεχνασμάτων την τεχνική του Γοργία. Θεμελιακά σοφιστικός είναι ο από μέρους του Θουκυδίδη εσκεμμένος περιορισμός της ιστορίας σε φαινόμενα της ανθρώπινης διαγωγής που μπορούν να παρατηρηθούν και ο αποκλεισμός των μεταφυσικών και θρησκευτικών εξηγήσεων, η ανάλυση της ανθρώπινης προόδου που επιχειρεί στην «αρχαιολογία» (1.2-19) και η ταύτιση της ανθρώπινης λογικής με την τέχνη της πειθώς. Όπως δείχτηκε πρόσφατα, το ενδιαφέρον του Θουκυδίδη στο *λόγο* βρίσκει διέξοδο όχι μόνο σε πολυάριθμους «στημένους» λόγους, για τους οποίους το έργο του είναι ακουστό, αλλά επίσης στις συχνές αναφορές δημηγοριών και ομιλιών σε πλάγιο λόγο, και στη συγκαταρίθμηση επιστολών και εγγράφων. Ιδιαίτερα διαφωτιστική είναι η υφολογική

ομοιότητα ανάμεσα στις δημηγορίες και στην επιχειρηματολογία του ίδιου του Θουκυδίδη, ειδικά στην ανάλυσή που κάνει για τα αίτια της εμφύλιας έριδας με την ευκαιρία της επανάστασης στην Κέρκυρα (3.70-83· το 84 είναι ίσως νόθο).

Το πρώτο βιβλίο περιέχει τα προηγούμενα του Πελοποννησιακού πολέμου παρουσιασμένα σε μεγάλη κλίμακα μ' έναν τρόπο που θυμίζει τον Ηρόδοτο. Την αποδεικτική ισχύ των όσων θα υποστηρίξει τη στηρίζει πάνω σε επιχειρήματα. Απ' αυτά το πρώτο εμφανίζεται στο προοίμιο (1.1-23), που χρησιμοποιεί την ιστορία ως απόδειξη για δύο ισχυρισμούς: (1) ο Πελοποννησιακός πόλεμος ήταν ο πιο μεγάλος που έγινε ποτέ, και (2) η αξιοπιστία του Θουκυδίδη επρόκειτο να καθιερωθεί από το γεγονός ότι ήταν ένας σύγχρονος ιστορικός. Το πρώτο δικαιολογείται από την απόδειξη ότι η συγκέντρωση δύναμης αυξήθηκε σταθερά στο ρεύμα της ιστορίας (1.2-19) κι από το επακόλουθο μήκος του πολέμου και του αυξημένου πόνου (1.23.1-3). Η αρμοδιότητα του Θουκυδίδη συζητείται και στην αρχή και στο τέλος του προοιμίου στα κεφάλαια όπου συζητεί την καινούργια του μέθοδο για την ανάλυση των συγχρόνων πηγών (1.20-2). Ο συνδυασμός δύναμης και πόνου αποτελεί το κύριο θέμα της *Ιστορίας*, την τραγωδία της Αθήνας και την τραγωδία της εμπόλεμης ανθρωπότητας. Έτσι το πρώτο βιβλίο είναι κυρίως μια διερεύνηση των λόγων για τον πόλεμο και τη στάση των εμπόλεμων, και μόνο δευτερευόντως μια έκθεση του τι συνέβη πριν από τον πόλεμο. Ορθώνει την έννοια της δύναμης ως την κύρια ιδέα του έργου, αλλά οι τραγικές συνέπειες της δύναμης θα γίνουν φανερές μόνο στη διάρκεια του ίδιου του πολέμου. Η ιστορία παρουσιάζεται εδώ πρωτίστως ως απόδειξη μερικών ισχυρισμών του συγγραφέα και όχι, όπως στα επόμενα βιβλία, απλώς για να κάνει την εμφάνισή της.

Η αρχαιολογία<sup>4</sup> περιλαμβάνει την σύντομη έκθεση της ελληνικής ιστορίας από τις αρχές ως την εποχή του που σκοπό έχει να αποδείξει την εξαιρετική σημασία του Πελοποννησιακού πολέμου σε σύγκριση με τα προηγούμενα εγχειρήματα. Σαν σε μια εισαγωγή ακούγονται για πρώτη φορά στην «αρχαιολογία» διάφορα θέματα, πνευματικά και πραγματολογικά, που είναι αποφασιστικά για ολόκληρο το έργο. Στο πρώτο πλάνο βρίσκεται το πρόβλημα της δημιουργίας της δύναμης, όπου με τον όρο δύναμη νοείται η πολεμική ικανότητα. Ο Hermann Strasburger έστρεψε την προσοχή μας στο πως η υπεροχή του πολιτικού και στρατιωτικού παράγοντα, πού κυριαρχούσε

---

<sup>4</sup> Lesky (1990) 637.



πολύ καιρό στην νεότερη ιστοριογραφία, πραγματικά εισάγεται από τον Θουκυδίδη. Στην «αρχαιολογία» προβάλλει ήδη και η βασική σκέψη του έργου, ότι δύναμη στον αιγιακό χώρο σημαίνει προπάντων την θαλασσινή δύναμη. Έτσι λοιπόν ο Θουκυδίδης προτάσσει την δημιουργία ενός θαλάσσιου κράτους από τον Μίνωα, ζωγραφίζοντας συγχρόνως μία εικόνα, που το ιστορικό της περιεχόμενο είμαστε σε θέση να το αποτιμήσουμε σωστά μόνο ύστερα από τις μεγάλες κρητικές ανασκαφές γύρω από την στροφή το αιώνα μας. Το θαλασσινό θέμα εξακολουθεί να μένει στο προσκήνιο τις έκθεσης, η οποία φτάνει ως τους Περσικούς πολέμους, και δια φωτίζει επίσης σύντομα την διασπαστική τάση τις σπαρτιατικής και αθηναϊκής πολιτικής ύστερα από τον κοινό αγώνα.

Όταν ο Θουκυδίδης αρχίζει την «αρχαιολογία» περιγράφοντας πολύ πρωτόγονες συνθήκες ζωής των Ελλήνων, από τις οποίες λείπουν ακόμα οι μόνιμες κατοικίες, για να ζωγραφίσει ύστερα, με την καταστολή της πειρατείας και την διαμόρφωση μεγάλων κέντρων δύναμης, την ανάπτυξη μεγαλύτερης ασφάλειας και τάξης, παραδέχεται έτσι την αντίληψη ότι ή ιστορία της ανθρωπότητας είναι σταθερή πρόοδος από μία αρχική πρωτόγονη κατάσταση πού, σαν αντεικόνα της μυθικής διδασκαλίας του Ησιόδου για τις ηλικίες της παρακμής το κόσμου, την είδαμε να εκπροσωπείται στον κύκλο της σοφιστικής ιδιαίτερα από τον Πρωταγόρα. Η πρόοδος αυτή περιγράφεται στο έργο του ιστορικού προπάντων σαν δημιουργία δύναμης και δεν συνοδεύεται από οποιοδήποτε ηθικό διακριτικό.

Με επιστημονική στάση ο Θουκυδίδης προσπαθεί να δώσει στις διηγήσεις του τέλεια βεβαιότητα (το σαφές). Αυτή εξασφαλίζεται ικανοποιητικά με αυτοψία των συγχρόνων γεγονότων η με την μαρτυρία εκείνων που είχαν πάρει μέρος οι ίδιοι σ' αυτά. Αυτό είναι πιο δύσκολο στην έκθεση του παρελθόντος, κι εδώ όμως στόχος του μένει η πειστική απόδειξη (τεκμήριον). Βαρυσήμαντα η λέξη πλαισιώνει στο κεφ. 1 και 21 την «αρχαιολογία». Αποδείξεις όμως σαν κι αυτές που προσφέρουν τα έγγραφα, υπάρχουν μόνο σε ευνοϊκές περιπτώσεις. Αλλιώς πρέπει ο στόχος να αναζητηθεί πιο βαθιά και να κοιτάξουμε προς το έλλογο αντί προς το βέβαιο. Το εϋλογο (εϊκός) όμως πετυχαίνεται με μία εμπειρία (εϊκάζειν), πού η σοφιστική διδασκαλία σε στενό σύνδεσμο με την δικαστηριακή πράξη την είχε ανεβάσει σε μεγάλη ακμή. Δεν είναι δυνατό να φαντασθούμε τον Θουκυδίδη χωρίς το πνευματικό κλίμα τις σοφιστικής.. Μολαταύτα πρέπει αμέσως να διατυπώσουμε μίαν σημαντική επιφύλαξη: ο σοφιστικός ρήτορας ζητά να ξυπνήσει εκείνην την εντύπωση της

πιθανοφάνειας, πού είναι επιθυμητή για τους σκοπούς του· ο Θουκυδίδης από την άλλη ζητά με την μέθοδο του εικάζειν να φτάσει τόσο κοντά στην αλήθεια, όσο του είναι δυνατό. Υποδειγματικό γι' αυτό είναι ή πραγμάτευση του Τρωικού πολέμου. Χωρίς να παίρνει ασυζήτητα τον Όμηρο σαν ιστορική πηγή, προσπαθεί με τον αποκλεισμό όλων των καθαρά μυθικών στοιχείων των διηγήσεων να κερδίσει το μεγαλύτερο ποσοστό ιστορικών πληροφοριών.

### 3.ΤΟ ΥΦΟΣ ΣΤΟΝ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

Η ηροδότεια ιστορία υπήρξε ένα καλό προηγούμενο για τον Θουκυδίδη για το τι πρέπει να επιλέξει και τι πρέπει να απορρίψει. Με φανερό υπαινιγμό για τους λογογράφους και τον Ηρόδοτο απορρίπτει το τερπνό χαρακτήρα της ιστοριογραφίας και επικεντρώνει την προσπάθεια του στην αντικειμενικότητα και τη σαφήνεια<sup>5</sup>.

Αυτή του η πρόθεση τον οδήγησε στο σχεδιασμό ενός τέλειου αρχιτεκτονήματος που ως προς τη μορφή θυμίζει λίγο τον Ηρόδοτο, δηλ. διήγηση, δημηγορίες, γεωγραφικές αναφορές, ως προς το περιεχόμενο όμως η απόσταση είναι τεράστια. Γιατί στην ιστορική διήγηση δεν διαπλέκει ούτε μύθους, ούτε την προσωπική του άποψη, ενώ αποφεύγει την αυτούσια εκδοχή των μαρτύρων για τα διάφορα συμβάντα. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι όλη η διήγηση των γεγονότων έχει ενταχθεί σε ένα αυστηρά οριοθετημένο χρονολογικό πλαίσιο, διακρινόμενο σε έτη πολέμου (**πρῶτον, δεύτερον κ.λπ.**) και στις υποδιαιρέσεις του (**θέρη, χειμώνες**), ενώ επιστρατεύονται και δευτερεύοντες χρονολογικοί προσδιορισμοί που βασίζονται στις γεωργικές εργασίες (ἄμα σίτω ἀκμάζοντι κ.λπ.). Έτσι η διήγηση αποκτά συνοχή και συνέχεια.

Όταν ο Θουκυδίδης καταφεύγει σε παρεκβάσεις, αυτό επιβάλλεται από την επιθυμία του να διηγηθεί με τρόπο σαφή, αντικειμενικό και επιστημονικό γεγονότα, που είχαν παραποιηθεί από τους προηγούμενους, όπως φαίνεται στην «πεντηκονταετία» (I 89-118). Καμιά διάθεση αναγνωστικής τέρψης δεν υπάρχει ως κίνητρό του, όπως υπάρχει στον Ηρόδοτο.

---

<sup>5</sup> Κωνσταντινόπουλος (2013) 32-34.

Η διαφορά τους όμως είναι ουσιωδέστερη στις δημηγορίες. Κι αυτό δεν οφείλεται στην καταφανή επίδραση των πρωταγόρων «**Δισσῶν Λόγων**» στη μορφή των θουκυδιδικών δημηγοριών, αλλά στην αποκάλυψη μέσω αυτών του παιχνιδιού των δυνάμεων, οι οποίες διαμορφώνουν τα γεγονότα. Οι λόγοι δεν έχουν το χαρακτήρα των γενικών θεωρήσεων του Ηρόδοτου, αλλά διαγράφουν ανάγλυφα τα σχέδια, τις προθέσεις και τους στόχους των πρωταγωνιστών του πολέμου και επομένως γνωρίζουμε τα αληθινά κίνητρα και αίτια του ιστορικού γίνεσθαι.

Το πρόβλημα που ανακύπτει είναι, αν οι λόγοι αυτοί είναι αυθεντικοί ή πλασμένοι από τον ίδιο τον ιστορικό. Αυτό είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την ακρίβεια και την αντικειμενικότητα και ο ίδιος ο ιστορικός έχει συνείδηση αυτού του γεγονότος. Στο μεθοδολογικό του κεφάλαιο (I 22) αναφέρει ότι, ήταν πραγματικά δύσκολη η λεπτομερής απομνημόνευση, η κεντρική ιδέα των λόγων (*ξύμπασα γνώμη*) κρατήθηκε οπωσδήποτε πιστή. Δεν υπάρχει λόγος να αμφισβητήσουμε αυτή την διαβεβαίωση, γιατί αναλαμβάνουμε την ευθύνη για την κατάρριψη ενός βασικού πυλώνα της θουκυδιδικής επιστημονικής ιστοριογραφίας. Η ανάλυση του *Επιταφίου* πιστοποιεί την προσήλωση του ιστορικού στην αυθεντική παρουσίαση των ιδεών των πρωταγωνιστών.

Παράλληλα η διαβεβαίωσή του ότι το προσωπικό του μερίδιο στη σύνθεση των λόγων περιορίζεται από το επιχείρημα του *εικότος* (περί των αεί παρόντων τα δέοντα), δείχνει τα όρια της ορθολογιστικής μεθοδολογίας του, που θέλει να διασφαλίσει όχι μόνο την ακρίβεια, αλλά και τον χαρακτήρα του έργου του ως «**κτήματος ἐς αἰί**», αφού σταθερή συνιστώσα των εξελίξεων παραμένει πάντα ο άνθρωπος.

### **3.1.ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΝΤΙΘΕΣΗ**

Από τα μέσα του 5ου αι. η βαθιά ριζωμένη στο ελληνικό πνεύμα αντίθεση αναδεικνύεται σε κυρίαρχο εκφραστικό μέσο του πεζού λόγου. Οι αγώνες λόγων στις τραγωδίες προδίδουν ένα νέο τρόπο σκέψης, στον οποίο η επεξεργασία και η ανάλυση της πραγματικότητας γινόταν προσιτή μέσα από την αντιπαράθεση διαφορετικών θέσεων.

Κύριοι εκπρόσωποι αυτού του νέου ύφους είναι ο Αντιφών και ο Θουκυδίδης. Στα έργα τους καταγράφεται η πρώτη και συνειδητή προσπάθεια δημιουργίας ενός

γλωσσικού οργάνου κατάλληλου για την ευρύτερη δυνατή χρήση (ρητορεία, αναλύσεις, περιγραφές).

Και πραγματικά η χρήση του και στη ρητορεία (Τετραλογία του Αντιφώντα, Δημηγορία του Θουκυδίδη), αλλά και στην ανάλυση και έκθεση των γεγονότων (ιστορικά μέρη του Θουκυδίδη) πιστοποιούν τη λειτουργία του ως οργάνου συνειδητής τέχνης για ακρίβεια και σαφήνεια.

Το κυριότερο χαρακτηριστικό του αντιθετικού ύφους είναι η αντίθεση και παρατηρείται στις φράσεις, τις προτάσεις και τις περιόδους. οι προτάσεις (*μὲν - δέ, οὐ - ἀλλά* κ.λπ.) μέσα στην περίοδο συμβάλλουν στην ακρίβεια και τη σαφήνεια, με την παράθεση των αντίθετων απόψεων. Πολλές φορές η αντιθετική δόμηση είναι πυκνή και δημιουργεί δυσνόητες περιόδους<sup>6</sup>.

Θουκ. Ι. 36,1: Καὶ ὅτῳ τάδε ζυμφέροντα **μὲν** δοκεῖ λέγεσθαι, φοβεῖται **δὲ** μὴ δι' αὐτὰ πειθόμενος τὰς σπονδάς λύση, γνῶτω τὸ **μὲν** δεδιὸς αὐτοῦ ἰσχὺν ἔχον τοὺς ἐναντίους μᾶλλον φοβῆσον, τὸ δὲ θαρσοῦν... ἀσθενέστερον ἐσόμενον...

### 3.2.ΑΦΑΙΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό του θουκυδιδικού ύφους είναι η **αφαιρετικότητα**, δηλαδή η χρήση ρηματικών τύπων, όπως μετοχών και απαρεμφάτων στη θέση ουσιαστικών (π.χ. *τὸ ἐπιβουλεύεσθαι, τὸ θαρσοῦν, τὸ παρανομεῖται, τὸ φιλονικεῖν, τὸ κρατεῖν, τὸ δεδιὸς, τὰ λεγόμενα τοῦ μηδένα ἐπιζιέναι, ἐς τὸ πράσσειν* κ.λπ.), που οφείλεται στην απουσία αφηρημένων ουσιαστικών από τη ρητορεία της πρώιμης περιόδου και την επιρροή από την ποίηση που ήταν φυσικό να την επηρεάζει.

Στις δημηγορίες η αφαιρετικότητα είναι συχνότερη, ενώ παρατηρείται και μεγάλη παρουσία γνωμικών, που χρησιμοποιούνται ως συλλογισμοί.

Η ρητορεία της εποχής κατέφευγε σε τέτοιες απόψεις, που αφορούσαν το συμφέρον, το δίκαιο, τη φιλία, το σεβασμό κ.λπ., γιατί πάνω σ' αυτές μπορούσε να στήσουν πειστικά την επιχειρηματολογία της.

---

<sup>6</sup> Κωνσταντινόπουλος – Πανομήτρος (2010) 110.

### 3.3.ΠΟΙΚΙΛΙΑ (VARIATIO)

Το αποκλειστικό υφολογικό γνώρισμα του Θουκυδίδη είναι η ποικιλία (variatio). αφού πολύ σπάνια απαντά στους κλασικούς συγγραφείς με εξαίρεση του Ξενοφώντα, ο οποίος μιμείται το θουκυδιδικό ύφος. Η ποικιλία είναι η σύνδεση γραμματικά ανόμοιων συνδεδεμένων μελών, αλλά ισοδύναμων συντακτικά και παρουσιάζει ευρεία εφαρμογή.

- 1) Σύνδεση ουσιαστικού και δευτερεύουσας ουσιαστικής πρότασης:

**III.51,4:** *δεινότατον δὲ παντός τοῦ κακοῦ ἦν ἢ τε ἀθυμία...καί ὅτι ἕτερος ἀφ' ἑτέρου θεραπείας ἀναπιμπλάμενος... ἔθνησκον* π.β. VI.1,1, III.40,7 κ.ά.

- 2) Σύνδεση ουσιαστικού και δευτερεύουσας αναφορικής πρότασης:

**II. 41,4:** *οὐδὲν προσδεόμενοι οὔτε Ὀμήρου οὔτε ὅστις... ἔπεισι μὲν τέρψει..*

- 3) Σύνδεση επιθετικής μετοχής και επιθετικής πρότασης:

**I.40,2:** *οὐ τοῖς ἐπὶ βλάβῃ ἰοῦσιν ἢ ξανθήκη, ἔστω, ἀλλ' ὅστις μὴ... δεῖται καὶ ὅστις... ποιήσει.*

- 4) Σύνδεση εμπρόθετου και ουσιαστικής ή επιθετικής πρότασης:

**I. 37,1:** *Ἀναγκαῖον Κερκυραίων τῶνδε οὐ μόνον περὶ τοῦ δέξεσθαι μᾶς τόν λόγον ποιησαμένων, ἀλλ' ὡς καὶ ἡμεῖς τε ἀδικοῦμεν καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰκότως πολεμοῦνται.*

- 5) Σύνδεση ειδικής πρότασης και ειδικού απαρεμφάτου:

**IV. 46,5:** *λέγειν ὅτι κράτιστον αὐτοῖς εἶη ὡς τάχιστα ἀποδρᾶται, πλοῖον δέ τι αὐτοὶ ἐτοιμάσειν.*

#### 4.ΟΙ ΠΑΡΕΚΒΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

Το έργο του Θουκυδίδη περιέχει παρεκβάσεις σημαντικές ως προς το περιεχόμενό τους και η παρουσία τους είναι πολύ συχνά συνδεδεμένη με το σύνολο του έργου. Περιέχει ακόμα παρεκβάσεις σημαντικές και σε ποσότητα, όπως το αποδεικνύουν τα σχεδιαγράμματα της κύριας αφήγησης του εκάστοτε βιβλίου. Εξ άλλου οι περισσότερες από αυτές τις παρεκβάσεις εξαρτώνται από την κυρίως αφήγηση άλλοτε νοηματικά και άλλοτε γλωσσικά, καθώς στο μεγαλύτερο μέρος τους ενσωματώνονται μέσα στο γενικό σύνολο. Έτσι μπορεί να εκτιμηθεί πόσο συνειδητά και πιστά ακολουθεί ο ιστορικός τον κεντρικό άξονα της αφήγησής του και με τη σειρά του αυτό υποδεικνύει τον βαθμό της ολικής ενότητας του έργου<sup>39</sup>. Οι παρεκβάσεις του Θουκυδίδη παρουσιάζουν ορισμένες ιδιομορφίες που τις διαφοροποιούν από τις αντίστοιχες του Ηροδότου. Δεν θα ήταν υπερβολικό να πούμε ότι ο Θουκυδίδης θεσπίζει μια νέα περίοδο στην χρησιμοποίηση μιας παρέκβασης μέσα στην ιστοριογραφική επιστήμη<sup>7</sup>.

Αφού εξετασθεί ο ρόλος των παρεκβάσεων μέσα στην αφηγηματική τεχνική του Θουκυδίδη, η προσοχή πρέπει να στραφεί στην κύρια αφήγηση του έργου και αυτό γιατί τα παρεμβατικά τμήματα εξαρτώνται προφανώς άμεσα από αυτή. Αυτή η σχέση εξάρτησης ανάμεσα στην κυρίως αφήγηση και τις παρεκβάσεις μας θυμίζει την σχέση ανάμεσα στον κορμό ενός δέντρου και στα κλαδιά του. Μέσω της συγκεκριμενοποίησης των παρεκβάσεων εκτιμάται η ενότητα ενός λογοτεχνικού έργου αφού για να εντοπιστούν οι παρεκβάσεις πρέπει πρώτα να καθοριστεί ο άξονας της κύριας αφήγησης, του οποίου η ύπαρξη καθιστά εμφανή την ενότητα και τη συνοχή του περιεχομένου<sup>8</sup>. Συγκεκριμένα μέσα από την ανάγνωση του έργου, η συνέχεια και η συνοχή του συνόλου γίνονται εμφανείς ώστε να μπορούμε ασφαλώς να πούμε πως αποτελεί έργο με ενιαία οργανική ενότητα. Συνεπώς η ενότητα του έργου προϋποθέτει την ύπαρξη ενός κεντρικού άξονα που διατρέχει από την αρχή μέχρι το τέλος ολόκληρο το έργο σαν μια σπονδυλική στήλη της οποίας ο νωτιαίος μυελός αποτελεί τις κατευθυντήριες γραμμές που επανειλημμένα υπογράμμισαν οι κριτικοί, όπως ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός, η αθηναϊκή θαλασσοκρατορία, η αντιπαράθεση των πολιτευμάτων της πόλεως των Αθηνών και της Σπάρτης, η βία και

---

<sup>7</sup> Πόθου (2006) 25.

<sup>8</sup> Nesselrath (2005) 213.

η ωμότητα του πολέμου. Στην πραγματικότητα ο ίδιος ο Θουκυδίδης πίστευε πως η αθηναϊκή ηγεμονία έτεινε εκ των πραγμάτων προς την υπερβολή μετά από την επιτυχία της και αυτό τελικά την οδήγησε στην καταστροφή<sup>9</sup>.

Ότι αυτή η έκθεση (89-118) των πέντε σχεδόν δεκαετιών ανάμεσα στη νίκη εναντίον των Περσών και την έκρηξη του ελληνικού πολέμου διασπά την πορεία της αφήγησης, το διαπιστώνει ο ίδιος ο Θουκυδίδης<sup>10</sup>. Την παρέκβαση την αιτιολογεί με δύο τρόπους. Ο ένας είναι ότι αυτό το τμήμα της ελληνικής ιστορίας γενικά μεν ήταν παραμελημένο, το πραγματεύθηκε όμως ο Ελλάνικος χωρίς ακρίβεια στην Ατθίδα του, και ο δεύτερος- και αυτός είναι ο αποφασιστικός λόγος η δυνατότητα να αναπτύξει έτσι τη γένεση της αθηναϊκής δύναμης<sup>11</sup>.

*«ἔγραψα δὲ αὐτὰ καὶ τὴν ἐκβολὴν τοῦ λόγου ἐποίησάμην διὰ τόδε, ὅτι τοῖς πρὸ ἐμοῦ ἄπασιν ἐκλιπὲς τοῦτο ἦν τὸ χωρίον καὶ ἢ τὰ πρὸ τῶν Μηδικῶν Ἑλληνικὰ ξυνετίθεσαν ἢ αὐτὰ τὰ Μηδικά· τούτων δὲ ὅσπερ καὶ ἤψατο ἐν τῇ Ἀττικῇ ξυγγραφῇ Ἑλλάνικος, βραχέως τε καὶ τοῖς χρόνοις οὐκ ἀκριβῶς ἐπεμνήσθη. ἅμα δὲ καὶ τῆς ἀρχῆς ἀπόδειξιν ἔχει τῆς τῶν Ἀθηναίων ἐν οἴῳ τρόπῳ κατέστη<sup>12</sup>».*

Ο ιστορικός ακολουθεί πιστά τον άξονα αυτόν χωρίς να παρεκκλίνει καθόλου από την κυρίως αφήγηση. Χάριν κυρίως στην σύγκριση με τον Ηρόδοτο, έναν ιστορικό που χρησιμοποιεί αρκετά συχνά τις παρεκβάσεις, μπορούμε να αντιληφθούμε πόσο ο Θουκυδίδης φροντίζει να σέβεται τον κύριο άξονα της αφήγησής του. Μια πρώτη παρατήρηση αφορά τον ρυθμό των παρεκβάσεων στον Ηρόδοτο: υπάρχουν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό και σε μεγαλύτερη συχνότητα από ότι στον Θουκυδίδη και το γεγονός αυτό δεν θα πρέπει να μας εντυπωσιάζει. Η παρέκβαση ως αφηγηματική μορφή εναρμονίζεται με το ύφος του συγγραφέα: Η ειρομένη λέξις, δηλαδή η προσθήκη φράσεων υπό τη μορφή παράταξης, ένα πνεύμα απειθαρχίας όσον αφορά την τήρηση της χρονολογικής τάξης των γεγονότων μέσα στον άξονα της κύριας αφήγησης. Η ομολογία του Ηροδότου είναι αποκαλυπτική: προσθήκας γάρ δή μοι ό λόγος έξ αρχῆς ἐδίξητο. Αντιθέτως ο Θουκυδίδης δεν θεωρεί την παρέκβαση ως τον

<sup>9</sup> Hornblower (2003) 247-248.

<sup>10</sup> Βλ. κεφ. 97: ἔγραψα δὲ αὐτὰ καὶ τὴν ἐκβολὴν τοῦ λόγου ἐποίησάμην διὰ τόδε, ὅτι τοῖς πρὸ ἐμοῦ ἄπασιν ἐκλιπὲς τοῦτο ἦν τὸ χωρίον καὶ ἢ τὰ πρὸ τῶν Μηδικῶν Ἑλληνικὰ ξυνετίθεσαν ἢ αὐτὰ τὰ Μηδικά· τούτων δὲ ὅσπερ καὶ ἤψατο ἐν τῇ Ἀττικῇ ξυγγραφῇ Ἑλλάνικος, βραχέως τε καὶ τοῖς χρόνοις οὐκ ἀκριβῶς ἐπεμνήσθη. ἅμα δὲ καὶ τῆς ἀρχῆς ἀπόδειξιν ἔχει τῆς τῶν Ἀθηναίων ἐν οἴῳ τρόπῳ κατέστη.

<sup>11</sup> Lesky (2006) 639.

<sup>12</sup> Βλ. Ι 97.2.

φυσικό και αυτονόητο σκοπό του έργου του και έτσι λοιπόν επιχειρεί να δικαιολογήσει την δημιουργία της παρέκβασης για την Πεντηκονταετία: ἔγραψα δὲ αὐτὰ καὶ τὴν ἐκβολὴν τοῦ λόγου ἐποίησάμην διὰ τόδε. Εξ ἄλλου είναι αξιοσημείωτη η διαφορετική ονομασία της παρέκβασης στους δύο συγγραφείς. Για τον Ηρόδοτο η παρέκβαση είναι μία προσθήκη στο σύνολο του έργου του ενώ για τον Θουκυδίδη είναι μια παρέκκλιση.

Ο Θουκυδίδης λοιπόν επιδιώκει να ακολουθεί πιστά τον άξονα της κύριας αφήγησης, ποιες είναι λοιπόν οι παρεκβάσεις που συναντούμε μέσα στο έργο του. Θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι αναπόφευκτα ολισθήματα που προκύπτουν από την αναγκαιότητα σε αντίθεση με τις αντίστοιχες παρεκβάσεις του Ηροδότου που γεννώνται κατά τρόπο ευκαιριακό. Η παρέκβαση γενικότερα είναι εκείνο το τμήμα του κειμένου που απομακρύνεται από τον κύριο άξονα της αφήγησης. Αυτό ο άξονας ακολουθεί είτε χρονολογική σειρά είτε την λογική σειρά των γεγονότων που παρουσιάζονται και περιγράφονται. Αν παρατηρήσουμε τον κύριο άξονα της αφήγησης ως μια οριζόντια γραμμή, τότε διαπιστώνουμε ότι η παρέκβαση είναι μια παρέκκλιση μέσα σε ένα δρομολόγιο που προκαλεί την αναστάτωση της ευθείας γραμμής και κανονικά πρέπει να δικαιολογηθεί. Παρά ταύτα, η λεκτική ή η αφηγηματική αλυσίδα δεν είναι υποχρεωτικά ένα σύνολο διαρθρωμένο βάσει των αρχών μιας αυστηρής γραμμικότητας. Μια ολόκληρη σειρά από αλλαγές και υποκαταστάσεις είναι δυνατές. Η παρέκβαση είναι ένας από τους εμβόλιμους κρίκους της αλυσίδας. Έτσι σε κάθε κλασικό κείμενο θα μπορούσαμε να έχουμε μια διπλή αναπαράσταση της εκτροπής: μια εκτροπή κυρτή και μια εκτροπή κοίλη. Μια κανονικότητα της γραμμής, πρόβαση και εισβολή και μια ανωμαλία την παρέκβαση. Όταν ο Θουκυδίδης δικαιολογεί την παρέκβαση για την Πεντηκονταετία, χρησιμοποιεί τον όρο εκβολή για να χαρακτηρίσει την έννοια της παρέκβασης. Σύμφωνα με το λεξικό των Lidell- Scott – Jones, η κυριολεκτική σημασία της λέξης εκβολή είναι η παρέκκλιση από τον κύριο δρόμο (ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς εὐθείας)<sup>13</sup>. Συναντούμε τη λέξη με τη μεταφορική σημασία της παρέκβασης στον Θουκυδίδη και στον Φιλόστρατο<sup>14</sup>. Εξάλλου συναντούμε στα ελληνικά τους όρους παρέκβασις στον Πολύβιο τον Μεγαλοπολίτη<sup>15</sup> και στον Τρύφωνα, όπου παρέκβασις είναι μια

<sup>13</sup> Πρβλ. Πausanία Ελλάδος Περιήγησις, 3. 10. 7: τρίτη δὲ ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς εὐθείας ἐκβολὴ κατὰ τὰ δεξιὰ ἐς Καρύας ἄγει καὶ ἐς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος.

<sup>14</sup> Πρβλ. Φιλοστράτου, Ηρωϊκός, 53.2.

<sup>15</sup> Πρβλ. Πολυβίου, Ιστορία, 2. 36.1, 3. 2.7, 4. 9.1.



πλευρική αναφορά, παραλαμβανόμενος δηλαδή λόγος, που σχετίζεται με την ιστορία ή την γενεαλογία ( Παρέκβασις ἐστὶ λόγος χάριν ιστορίας ἢ γενεαλογίας παραλαμβανόμενος. ὡσπερ ἄ φησὶν ὁ Φοῖνιξ περὶ Κουρήτων). Σε αντίθεση με τους κώδικες του Rehdiger, του Εμμανουήλ Μοσχόπουλου που εξεδόθη το 1822 και του Αμβροσιανού Κώδικα Α.115, οι οποίοι παραδίδουν τον όρο παρέκβασις, ο κώδικας του Γαληνού που εξέδωσε ο Blomfield παραδίδει τον όρο παρέκτασις. Στα ελληνικά συναντούμε επίσης και τον όρο διέξοδος και στα λατινικά τους όρους digression, digressus, egression, egressus, excursion, excursus, excessus.

Η παρέκβαση διακόπτει την ροή του κειμένου και έχει κάποιες επιπτώσεις στη συνοχή της αφήγησης. Η πλειονότητα των παρεκβάσεων στον Θουκυδίδη έχουν ρόλο επεξηγηματικό. Ο σκοπός τους είναι να διαφωτίσουν το περιεχόμενο της κύριας αφήγησης μέσω συμπληρωματικών πληροφοριών ή διευκρινίσεων<sup>16</sup>. Για παράδειγμα ο Θουκυδίδης δημιουργεί την παρέκβαση για την ιστορία και την τοπογραφική οργάνωση της πόλης των Αθηνών ώστε να εξηγήσει του λόγους δυσარέσκειας των Αθηναίων όταν αναγκάστηκαν να καταφύγουν στο εσωτερικό της πόλης, ενώ συνήθιζαν να μένουν στην εξοχή<sup>17</sup>. Συναντούμε επίσης παρεκβάσεις κριτικές, που ο ρόλος τους είναι η ανάλυση και η εμβάθυνση του κειμένου. Ορισμένες από τις παρεκβάσεις είναι πολεμικού χαρακτήρα: υπεισέρχεται έντονα το πολεμικό στοιχείο μέσα από τη χρήση του πρώτου ενικού προσώπου. Οι εν λόγω παρεκβάσεις σαφώς εκφράζουν την κρίση του Θουκυδίδη πάνω στις πράξεις, τα σχέδια ή τις εκτιμήσεις διαφόρων προσωπικοτήτων του έργου του. Η σημαντικότερη στρατιωτική παρέκβαση είναι βέβαια η σύγκριση μεταξύ Αθηναίων και Λακεδαιμονίων, η οποία επιδιώκει να τονίσει τις διαφορές μεταξύ των δύο αντιπάλων. Ο χαρακτήρας των Λακεδαιμονίων ως των ιδανικών αντιπάλων για τους Αθηναίους (ξυμφορώτατοι) διαμορφώνεται σε άμεση σύγκριση και αντιπαράθεση μεταξύ αυτών των δύο και

<sup>16</sup> Trede, M (2001) τ2 141.

<sup>17</sup> Βλ. 2. 14.2: Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἀκούσαντες ἀνεπιθέοντό τε καὶ ἐσεκομίζοντο ἐκ τῶν ἀγρῶν παῖδας καὶ γυναῖκας καὶ τὴν ἄλλην κατασκευὴν ἢ κατ' οἶκον ἐχρῶντο, καὶ αὐτῶν τῶν οἰκιῶν καθαιροῦντες τὴν ξύλωσιν· πρόβατα δὲ καὶ ὑποζύγια ἐς τὴν Εὐβοίαν διεπέμψαντο καὶ ἐς τὰς νήσους τὰς ἐπικειμένας. χαλεπῶς δὲ αὐτοῖς διὰ τὸ αἰεὶ εἰωθέναι τοὺς πολλοὺς ἐν τοῖς ἀγροῖς διαιτᾶσθαι ἢ ἀνάστασις ἐγίνετο.

16.1: τῇ τε οὖν ἐπὶ πολὺ κατὰ τὴν χώραν αὐτονόμῳ οἰκῆσει μετείχον οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἐπειδὴ ξυνωκίσθησαν, διὰ τὸ ἔθος ἐν τοῖς ἀγροῖς ὁμῶς οἱ πλείους τῶν τε ἀρχαίων καὶ τῶν ὕστερον μέχρι τοῦδε τοῦ πολέμου γενόμενοί τε καὶ οἰκῆσαντες οὐ ῥαδίως πανοικεσίᾳ τὰς μεταναστάσεις ἐποιοῦντο, ἄλλως τε καὶ ἄρτι ἀνειληφότες τὰς κατασκευὰς μετὰ τὰ Μηδικὰ· ἐβαρύνοντο δὲ καὶ χαλεπῶς ἔφερον οἰκίας τε καταλείποντες καὶ ἱερὰ ἃ διὰ παντός ἦν αὐτοῖς ἐκ τῆς κατὰ τὸ ἀρχαῖον πολιτείας πάτρια δίαίταν τε μέλλοντες μεταβάλλειν καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ πόλιν τὴν αὐτοῦ ἀπολείπων ἕκαστος.

καταλήγει σε μια σύγκριση-προσέγγιση μεταξύ Αθηναίων και Συρακουσίων. Οι τελευταίοι νίκησαν τους Αθηναίους αφού είχαν παρόμοια ιδιοσυγκρασία (όμοιότροποι).

Αν και ο Θουκυδίδης δεν κάνει υπερβολική χρήση αυτής της αφηγηματικής μορφής όπως ο ομότεχνός του ο Ηρόδοτος, οι παρεκβάσεις μέσα στο έργο του έχουν ορισμένες ιδιαιτερότητες. Δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν ως ένας ευχάριστος περίπατος για τον αναγνώστη, αλλά πολύτιμα εργαλεία που υπογραμμίζουν τις κατευθυντήριες γραμμές της ιστορίας ή εκφράζουν τους πιο μεγάλους προβληματισμούς του ιστορικού. Σε σύγκριση με τον Ηρόδοτο, ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί τη φόρμα της παρέκβασης κατά τρόπο διαφορετικό και με άλλους σκοπούς. Η παρέκβαση του Ηροδότου πρέπει να εκτιμηθεί ως ένα πρωταρχικό αφηγηματικό μέσο της αφήγησης και ίσως ως ένα μέσο προβολής της πολυμαθείας του<sup>18</sup>. Έτσι η δημιουργία των παρεκβάσεων δεν είναι δυνατόν να δικαιολογηθεί σε κάθε περίπτωση. Αντιθέτως ο Θουκυδίδης που θυσιάζει την ψυχαγωγία του αναγνώστη στον βωμό της χρησιμότητας της ιστορίας: «καὶ ἐς μὲν ἀκρόασιν ἴσως τὸ μὴ μυθῶδες αὐτῶν ἀτερπέστερον φανέεται· ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αἴθρις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως ἔξει. κτῆμά τε ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ζύγκεται<sup>19</sup>», δημιουργεί μια παρέκβαση όταν αυτό είναι απαραίτητο είτε για να συμπληρώσει την πληροφόρηση μέσα στο πλαίσιο των περιγραφόμενων γεγονότων είτε για να ασκήσει κριτική είτε για να εμβαθύνει.

Οι πιο γνωστές παρεκβάσεις<sup>20</sup> του Θουκυδίδη είναι οι Αρχαιολογία, η Πεντηκονταετία, οι παρεκβάσεις για τα μιάσματα του Κύλωνα και το τέλος του Πausanία καθώς και του Θεμιστοκλή, για το κράτος των Οδρυσών, τον αποικισμό της Σικελίας και τους Πεισιστρατίδες.

Είναι ολοφάνερο πως το πρώτο βιβλίο συγκεντρώνει ποσοτικά τις πιο πολλές παρεκβάσεις, όπως άλλωστε το έχει διαπιστώσει ο Canfora. Η παρέκβαση της Αρχαιολογίας αποτελεί μια ανασκόπηση της ελληνικής προϊστορίας και χρονικά το σημείο αφετηρίας είναι η περίοδος πριν τον πόλεμο της Τροίας μέχρι το κατόφλι του

<sup>18</sup> M. Wecowski (2004) 123.

<sup>19</sup> Βλ. 1 22. 4.

<sup>20</sup> Rengakos (2006) 286.

Πελοποννησιακού πολέμου. Προφανώς αυτές οι ενότητες έχουν κάποια ανεξαρτησία σε σύγκριση με το υπόλοιπο corpus, αλλά η ενσωμάτωσή τους μέσα στο σύνολο, μερική ή ολική, αποδεικνύει ότι αυτή η ανεξαρτησία δεν βλάπτει την ενότητα και την συνοχή της αφήγησης. Η παρουσία αυτών των μεγάλων παρεκβάσεων δικαιολογείται πάντα λόγω ενός συνδυαστικού κρίκου που ενώνει την παρέκβαση με το κυρίως κείμενο και που την συναντά κανείς είτε στην εισαγωγή είτε στον επίλογο μιας παρέκβασης. Στην περίπτωση της Αρχαιολογίας, μια φράση εισαγωγική: «τὰ γὰρ πρὸ αὐτῶν καὶ τὰ ἔτι παλαιότερα σαφῶς μὲν εὐρεῖν διὰ χρόνου πλῆθος ἀδύνατα ἦν, ἐκ δὲ τεκμηρίων ὧν ἐπὶ μακρότατον σκοποῦντί μοι πιστεῦσαι ξυμβαίνει οὐ μεγάλα νομίζω γενέσθαι οὔτε κατὰ τοὺς πολέμους οὔτε ἐς τὰ ἄλλα» και μια φράση ανακεφαλαιωτική: «καὶ ὁ πόλεμος οὗτος, καίπερ τῶν ἀνθρώπων ἐν ᾧ μὲν ἂν πολεμῶσι τὸν παρόντα αἰεὶ μέγιστον κρινόντων, παυσασμένων δὲ τὰ ἀρχαῖα μᾶλλον θαυμαζόντων, ἀπ' αὐτῶν τῶν ἔργων σκοποῦσι δηλώσει ὅμως μείζων γεγενημένος αὐτῶν<sup>21</sup>», εξηγούν ποιος ήταν ο σκοπός αυτής της μεγάλης αναστροφής προς τα πίσω: Η σύγκριση του Πελοποννησιακού Πολέμου με τις προηγούμενες συρράξεις. Ὅσον αφορά την παρέκβαση της Πεντηκονταετίας ο Θουκυδίδης θέλει να δείξει με ποιον τρόπο η Αθήνα έφτασε σταδιακά στην κορυφή: «Οἱ γὰρ Ἀθηναῖοι τρόπῳ τοιῷδε ἦλθον ἐπὶ τὰ πράγματα ἐν οἷς ηὔξηθησαν<sup>22</sup>».

Σχετικά με τη μελέτη των παρεκβάσεων στο έργο του Θουκυδίδη μέχρι σήμερα, πρέπει να σημειωθεί πως η κλασική φιλολογία έχει ασχοληθεί λιγότερο με το θέμα αυτό από ότι με τις αντίστοιχες παρεκβάσεις του Ηροδότου οι οποίες προσελκύουν σταθερά το ενδιαφέρον των φιλολόγων. Οι δύο πιο βασικές έρευνες είναι του Ziegler K., και του H. Munch. Ο Wolfgang Schadewaldt αφιέρωσε επίσης ένα κεφάλαιο του έργου<sup>79</sup> του στην εξέταση των παρεκβάσεων του Θουκυδίδη. Πιο πρόσφατα ο Α. Τσακμάκης αφιέρωσε τη μελέτη του στην επανεξέταση των μεγάλων παρεκβάσεων του Θουκυδίδη που αφορούν το παρελθόν. Τέλος, η μελέτη του H. Leppin, περιλαμβάνει μερικές έμμεσες παρατηρήσεις για ορισμένα θέματα των μεγάλων παρεκβάσεων που άπτονται της πολιτικής. Όλες αυτές οι μελέτες ενδιαφέρονται μόνο για τις μεγάλες παρεκβάσεις του Θουκυδίδη. Ὅμως συναντούμε στο έργο του Θουκυδίδη και άλλες παρεκβάσεις των οποίων η έκταση είναι βέβαια πιο περιορισμένη, αλλά το περιεχόμενο και η λειτουργικότητά τους εξαιρετικού

---

<sup>21</sup> βλ. 1 21. 2.

<sup>22</sup> βλ. 1 89. 1.

ενδιαφέροντος καθώς ανήκουν σε διαφορετικούς ρόλους. Ο σκοπός της μελέτης είναι άλλωστε να εξετάσει όχι μόνο την ποικιλία του περιεχομένου και της λειτουργικότητας της Αρχαιολογίας, αλλά επίσης την διαδικασία ενσωμάτωσής της στην κύρια αφήγηση.

Το έργο του Θουκυδίδη έχει μια χρονική αλληλουχία και ο ιστορικός είναι ο δημιουργός αυτής της χρονικότητας με την επιβεβαίωση, την άρνηση, την σύνδεση και την διάλυση των αορίστων, των Ενεστώτων και των Μελλόντων. Δεδομένου ότι έχουμε αναγνωρίσει μια χρονική συνέχεια και μια αφηγηματική αλληλουχία του έργου, τότε η παρέκβαση συνιστά μια προσωρινή διακοπή αυτής της διαδοχικότητας και μια χρονική ασυνέχεια μέσα στην αφήγηση, εκτός αν ο αφηγηματικός χρόνος της παρέκβασης ταυτίζεται με τον αντίστοιχο της κύριας αφήγησης. Αυτή είναι η περίπτωση των ταυτόχρονων παρεκβάσεων. Η μελέτη της χρονικότητας των παρεκβάσεων του Θουκυδίδη αναδεικνύει την τολμηρότητα του ιστορικού ο οποίος δεν διστάζει να πραγματοποιεί άλματα μέσα στο χρόνο, να μετακινήσει τους αναγνώστες μέσα στον χώρο και στον χρόνο, να αναστατώσει την χρονολογική σειρά ενσωματώνοντας τις παρεκβάσεις μέσα στην κυρίως αφήγηση. Η παρατήρηση της J. de Romilly για την εναλλαγή των χρόνων και των τόπων στο 8<sup>ο</sup> βιβλίο θα πρέπει να γενικευθεί στο σύνολο του έργου: «Υπάρχουν βέβαια πολλά άλλα αποσπάσματα όπου ο Θουκυδίδης μεταφέρει γρήγορα τον αναγνώστη του από το ένα μέρος στο άλλο [...]. Και αυτή η εναλλαγή των τόπων και των χρόνων είναι μερικές φορές υπερβολικά γρήγορη για να μπορέσει να έχει την δραματικότητα της προσέγγισης ή της αντίθεσης που η ελληνική λογοτεχνία γνωρίζει ήδη από την ομηρική ποίηση». Πάνω σε αυτό το θέμα ο Θουκυδίδης εμφανίζεται εξίσου ευέλικτος με τον Ηρόδοτο. Ο τελευταίος παρουσιάζει μια μεγάλη ποικιλία στην χρονικότητα μέσα στο σύνολο της αφήγησής του. Πραγματοποιεί παρεκβάσεις είτε προτερόχρονες<sup>23</sup> είτε υστερόχρονες<sup>24</sup>. Όσο για τις μεγάλες εθνογραφικές παρεκβάσεις οι οποίες και αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος των παρεκβάσεων, αυτές βρίσκονται στο αιώνιο παρόν, όπως άλλωστε και οι μεγάλες εθνογραφικές παρεκβάσεις της Ιστορικής Βιβλιοθήκης του Διοδώρου του Σικελιώτη<sup>25</sup>.

---

<sup>23</sup> Βλ. 5. 25

<sup>24</sup> Βλ. 3. 123.

<sup>25</sup> Vogel, F., & Fischer, C. T. (Eds.). (1888). *Diodori Bibliotheca historica: I-IV 85* (Vol. 1). in aedibus BG Teubneri.

Όσον αφορά την χρονικότητα της κύριας αφήγησης μια παρέκβαση μπορεί να είναι αναλόγως ή προτερόχρονη ή υστερόχρονη. Η χρονικότητα των παρεκβάσεων υποδεικνύεται από τους χρόνους των ρημάτων ή από άλλα λεκτικά στοιχεία όπως είναι τα επιρρήματα. Μια παρέκβαση προτερόχρονη παρεκκλίνει από τον κεντρικό πυρήνα της αφήγησης, τόσο ως προς το θεματικό της αντικείμενο όσο και ως προς την χρονικότητά της. Αφορά ένα γεγονός που προηγείται χρονικά των γεγονότων της κύριας αφήγησης. Μια παρέκβαση υστερόχρονη παρεκκλίνει επίσης από τον κεντρικό άξονα ως προς το θεματικό της αντικείμενο και τη χρονικότητά της, αλλά αφορά ένα γεγονός που έπεται χρονικά των γεγονότων της κύριας αφήγησης. Στην πραγματικότητα αυτή η τρισδιάστατη διάκριση μπορεί στην ουσία να αποδειχθεί και παραπλανητική, εφόσον εφαρμοσθεί σχολαστικά: ασφαλώς δεν υπάρχει στο έργο του Θουκυδίδη καμία ταυτόχρονη παρέκβαση. Εφόσον η χρονικότητα της κύριας αφήγησης αφορά το παρελθόν όλες οι παρεκβάσεις που βρίσκονται στον Ενεστώτα είναι δυνατόν να χαρακτηρισθούν ως υστερόχρονες, καθώς υποδεικνύουν έναν αφηγηματικό χρόνο μεταγενέστερο από αυτόν της κύριας αφήγησης. Οι παρεκβάσεις αυτές προβάλλουν την διάρκεια μιας κατάστασης -γεωγραφικές παρεκβάσεις- ή τον διαχρονικό χαρακτήρα μιας συνήθειας ή ενός φαινομένου(θρησκευτικές, εθνογραφικές, πολιτικές και στρατιωτικές). Έτσι λοιπόν όταν ο Θουκυδίδης περιγράφει ότι η δεξιά πτέρυγα του στρατού υπερφαλαγγίζει την αριστερή, χρησιμοποιεί χρόνο Ενεστώτα ώστε να φανεί emphaticά ο διαχρονικός χαρακτήρας αυτής της στρατιωτικής συνήθειας: «τὰ στρατόπεδα ποιεῖ μὲν καὶ ἅπαντα τοῦτο: ἐπὶ τὰ δεξιὰ κέρατα αὐτῶν ἐν ταῖς ξυνόδοις μᾶλλον ἐξωθεῖται, καὶ περιίσχουσι κατὰ τῶν ἐναντίων εὐώνυμον ἀμφοτέρω τῷ δεξιῷ, διὰ τὸ φοβούμενος προσστέλλειν τὰ γυμνὰ ἕκαστον ὡς μάλιστα τῇ τοῦ ἐν δεξιᾷ παρατεταγμένου ἀσπίδι καὶ νομίζειν τὴν πυκνότητα τῆς ξυγκλήσεως εὐσκεπαστότατον εἶναι: καὶ ἡγεῖται μὲν τῆς αἰτίας ταύτης ὁ πρωτοστάτης τοῦ δεξιοῦ κέρως, προθυμούμενος ἐξαλλάσσειν αἰεὶ τῶν ἐναντίων τὴν ἑαυτοῦ γύμνωσιν, ἔπονται δὲ διὰ τὸν αὐτὸν φόβον καὶ οἱ ἄλλοι<sup>26</sup>».

Κατὰ τον ἴδιο τρόπο προβάλλεται καὶ ο διαχρονικός χαρακτήρας στην παρέκβαση για την εορτή των Διασίων: «(ἔστι γὰρ καὶ Ἀθηναίοις Διάσια ἃ καλεῖται Διὸς εορτὴ Μειλιχίου μεγίστη ἔξω τῆς πόλεως, ἐν ἧ πανδημεὶ θύουσι πολλὰ οὐχ ἱερεῖα, ἀλλ' θύματα ἐπιχώρια), δοκῶν δὲ ὀρθῶς γινώσκειν ἐπεχείρησε τῷ ἔργῳ. οἱ δὲ Ἀθηναῖοι αἰσθόμενοι ἐβοήθησάν τε πανδημεὶ ἐκ τῶν ἀγρῶν ἐπ' αὐτοὺς καὶ προσκαθεζόμενοι

---

<sup>26</sup> Βλ. 5. 71.1.

έπολιόρκουν. χρόνου δὲ ἐγγιγνομένου οἱ Ἀθηναῖοι τρυχόμενοι τῇ προσεδρία ἀπῆλθον οἱ πολλοί, ἐπιτρέψαντες τοῖς ἐννέα ἄρχουσι τὴν τε φυλακὴν καὶ τὸ πᾶν αὐτοκράτορσι διαθεῖναι ἧ ἂν ἄριστα διαγιγνώσκωσιν<sup>27</sup>»

Μια κατηγορία των ταυτόχρονων-υστερόχρονων παρεκβάσεων χρησιμοποιεῖ τον Ενεστώτα με μια πολύ μεγάλη χρονική διάρκεια, τα όρια της οποίας αγγίζουν το σημείο μηδέν, δηλαδή το χρονικό σημείο συγγραφῆς του έργου. Η χρονική προσέγγιση των περιγραφόμενων γεγονότων και του μηδενικού χρονικού σημείου εκφράζεται μέσω της έκφρασης ἔτι καὶ νῦν, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στις παρεκβάσεις για το ιερό του Διονύσου των Λιμνών: «καὶ τὸ ἐν Λίμναις Διονύσου, ὃ τὰ ἀρχαιότερα Διονύσια [τῇ δωδεκάτῃ] ποιεῖται ἐν μηνὶ Ἄνθεστηριῶνι, ὡσπερ καὶ οἱ ἀπ' Ἀθηναίων Ἴωνες ἔτι καὶ νῦν νομίζουσιν», καθώς επίσης και για την Ἐννεάκρουνο πηγή: «καὶ τῇ κρήνῃ τῇ νῦν μὲν τῶν τυράννων οὕτω σκευασάντων Ἐννεακρούνω καλουμένη, τὸ δὲ πάλαι φανερῶν τῶν πηγῶν οὐσῶν Καλλιρρόη ὠνομασμένη, ἐκεῖνοί τε ἐγγὺς οὔση τὰ πλείστου ἄξια ἐχρῶντο, καὶ νῦν ἔτι ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου πρό τε γαμικῶν καὶ ἐς ἄλλα τῶν ἱερῶν νομίζεται τῷ ὕδατι χρῆσθαι.»

Προφανώς, η εναλλαγή των διαφόρων αφηγηματικῶν χρόνων στο εσωτερικό των παρεκβάσεων επηρεάζει το λογοτεχνικό ὕφος του συγγραφέα και πρέπει να θεωρηθεῖ ως ἓνα λογοτεχνικό μέσο μεγάλης αποτελεσματικότητας. Αυτό το παιχνίδι των χρονικοτήτων μεταβάλλει την εικόνα του χρονικού ἄξονα στο σύνολό του, γιατί ἀντὶ να ἔχουμε ἓναν ἄξονα ευθύγραμμο που εξελίσσεται οριζόντια-μονωδία- ἔχουμε μια χρονική ποικιλία (αντιχρονισμός). Ἐξαιτίας της παρείσφρησης ποικίλων χρονικοτήτων των παρεκβάσεων η κύρια αφήγηση αποκτᾶ μεγαλύτερο ενδιαφέρον και η περιγραφή καθίσταται πληρέστερη και λεπτομερής.

Εφόσον η παρέκβαση συναντᾶ ἓνα ξένο σώμα που εισέρχεται στο κυρίως σώμα της αφήγησης, είναι φυσικό να συνοδεύεται ἀπὸ ἓναν ενωτικό σύνδεσμο, ἓνα συνδετικό κρίκο δηλαδή του οποίου ο ρόλος είναι να συνδέσει την παρέκβαση με το κείμενο της κύριας αφήγησης που ακολουθεῖ. Το ζήτημα είναι ἀν ὄντως οι παρεκβάσεις μπορούν να αφομοιωθῶν ἀπὸ το corpus της αφήγησης. Βέβαια κάποιος θα ἦταν σε θέση να υποστηρίξει ὅτι σίγουρα ἔχουν αφομοιωθεῖ καθώς τις βρίσκουμε ενσωματωμένες στο εσωτερικό του κειμένου<sup>28</sup>. Στην πραγματικότητα ὅμως η ἀπάντηση είναι μάλλον πιο

<sup>27</sup> Βλ. 1. 126.6.

<sup>28</sup> Πόθου (2001) 43.

πολύπλοκη. Κάθε παρέκβαση μπορεί να ενσωματωθεί, αλλά αυτό δεν σημαίνει πως όλες οι παρεκβάσεις γίνεται να ενσωματωθούν στην κύρια αφήγηση. Αναμφίβολα, η ενσωμάτωση μιας παρέκβασης εξαρτάται από την παρουσία ή την απουσία ενός ενωτικού συνδέσμου μεταξύ της παρέκβασης και της κύριας αφήγησης. Έτσι αυτοί οι συνδετικοί κρίκοι αποτελούν ζώνες αποφασιστικής σημασίας, όπου τυγχάνει επεξεργασίας, χωρίς να είναι από την αρχή εξασφαλισμένη, η ένωση της παρέκβασης (*excursus*). Ζώνες μυστικής προσέγγισης και αντίφασης, όπου διασταυρώνονται η ένωση και ταυτόχρονα ο χωρισμός μέσα σε ένα παιχνίδι που είναι το αποτέλεσμα όχι μόνο μιας παρενθετικής τοποθέτησης, αλλά και ενός ακραίου ορισμένες φορές τρόπου έκφρασης. Προφανώς η παρουσία του συνδετικού κρίκου αποδεικνύει την συνειδητή δημιουργία της παρέκβασης από τον συγγραφέα, που φροντίζει ακριβώς για αυτό, να συνδέσει δηλαδή το παρεκβατικό κομμάτι με το υπόλοιπο της αφήγησής του.

Συνεπώς, η παρουσία ενός συνδετικού κρίκου αποδεικνύει πως ο ιστορικός αποκλίνει συνειδητά από τον κεντρικό άξονα της αφήγησης και ίσως προσπαθεί με αυτόν τον τρόπο να απαλλαγεί από κάποιες ενοχές που αισθάνεται για αυτή του την απόκλιση. Η παρουσία ή η απουσία του συνδετικού κρίκου και η μορφή που παίρνει στο έργο των ιστορικών αποκαλύπτουν την αναγκαιότητά του. Στα Ελληνικά<sup>29</sup> του Ξενοφώντα ο συνδετικός κρίκος σηματοδοτεί την επιστροφή στη κύρια αφήγηση: «ἐγὼ δὲ πάλιν ἐπάνειμι, ὅθεν εἰς τὰς περὶ Ἰάσονος πράξεις ἐξέβην, νῦν δ' ἐπάνειμι ἔνθεν ἐπὶ ταῦτα ἐξέβην, καὶ ἐγὼ δὲ ἔνθεν εἰς ταῦτα ἐξέβην ἐπάνειμι». Κατά τον ίδιο τρόπο ο Διόδωρος ο Σικελιώτης υπογραμμίζει με έναν συνδετικό κρίκο την επιστροφή στην κύρια αφήγηση: «διόπερ ἐπὶ τὰ συνεχῆ τοῖς προειρημένοις ἀναβιβάσομεν τὸν λόγον<sup>30</sup>». Κάποιες φορές ο συνδετικός κρίκος χρησιμεύει στην επεξήγηση και την δικαιολόγηση της δημιουργίας της παρέκβασης. Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης εξηγεί με αυτόν τον τρόπο την χρησιμότητα της παρέκβασης για τις αιτίες του πολέμου ανάμεσα στον Σιτάλκη και τους γείτονές του. Ομοίως ένας εισαγωγικός συνδετικός κρίκος τονίζει την αναγκαιότητα μιας εξήγησης για το ότι ο Περικλής ώθησε τους Αθηναίους στον πόλεμο: «ἀναγκαῖον δ' ἐστὶ καὶ τῆς ὑποκειμένης ἱστορίας οἰκεῖον {τὸ} προεκθέσθαι τὰς αἰτίας αὐτοῦ». Ο ιστορικός υπογραμμίζει εξάλλου μέσω του εισαγωγικού συνδετικού κρίκου την αναγκαιότητα της έκθεσης

<sup>29</sup> Marchant, E. C., & Xenophon. (1961). *Xenophontis Opera Omnia*. Typ. Clarendoniano.

<sup>30</sup> Βλ. 12 21.3.

των αιτιών που προκάλεσαν το ξέσπασμα της επιδημίας στην Αθήνα: «ἐπιζητούσης δὲ τῆς ἱστορίας τὴν τῆς περὶ τὴν νόσον δεινότητος αἰτίαν, ἀναγκαῖόν ἐστιν ἐκθέσθαι ταῦτα». Το περιεχόμενο ενός συνδετικού κρίκου μπορεί να είναι αιτιολογικό, όπως στον επίλογο της παρέκβασης για τις αιτίες του πολέμου, όπως αυτές παρουσιάζονται στους στίχους του κωμικού ποιητή Ευπόλιδος: «Αἰτίαι μὲν οὖν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου τοιαῦταί τινες ὑπῆρξαν, ὡς Ἐφορος ἀνέγραψε<sup>31</sup>». Συχνά ο συγγραφέας καθησυχάζει τους αναγνώστες του μέσα από τον συνδετικό κρίκο για την συντομία της παρέκβασής του: «Πολλὰ δὲ τοῦ πλούτου παρ' αὐτοῖς διαμένει σημεῖα, περὶ ὧν οὐκ ἀνοίκειόν ἐστι βραχέα διελθεῖν<sup>32</sup>» .

Ο συγγραφέας θέλοντας αλλοῦ να δικαιολογήσει την παρέκβασή του υπογραμμίζει πως δεν είναι ούτε ετερόκλητη ούτε διασπαστική «περὶ ἧς οὐκ ἀνάρμοστόν μοι φαίνεται διελθεῖν». Ἄλλοτε δικαιολογεί τη σημασία της παρέκβασής του επικρίνοντας τους προκατόχους του οι οποίοι και είχαν παραμελήσει το συγκεκριμένο θέμα: «Ταῦτα μὲν οὖν ἀκριβέστερον εἰπεῖν προήχθην διὰ τὸ τοὺς πλείους τῶν συγγραφέων ὀλιγορότερον περὶ αὐτοῦ διειλέχθαι». Σε αυτό το σημείο οι ιστορικοί θυμίζουν τον Θουκυδίδη που δικαιολογεί την εκβολή πάνω για την Πεντηκονταετία.

Ἐν ἀντιθέσει με τον Θουκυδίδη ο οποίος συχνά καταφεύγει στην βοήθεια των συνδετικών κρίκων, η παρουσία αυτού του στοιχείου στον Ηρόδοτο δεν είναι και τόσο εμφανής. Αναμφίβολα η παρουσία ή η απουσία δεν συνδέεται στενά με τη νοοτροπία των συγγραφέων και τη φύση του έργου τους. Ο Θουκυδίδης νιώθει την υποχρέωση να συνδέσει τις παρεκβάσεις με την κυρίως αφήγηση με έναν συνδετικό κρίκο.

Αναφορικά με τη σχέση του συνδετικού κρίκου μέσα στο κείμενο διακρίνουμε δύο κατηγορίες: τον εισαγωγικό και τον επιλογικό εισαγωγικό κρίκο. Ὡς προς τη λειτουργία του, ο εισαγωγικός σύνδεσμος βρίσκεται στην αρχή ενός παρεμβατικού κομματιού. «Αὐτός δὲ ἀναμφισβήτητα ὡς μια ἐπίθεση κατὰ μέτωπο ὅτι επακολουθεῖ υπέρβαση, ἐπιμήκυνση, ἐπιπρόσθεση, ἐπεξήγηση». Αναγγέλλει λοιπόν μια παρέκκλιση μέσα στην αφήγηση και προετοιμάζει τον αναγνώστη για μια ἐμβάθυνση στο θεματικό αντικείμενο<sup>33</sup> . Στον Θουκυδίδη η ἀναγγελία μιας

---

<sup>31</sup> Βλ. 12 41.1.

<sup>32</sup> Βλ. 13 81.5.

<sup>33</sup> Πόθου (2006) 48.



παρέκβασης είναι συχνά επικεντρωμένη σε ένα συνδετικό στοιχείο του οποίου ο σκοπός είναι να συνδέσει την παρέκκλιση με το κυρίως «δρομολόγιο».

Αντίθετα ο επιλογικός σύνδεσμος σηματοδοτεί την αποπεράτωση μιας παρέκβασης. Το τελικό σημάδι μιμείται την κίνηση μιας ανακάλυψης: την ανακάλυψη ενός απόλυτου άκρου, ενός δεν υπάρχει τίποτα πια να προσθέσει κάποιος που οδηγεί την τρέχουσα συλλογιστική ανάπτυξη στο να επανεξετάσει την κατάστασή της και να επανεγκαθιδρυθεί ως μια διακλάδωση ενός αντικειμένου. Στον Θουκυδίδη ο ενωτικός σύνδεσμος δίνει την δυνατότητα επίσης να ανακεφαλαιωθεί με έμφαση το περιεχόμενο της παρέκβασης. Έτσι μια παρέκβαση που συνοδεύεται από ένα εισαγωγικό ενωτικό σύνδεσμο ολοκληρώνεται διαγράφοντας μια κυκλική τροχιά. Αυτοί οι σύνδεσμοι επιτρέπουν στην αρχή την ομαλή εισαγωγή της παρέκβασης και στο τέλος την αβίαστη επιστροφή στο θεματικό αντικείμενο της κύριας αφήγησης.

Η μορφή των συνδετικών κρίκων παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία, αλλά γενικά διακρίνουμε δύο κατηγορίες: τους συνδέσμους καθαρά γραμματικής φύσης (γάρ, καί, δέ, μέν, δεικτικές και αναφορικές αντωνυμίες) και τους συνδέσμους που βασίζονται στην νοηματική συνάφεια: «ή γάρ νῆσος ἢ Σφακτηρία καλουμένη τόν τε λιμένα παρατείνουσα καὶ ἐγγὺς ἐπικειμένη ἐχυρὸν ποιεῖ καὶ τοὺς ἔσπλους στενοὺς, τῇ μὲν δυοῖν νεοῖν διάπλουν κατὰ τὸ τείχισμα τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν Πύλον, τῇ δὲ πρὸς τὴν ἄλλην ἠπειρον ὀκτῶ ἢ ἑννέα: ὑλώδης τε καὶ ἀτριβῆς πᾶσα ὑπ' ἐρημίας ἦν καὶ μέγεθος περὶ πέντε καὶ δέκα σταδίου μάλιστα<sup>34</sup>».

Είναι δυνατό μια παρέκβαση να μη συνοδεύεται από κανένα συνδετικό κρίκο. Σε αυτή την περίπτωση συνιστά μια ενότητα ανεξάρτητη που υπεισέρχεται μέσα στο κείμενο κόπτοντας προσωρινά το νήμα της κύριας αφήγησης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η δικαιολόγηση της παρέκβασης της Πεντηκονταετίας που βρίσκεται στο εσωτερικό της Πεντηκονταετίας. Παρατηρούμε πως οι συνδετικοί κρίκοι γραμματικής μορφής λειτουργούν γενικά λιγότερο αποτελεσματικά σε σύγκριση με τους νοηματικούς συνδετικούς κρίκους γιατί επιβάλλουν μια τεχνητή και λιγότερο πειστική σύνδεση. Αντίθετα όταν η συνάφεια μιας ιδέας επιτρέπει την ένωση της παρέκβασης και της κύριας αφήγησης, ο συνδετικός κρίκος δεν αποτελεί πλέον ένα ξένο σώμα, αλλά ένα συμπληρωματικό και επεξηγηματικό στοιχείο προσαρμοσμένο επιδέξια στην κύρια αφήγηση.

---

<sup>34</sup> Βλ. 5 8.6.

Οι παρεκβάσεις για τις περιόδους της Αρχαιολογίας και της Πεντηκονταετίας υπάγονται στην κατηγορία των αιτιολογικών παρεκβάσεων, καθώς η ύπαρξή τους οφείλεται στην ανάγκη δικαιολόγησης μιας κρίσεως του ιστορικού που εκτίθεται πριν από την αρχή κάθε παρέκβασης.

Ο Θουκυδίδης στο προοίμιο του έργου του υπογραμμίζει την τεράστια σημασία του Πελοποννησιακού Πολέμου σε αντίθεση με τα προγενέστερα γεγονότα: «τὰ γὰρ πρὸ αὐτῶν καὶ τὰ ἔτι παλαιότερα σαφῶς μὲν εὐρεῖν διὰ χρόνου πλῆθος ἀδύνατα ἦν, ἐκ δὲ τεκμηρίων ὧν ἐπὶ μακρότατον σκοποῦντί μοι πιστεῦσαι ξυμβαίνει οὐ μεγάλα νομίζω γενέσθαι οὔτε κατὰ τοὺς πολέμους οὔτε ἐς τὰ ἄλλα<sup>35</sup>». Και στη συνέχεια δημιουργεί την παρέκβαση για την περίοδο της Αρχαιολογίας ώστε να δικαιολογήσει αυτόν τον ισχυρισμό: «κίνησις γὰρ αὕτη μεγίστη δὴ τοῖς Ἑλλησιν ἐγένετο καὶ μέρει τινὶ τῶν βαρβάρων, ὡς δὲ εἰπεῖν καὶ ἐπὶ πλεῖστον ἀνθρώπων<sup>36</sup>». Για τον λόγο αυτό ο συνδετικός κρίκος μεταξύ της παρέκβασης και της κυρίως αφήγησης είναι ο επεξηγηματικός σύνδεσμος γάρ. Σύμφωνα με τον Alonso Nunez και τον W. Will η λέξη Αρχαιολογία σημαίνει αρχαία ιστορία και την συναντούμε ξανά σε μεταγενέστερα έργα όπως στον πλατωνικό διάλογο *Ἰππίας Μείζων* ή περί του καλού ανατρεπτικός: «περὶ τῶν γενῶν, ὧν Σώκρατες, τῶν τε ἡρώων καὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν κατοικήσεων, ὡς τὸ ἀρχαῖον ἐκτίσθησαν αἱ πόλεις, καὶ συλλήβδην πάσης τῆς ἀρχαιολογίας ἡδιστα [285e] ἀκροῶνται, ὥστ' ἔγωγε δι' αὐτοὺς ἠνάγκασμαι ἐκμεμαθηκέναι τε καὶ ἐκμεμελετηκέναι πάντα τὰ τοιαῦτα<sup>37</sup>». Στο έργο *Ἰουδαϊκή Αρχαιολογία*<sup>38</sup> του Φλάβιου Ἰώσηπου που μας δίνει την πολύ σημαντική πληροφορία ότι ο Ιερώνυμος ο Αιγύπτιος έγραψε την Αρχαιολογία των Φοινίκων. Ο Φλάβιος Ἰώσηπος όμως χρησιμοποιεί την ίδια λέξη όταν αναφέρεται στα έργα του Μανέθωνος, του Βηρωσού, του Μώχου και του Εστιαίου. Σύμφωνα με τον Διογένη το Λαέρτιο ένα έργο του στωϊκού φιλοσόφου Κλεάνθη του Ἀσσιου (331-232 π. Χ.) έφερε τον τίτλο Αρχαιολογία. Πρέπει όμως να τονισθεί πως ο Θουκυδίδης δεν χρησιμοποιεί παρά μόνο μια φορά το ρήμα ἀρχαιολογεῖν και αυτό δεν έχει να κάνει με την παρέκβαση της Αρχαιολογίας: Οὐ πρὸς τό δοκεῖν τινὶ ἀρχαιολογεῖν.

<sup>35</sup> Βλ. 1 1.2.

<sup>36</sup> Βλ. 1 1.2.

<sup>37</sup> Plato, & Burnet, I. (1967). *Platonis opera: recognovit brevique adnotatione critica instruxit: Tetralogias V-VII continens: Theages, Charmides, Laches, Lysis, Euthydemus, Protagoras, Gorgias, Meno, Hippias Major, Hippias Minor, Io, Menexenus*. Clarendon.

<sup>38</sup> Flavius Josephus. *Flavii Iosephi opera*. B. Niese. Berlin. Weidmann. 1892, I 5.

Κατά συνέπεια ο όρος αρχαιολογία με ή και χωρίς τη σημασία που του αποδίδουν ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς και ο Φλάβιος Ιώσηπος δεν ανήκει στο λεξιλόγιο του Θουκυδίδη. Αντίθετα ο όρος χρησιμοποιείται με αυτή τη σημασία από τον Διόδωρο τον Σικελιώτη: Τὰς περὶ τῶν Ἀμαζονίδων ἀρχαιολογίας και ἀπὸ τον Στράβωνα: Ἀρχαιολογία δέ τις ἐστὶ περὶ τοῦ ἔθνους τοῦδε τοιαύτη. Ἡ παρέκβαση για την περίοδο της Πεντηκονταετίας δημιουργήθηκε για να αιτιολογήσει τον ισχυρισμό του ιστορικού σχετικά με την ἀληθεστάτην πρόφασιν του πολέμου. Ο κυριότερος λόγος ήταν ότι φοβούνταν την επικείμενη εξάπλωση της αθηναϊκής ηγεμονίας, επειδή έβλεπαν το μεγαλύτερο μέρος της Ελλάδας να βρίσκεται ήδη στα χέρια των Αθηναίων: «ἐνηφίσαντο δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι τὰς σπονδὰς λελύσθαι καὶ πολεμητέα εἶναι οὐ τοσοῦτον τῶν ξυμμάχων πεισθέντες τοῖς λόγοις ὅσον φοβούμενοι τοὺς Ἀθηναίους μὴ ἐπὶ μείζον δυνηθῶσιν, ὀρῶντες αὐτοῖς τὰ πολλὰ τῆς Ἑλλάδος ὑποχεῖρια ἤδη ὄντα». Ὅμως ο εισαγωγικός συνδετικός κρίκος είναι ένα επεξηγηματικό γάρ.

Στην πραγματικότητα η αιτιότητα αποτελεί όχι μόνο τον λόγο της δημιουργίας, αλλά επίσης το κύριο χαρακτηριστικό των παρεκβάσεων της Αρχαιολογίας και της Πεντηκονταετίας. Σχετικά με το λεξιλόγιο, η αιτιότητα εκφράζεται με τον επεξηγηματικό σύνδεσμο γάρ ή με άλλες λέξεις που υποδεικνύουν κάποιο στοιχείο αιτιότητας, όπως σημείον, μαρτύριον, αἴτιον, δῆλον και τα ρήματα τεκμηριοῖ και δηλοῦται.

Σημεῖον δ' ἐστὶ ταῦτα τῆς Ἑλλάδος ἔτι οὕτω νεμόμενα τῶν ποτὲ καὶ ἐς πάντας ὁμοίων διαιτημάτων.

Μαρτύριον δέ· Δῆλου γὰρ καθαιρομένης ὑπὸ Ἀθηναίων ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ καὶ τῶν θηκῶν ἀναιρεθεισῶν ὅσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων ἐν τῇ νήσῳ, ὑπὲρ ἡμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν, γνωσθέντες τῇ τε σκευῇ τῶν ὀπλῶν ξυντεθαμμένη καὶ τῷ τρόπῳ ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσιν.

Αἴτιον δ' ἦν οὐχ ἡ ὀλιγανθρωπία τοσοῦτον ὅσον ἡ ἀχρηματία.

Τεκμηριοῖ δὲ μάλιστα Ὅμηρος.

Φαίνεται γὰρ ναυσί τε πλείσταις αὐτὸς ἀφικόμενος καὶ Ἀρκάσι προσπαρασχών, ὡς Ὅμηρος τοῦτο δεδήλωκεν, εἴ τῳ ἱκανὸς τεκμηριῶσαι.

Δηλοῦται τοῖς ἔργοις ὑποδεέστερα ὄντα τῆς φήμης καὶ τοῦ νῦν περὶ αὐτῶν διὰ τοὺς ποιητὰς λόγου κατεσχηκότος·

Δηλοῖ δέ μοι καὶ τόδε τῶν παλαιῶν ἀσθένειαν οὐχ ἦκιστα·

Ἡ λειτουργία τῆς παρέκβασης τῆς Αρχαιολογίας εἶναι αποδεικτική και το περιεχόμενό της αποτελείται σε μια διαδοχική έκθεση των διαφόρων τεκμηρίων όχι με παρατακτική, αλλά με υποτακτική μορφή, αφού τα τεκμήρια εξαρτώνται το ένα από το άλλο με μια σχέση αιτιότητας. Για να καταστεί σαφής ο αποδεικτικός χαρακτήρας τῆς παρέκβασης τῆς Αρχαιολογίας ἀρκεί να εξετασθεῖ το στοιχείο τῆς αιτιότητας στην πρώτη παράγραφο τῆς παρέκβασης. Διαπιστώνεται ἐκεῖ ἡ ὑπαρξη μίας σειράς ἐξηγήσεων αιτιῶν, δηλαδή μίας σειράς αιτιολογικῶν φράσεων.

Μέσα ἀπό τὴν αιτιολογική τῆς λειτουργία, κάθε φράση συνδέεται σταθερά με τὴν προηγούμενη, ὅπως ἀκριβῶς οἱ κρίκοι μίας αλυσίδας. Ἐτσι, ἡ πρώτη παράγραφος τῆς παρέκβασης περιέχει μίαν σειρά ἀπὸ ἀπαντήσεις που ἀντιστοιχοῦν σε μίαν σειρά ἐρωτήσεων. Γιατί δηλαδή ἡ σύγχρονη Ελλάδα δεν ἦταν στο παρελθόν κατοικημένη κατὰ τρόπο σταθερό και το γιατί οἱ ἄνθρωποι κατέφευγαν συχνά στη λύση τῆς μετανάστευσης.

Πρόκειται λοιπὸν για μίαν πιθανή ἀναπαράσταση του παρελθόντος με τὴν μέθοδο τῆς εἰκασίας κατὰ τρόπο σοφιστικὸ σε ἀντίθεση βέβαια με τὴν παρέκβαση τῆς Πεντηκονταετίας, ὅπου δεν ὑπάρχει καμία ψηλάφηση. Ὁ ιστορικός ἐκθέτει τὰ γεγονότα με βεβαιότητα και χωρίς καμία ἀμφιβολία.

Ἡ συνηθέστερη ἀντίθεση μεταξύ τῶν παρεκβάσεων τῆς Αρχαιολογίας και τῆς Πεντηκονταετίας ἀφορὰ τὴν δομὴ. Ἡ Αρχαιολογία παρουσιάζει μίαν σπονδυλωτὴ δομὴ, ἀποτελεῖται δηλαδή ἀπὸ διάφορα τμήματα, καθὼς συνίσταται ἀπὸ ποικίλες ἐνότητες οἱ ὁποῖες ἐκτίθενται διαδοχικά. Οἱ συχνές μεταναστεύσεις στην Ελλάδα, τὸ ὄνομα Ελλάδα, ἡ θαλασσοκρατορία του βασιλιά Μίνωα, ἡ μάστιγα τῆς πειρατείας, ἡ συνεχῆς ὀπλοφορία, ἡ χρῆση ἐνὸς ἐνδύματος και ὁ γυμνισμὸς τῶν ἀθλητῶν, οἱ παραθαλάσσιες οχυρωμένες πόλεις, οἱ πειρατὲς τῶν Καρῶν και τῶν Φοινίκων και ὁ ἐξαγνισμὸς τῆς Δήλου, ἡ ἐκστρατεία τῆς Τροίας και ἡ δύναμη του Ἀγαμέμνονα, ἡ ἔκταση τῆς πόλεως τῶν Μυκηνῶν, ἡ οικονομικὴ ἀδυναμία τῶν Ἑλλήνων στην ἐκστρατεία τῆς Τροίας, ἡ σταθερότητα που ἀπέφερε στην Ελλάδα τὸ τέλος τῶν μεταναστεύσεων, οἱ μεγαλύτερες δυνάμεις στη θάλασσα, ἡ ἀπουσία συρράξεων στη

στεριά, οι εκστρατείες του Κύρου και του Δαρείου εναντίον των Ιώνων, οι τύραννοι που εγκαταστάθηκαν στις ελληνικές πόλεις, οι Αθηναίοι και οι Λακεδαιμόνιοι ενάντια στους βαρβάρους, οι σύμμαχοι των Αθηνών και της Σπάρτης. Αντίθετα η παρέκβαση της Πεντηκονταετίας έχει δομή διχοτομική: Ο H.D. Westlake διακρίνει δύο μέρη: Τα κεφάλαια 89-96 και τα κεφάλαια 97-118. Η διάκριση των δύο ενοτήτων γίνεται εμφανής μέσα από την δικαιολόγηση της εκβολής και την αναφορά στο έργο του Ελλάνικου.

## 5.ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

### Βιβλίο 1

1: Ο πόλεμος ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη υπήρξε για όλους: τους Έλληνες, καθώς και για ένα μέρος των βαρβάρων, η σημαντικότερη αναταραχή (κίνησις) που ξεπέρασε κάθε προηγούμενη.

2-19: Η θέση αυτή τεκμηριώνεται με μια λεπτομερή αποδεικτική διαδικασία στη λεγόμενη «Αρχαιολογία»: το τμήμα αυτό του έργου συνιστά σύντομη έκθεση της ελληνικής ιστορίας, από τις απαρχές της έως την εποχή του ιστορικού, από την οπτική γωνία του σχηματισμού των δύο μεγάλων δυνάμεων, της Αθήνας και της Σπάρτης.

20-22: Στα κεφάλαια αυτά ο ιστορικός πραγματεύεται τη μέθοδο με την οποία διερευνά και εκθέτει, καταρχάς το απώτερο παρελθόν (20-21) και στη συνέχεια τον Πελοποννησιακό πόλεμο (22).

23: Μέγεθος του Πελοποννησιακού πολέμου και διάκριση μεταξύ των διάφορων αιτιάσεων, που οι δύο πλευρές διατύπωναν δημοσίως (*αίτιαι*), και της πραγματικής, βαθύτερης αιτίας: της σύγκρουσης (*ἀληθεστάτη πρόφασις*). Η τελευταία, σύμφωνα με τον ιστορικό, έγκειται στον φόβο που προκαλούσε στους Λακεδαιμόνιους η διαρκώς αυξανόμενη αθηναϊκή δύναμη και η οποία τους «εξώθησε στον πόλεμο» (1.23.6).

24-67: Οι *αίτιαι*: τα γεγονότα στην Κέρκυρα και την Ποτεΐδαια [24-55: η διαμάχη Κέρκυρας και Κορίνθου για την Επίδαμνο<sup>-</sup> οι διαπραγματεύσεις στην Αθήνα (32-36: η δημηγορία των Κερκυραίων 37-43: η δημηγορία των Κορινθίων): η σύναψη αμυντικής συμμαχίας μεταξύ Αθήνας και Κέρκυρας: η ναυμαχία στα Σύβοτα: η αποχώρηση των Κορινθίων. 56-67: η διένεξη μεταξύ Κορίνθου και Αθήνας για την Ποτεΐδαια: αποστασία της Ποτεΐδαιας<sup>7</sup> πολεμικές επιχειρήσεις και πολιορκία της Ποτεΐδαιας από τους Αθηναίους],

66-87: Συνέλευση των Λακεδαιμονίων και απόφαση για την κήρυξη του πολέμου (68-71: ο λόγος των Κορινθίων 72-78: ο λόγος των Αθηναίων 79-85: ο λόγος του Αρχίδαμου<sup>-</sup> 86: ο σύντομος λόγος του Σθενελαΐδα<sup>-</sup> 87: η ψηφοφορία στη συνέλευση).

89-118.2: Η «πραγματική αιτία» του πολέμου – η Πεντηκονταετία (89.1: *οί γάρ Αθηναίοι τρόπω τοιῶδε ἦλθον ἐπί τά πράγματα ἐν οἷς ἠύξθησαν*: η δύναμη των Αθηναίων έφτασε στο σημείο στο οποίο είχε αυξηθεί τόσο με τον ακόλουθο τρόπο).

118.3-125: Η Πελοποννησιακή συμμαχία αποφασίζει να κηρύξει, τον πόλεμο στην Αθήνα (120-124: δημηγορία των Κορινθίων).

126-145: Εκατέρωθεν διεκδικήσεις (120-127: οι Σπαρτιάτες απαιτούν εξαγνισμό του Κυλώνειου άγους· 128-131: οι Αθηναίοι ζητούν εξαγνισμό του άγους του Πausανία· 135-138: παρέκβαση για τον Θεμιστοκλή· 139-145: ανταπαίτηση των Σπαρτιατών για «απόδοση ανεξαρτησίας στους Έλληνες», 110- 144: πρώτος λόγος του Περικλή).

## 6.ΥΠΟΜΝΗΜΑ: I2-19. Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

**I2.1 φαίνεται γάρ:** Η λέξη φαίνεται μπαίνει στην αρχή για να προσδώσει έμφαση στα λεγόμενά του<sup>39</sup>.

Το επεξηγηματικό γάρ αποδουκνύει την αιτιολογική λειτουργία ολόκληρης της Αρχαιολογίας με σκοπό την τεκμηρίωση του ισχυρισμού που διατύπωσε ο ιστορικός πριν από την παρέκβαση<sup>40</sup>: *τὰ γὰρ πρὸ αὐτῶν καὶ τὰ ἔτι παλαιότερα σαφῶς μὲν εὐρεῖν διὰ χρόνου πλῆθος ἀδύνατα ἦν, ἐκ δὲ τεκμηρίων ὧν ἐπὶ μακρότατον σκοποῦντί μοι πιστεῦσαι ζυμβαίνει οὐ μεγάλα νομίζω γενέσθαι οὔτε κατὰ τοὺς πολέμους οὔτε ἐς τὰ ἄλλα.*

Κατὰ το Gomme<sup>41</sup> τὰ πρὸ αὐτῶν αφορά τα γεγονότα ἀπὸ το 510 π.Χ. ὡς το 435 π.Χ. καὶ τὰ ἔτι παλαιότερα τα γεγονότα ἀπὸ τον Τρωικὸ πόλεμο ὡς το 510 π.Χ.

**I2.2 τῆς γὰρ ἐμπορίας οὐκ οὔσης:** Η ὑπαρξη του εμπορίου είναι για τον Θουκυδίδη το αρχικό σημάδι μιας σταθερῆς και άνετης επιβίωσης. Κατὰ τον Gomme<sup>42</sup> ο Θουκυδίδης είναι γνώστης της αξίας του εμπορίου γιατί μπορεί να σου προσφέρει μια ποιοτική ζωή αλλά επίσης γνωρίζει και την αξία της συσσώρευσης κεφαλαίου (*περιουσία χρημάτων*)

Ο πλούτος και το εμπόριο είναι πρωτεύοντα θέματα τόσο στην Αρχαιολογία, όσο και σε άλλα χωρία των ιστοριῶν του συγγραφέα. Μάλιστα ο βασιλιάς Αρχίδαμος αναφέρει για την καθοριστική σημασία του χρήματος<sup>43</sup> ὅτι «καὶ ἔστιν ὁ πόλεμος οὐχ ὄπλων τὸ πλεον ἀλλὰ δαπάνης»

**οὐδὲ γῆν φυτεύοντες:** Είναι λίγο δύσκολο να ζούσαν οι άνθρωποι χωρίς να καλλιεργούν την γη, μάλλον ο ιστορικός εννοεί ὅτι η οργανωμένη γεωργία αναπτύχθηκε αργότερα Στο σημείο αυτό ο ιστορικός προχωρά με την μέθοδο της αναλογίας και την συνεχή εφαρμογή της υπόθεσης ὅτι το λιγότερο περίπλοκος

---

<sup>39</sup> Marchant (1980) 18.

<sup>40</sup> Πόθου (2006) 68.

<sup>41</sup> Gomme (1945) 52.

<sup>42</sup> Gomme (1945) 92.

<sup>43</sup> Hornblower (2003) 9.



σημαίνει και πιο πρόωμος. Για τον Snodgrass<sup>44</sup> η ακμή της πόλης κράτους συνδέεται άμεσα με την γεωργία γιατί οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη.

Ο Gomme αναφέρει ότι τα αμπέλια και οι ελιές για να αποδώσουν καρπούς χρειαζόνταν μεγάλο χρονικό διάστημα και ότι ο ιστορικός αναφέρεται στην προ-Τρωική περίοδο. Ο Carpenter<sup>45</sup> αναφέρει ότι ο ιστορικός αναφέρεται στην γεωμετρική εποχή καθώς ο Θουκυδίδης την συνδέει με μια περίοδο μεταναστεύσεων.

**ἄδηλον ὄν ὅποτε τις ἐπελθὼν καὶ ἀτειχίστων ἅμα ὄντων ἄλλος ἀφαιρήσεται, τῆς τε καθ' ἡμέραν ἀναγκαίου τροφῆς πανταχοῦ ἂν ἡγούμενοι ἐπικρατεῖν, οὐ χαλεπῶς ἀπανίσταντο, καὶ δι' αὐτὸ οὔτε μεγέθει πόλεων ἴσχυρον οὔτε τῇ ἄλλῃ παρασκευῇ:**

Θα πρέπει στο σημείο αυτό αρχικά να εξετάσουμε ποιες ελληνικές πόλεις είχαν πραγματικά τείχος το 479 π. Χ. Σε αντίθεση με τα μονολιθικά και τα Κυκλώπεια τείχη των Μυκηνών και της Τίρυνθας, που ανάγονται στην Μυκηναϊκή εποχή, δηλαδή από το 1500 έως το 1200 π. Χ., στην περίπτωση όμως των Αθηνών δεν είναι εξακριβωμένη η ύπαρξη κάποιας οχύρωσης, ακόμα και στο τέλος της γεωμετρικής περιόδου<sup>46</sup>. Η αντίδραση των Λακεδαιμονίων στην κατασκευή του τείχους αποδεικνύει ότι η οχύρωση οποιασδήποτε πόλεως ήταν στην αρχαιότητα μια ενέργεια ύψιστης πολιτικής σημασίας με απρόβλεπτες συνέπειες. Οι Λακεδαιμόνιοι αντιδρούσαν πάντα αρνητικά και δυναμικά στην κατασκευή οποιουδήποτε τείχους. Στην περίπτωση του Άργους τον χειμώνα του 417/6 π. Χ. ίσως θορυβημένοι από την περίπτωση των Αθηνών οργάνωσαν εκστρατεία με συμμετοχή όλων των συμμάχων τους. Η οχύρωση μιας πόλης ενίσχυε την προστασία και την οικονομία της και λειτουργούσε ως σταθεροποιητικός παράγοντας για την αύξηση του πληθυσμού της μέσω της ασφάλειας που παρείχε και καταπολεμούσε φαινόμενα, όπως ο νομαδισμός και οι επιδρομές. Είναι ενδεικτικό πως στην αρχή του Πελοποννησιακού πολέμου και μάλλον στην αρχή της πολιορκίας των Πλαταιών(429-427 π. Χ.) τα τείχη της πόλεως των Θηβών προσείλκυσαν τους κατοίκους μικρών ατειχίστων πόλεων, όπως η Σκόλος, οι Ερυθρές, η Σκάρφη, η Αυλίσ και η Σχοίνος, που μετακινήθηκαν στο εσωτερικό της πόλεως των Θηβών διπλασιάζοντας τον πληθυσμό της. Είναι γεγονός πως λόγω αυτής της πολύπλοκης πολιτικής κατάστασης οι πόλεις έχτιζαν τα τείχη

<sup>44</sup> Snodgrass (1980) 37.

<sup>45</sup> Carpenter (1948) 6.

<sup>46</sup> Toy (1955) 11-12.

τους στα περισσότερα μέρη της Ελλάδας με την υποστήριξη μιας από τις λιγοστές κυβερνήσεις που υπήρχαν τότε όπως για παράδειγμα των Αθηνών και των Θηβών. Χάρη στην κατασκευή τείχους μια μικρή κοινότητα ή ένας οικισμός μπορούσε θεωρητικά να μετατραπεί σε μια πόλη ανεξάρτητη και ελεύθερη. Με άλλα λόγια τα τείχη μιας πόλης ήταν η ασπίδα του επεκτατισμού της και το σύμβολο της δύναμης και της ύπαρξής της. Σύμφωνα με τον Scranton πριν από τους περσικούς πολέμους η καλύτερη τειχοδομία ήταν λεσβιακού τύπου, ευρύτατα διαδεδομένη στα νησιά του Αιγαίου Πελάγους και με βασικό χαρακτηριστικό τους κυρτούς αρμούς. Μετά την περίοδο των περσικών πολέμων η τειχοδομία λεσβιακού τύπου αντικαταστάθηκε τελείως και στο μέσο του 5ου αιώνα η τειχοδομία πολυγωνικού τύπου τελειοποιήθηκε. Σύμφωνα με τον R.Martin και τον D.Lazaridis σε ορισμένες περιπτώσεις όπως στη Μεσσήνη Μεσσηνίας και στην Μεγαλόπολη Αρκαδίας, η κατασκευή τείχους εντυπωσιακής έκτασης, περίπου δηλαδή 50 στάδια ή 8 χιλιόμετρα, και κατασκευής είχε ως σκοπό τον εντός των τειχών στρατωνισμό των στρατευμάτων ή την αποτελεσματικότερη άμυνα της πόλης σε περίπτωση πολιορκίας ακόμα και με λίγους υπερασπιστές. Οι Λακεδαιμόνιοι δεν ήθελαν νέους ανταγωνιστές. Είναι τελικά μια κατευθυντήρια γραμμή σε ολόκληρο το έργο του Θουκυδίδη το γεγονός πως ενώ οι Αθηναίοι επιδιώκουν την κατασκευή τειχών, οι Λακεδαιμόνιοι επιχειρούν συστηματικά να την αποτρέψουν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της οχύρωσης της Αμφίπολης από τους Αθηναίους. Το μήκος των τειχών της ξεπερνούσε κατά 1000 μέτρα περίπου ακόμα και αυτά του Θεμιστοκλή στην Αθήνα.

Σωστά επισημαίνει ο Hornblower ότι τα τείχη των πόλεων είναι ένα ζήτημα που συνδέει την Πεντηκονταετία με την Αρχαιολογία και παραπέμπει στο άρθρο του McNeal<sup>47</sup> το οποίο όμως δεν είναι και το μοναδικό. Στην πραγματικότητα πολλά από τα θέματα της Αρχαιολογίας απαντούν και στην Πεντηκονταετία με διαφορετική βέβαια μορφή. Την θέση της θαλασσοκρατορίας του βασιλιά Μίνωα, για παράδειγμα καταλαμβάνει η αντίστοιχη θαλασσοκρατορία του Θεμιστοκλή. Αντιθέτως το θέμα της πειρατείας δεν εμφανίζεται στην Πεντηκονταετία.

---

<sup>47</sup> Mc Neal (1970) 313.

**διὰ γὰρ ἀρετὴν γῆς:** Γίνεται φανερό εδώ το σχῆμα της κυκλικῆς σύνθεσης<sup>48</sup> τόσο σε νοηματικό όσο και σε λεκτικό επίπεδο: «τῆς γῆς ἡ ἀρίστη» και «διὰ γὰρ ἀρετὴν γῆς». Την ἔκφραση αὐτὴν την συναντοῦμε και σε ἄλλους συγγραφείς ὅπως τον Ηρόδοτο VII 5.3, στον Κρατία Πλάτωνα 110e, 117b, στον Πολύβιο και στον Φλάβιο τον Ιώσηπο.

**12.6 καὶ παράδειγμα τόδε τοῦ λόγου οὐκ ἐλάχιστόν ἐστι διὰ τὰς μετοικίας ἐς τὰ ἄλλα:** Κατὰ την ἀποψη του Θουκυδίδη οι ἄλλες περιοχές της Ελλάδας δεν αναπτύχθηκαν γιατί ἦταν λιγότερο ασφαλείς και δεν μπορούσαν να δεχτοῦν εἰρηνικά νέους κατοίκους σε ἀντίθεση με την Αθήνα<sup>49</sup>.

Η ἔκφραση *παράδειγμα τοῦ λόγου* δείχνει την ασταμάτητη προσπάθεια του ιστορικού να ανασυνθέσει την ιστορία του παρελθόντος με βάση την ορθολογιστικὴ σκέψη, μόνο που στην Αρχαιολογία οι μέθοδος αὐτὴ χρησιμοποιεῖται εντονότερα ἀπὸ ὅτι στα ἄλλα κεφάλαια με ἀποτέλεσμα το κείμενο να φέρνει διπλά το βάρος της ορθολογικῆς προσπάθειας του ιστορικού, ὅπως σωστά ἔχει ἐπισημάνει η J. De Romilly<sup>50</sup>.

**μετοικίας ἐς:** Το κριτικὸ ὑπόμνημα στο σημεῖο αὐτό ἔχει ως ἐξῆς: *μετοικήσεις Ullrich: μετοικίας ἐς [αποικίας ἐς G] codd., vet.* Ο Marshall<sup>51</sup> προτείνει την γραφὴ των χειρογράφων μετοικίας ἀντὶ της διόρθωσης μετοικήσεις που υιοθετεῖ η πλειοψηφία των ἐκδοτῶν (Stahl, Classen, Forbes, Hude). Η γραφὴ μετοικίας κατὰ τον Marshall μπορεί να δώσει το ἀπαιτούμενο νόημα «μεταναστεύσεις».

**αὐξήθηαι:** Το ρῆμα αὐξάνω κατὰ τον Crane<sup>52</sup> χρησιμοποιεῖται τέσσερις φορές στην Αρχαιολογία και ἄλλοτε ἀφορὰ την ἀνάπτυξη πόλεων, ἄλλοτε την ἀνάπτυξη της Ελλάδος, ἄλλοτε την ἀνάπτυξη κάποιων περιοχῶν και τέλος την ἀνάπτυξη ιδιωτικῶν οίκων.

**13.1 δηλοῖ δέ μοι καὶ τόδε τῶν παλαιῶν ἀσθένειαν οὐχ ἤκιστα:** Ἐχει ἐπισημανθεῖ ὅτι σε μεγάλο βαθμὸ στην Αρχαιολογία κυριαρχεῖ η κυκλικὴ σύνθεση<sup>53</sup>, που αρκετές φορές παίρνει την μορφή θέση – ἀπόδειξη – θέση. Για παράδειγμα η ἔννοια της

<sup>48</sup> Πόθου (2006) 74.

<sup>49</sup> Hornblower (2003) 14.

<sup>50</sup> De Romilly (1956) 200.

<sup>51</sup> Marshall (1975) 25.

<sup>52</sup> Crane (1998) 170.

<sup>53</sup> Hammond (1952) 2,127·Πόθου (2006) 80.

ἀσθένειας επανέρχεται στο I3.4, το ίδιο σχήμα κυκλικής σύνθεσης συνοδεύει και την έννοια της ἀχρηματίας στο II1.1-3.

Φαίνεται λοιπόν πως η κυκλική σύνθεση αποτελεί ένα δομικό και αφηγηματικό μοτίβο της Αρχαιολογίας αλλά και ένα σημαντικό σημείο διαφοροποίησης από την παρέκβαση της Πεντηκονταετίας, διότι στην Αρχαιολογία επικρατεί η μέθοδος της εικασίας, ενώ στην Πεντηκονταετία η μέθοδος της επιστημονικής ιστοριογραφίας.

**ἡ Ἑλλάς:** Η έννοια της Ελλάδας δεν υπήρχε κατά τον ιστορικό κατά την διάρκεια του Τρωικού πολέμου, ούτε υπήρχε στην εποχή του Ομήρου. Ο ιστορικός στο σημείο αυτό αντιμετωπίζει τη Ελλάδα όχι με την γεωγραφική έννοια, αλλά με την έννοια των ανθρώπων που την κατοικούν, εννοώντας δηλαδή τους ανθρώπους που την κατοικούν.

Ο Ηρόδοτος <sup>54</sup> συγκεκριμένα (8.144) βάζει έναν ομιλητή του να ορίσει την Ελληνικότητα, η απάντηση στους εκπροσώπους της Σπάρτης είναι η εξής: *«αὐτίς δὲ τὸ Ἑλληνικὸν ἐὼν ὄμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον καὶ θεῶν ἰδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίαι ἤθεά τε ὁμότροπα, τῶν προδότας γενέσθαι Ἀθηναίους οὐκ ἂν εὖ ἔχοι»*. Ορίζει δηλαδή την Ελληνικότητα ως κοινή καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία και ἔθιμα<sup>55</sup>.

**I3.2 δοκεῖ δέ μοι, οὐδὲ τοῦνομα τοῦτο ξύμπασά πω εἶχεν, ἀλλὰ τὰ μὲν πρὸ Ἑλληνας τοῦ Δευκαλίωνος καὶ πάνυ οὐδὲ εἶναι ἢ ἐπικλήσις αὕτη, κατὰ ἔθνη δὲ ἄλλα τε καὶ τὸ Πελασγικὸν ἐπὶ πλεῖστον ἀφ' ἑαυτῶν τὴν ἐπωνυμίαν παρέχεσθαι:** Στο σημείο αυτό ο ιστορικός καταπιάνεται με το μεγάλο πρόβλημα όχι μόνο της προέλευσης του ονόματος της Ελλάδος αλλά και το ζήτημα της κοινής ελληνικής γλώσσας. Ο εξελληνισμός έλαβε μάλλον χώρα μετά την εποχή του Ομήρου και μετά την γνωστή κάθοδο των Δωριέων.

Όσον αφορά την μυθολογική ιστορία του Δευκαλίωνα και των υιών του, αυτή προσωποποιεί την πεποίθηση ότι οι ομιλητές της δωρικής, αιολικής και ιωνικής διαλέκτου συνδέονταν με κοινή καταγωγή και με κοινή γλώσσα.

**Ἑλληνας δὲ καὶ τῶν παιδῶν αὐτοῦ:** Σε αντίθεση με τον Θουκυδίδη που δεν κατονομάζει του γιού του Ἑλληνα, ο Ηρόδοτος αναφέρεται στον Δώρο τον γιο του

<sup>54</sup> M.I. Finley (1954) 256.

<sup>55</sup> Th. Does not mean to imply that there was ever a Greek 'nation-state' either at the time of the Persian Wars or later. Even in the present ch., where he is speaking about the political activity, his word Ἑλλάς has to do with culture, language, and descent. (Hornblower,2003,15)

Έλληνα και στην συγγένεια του Ίωνα και του Ξούθου, την ίδια επισήμανση κάνει και ο Πausanías. Ο ιστορικός στο σημείο αυτό καταφεύγει σε μια αόριστη αναφορά, επειδή είναι δύσπιστος στις μυθολογικές παραδόσεις, την ίδια στάση έχει και απέναντι στη Ομηρική μαρτυρία.

**Ι3.3 τεκμηριοῖ δὲ μάλιστα Ὅμηρος:** Ο Θουκυδίδης αναφέρει τον Όμηρο γιατί από αυτόν αντλεί σημαντικές πληροφορίες. Ωστόσο η στάση του απέναντι στην αξιοπιστία της ομηρικής μαρτυρίας είναι λίγο αμφιλεγόμενη. Άλλοτε δείχνει να εμπιστεύεται τις πληροφορίες που παρέχουν τα έπη του Ομήρου, όπως συμβαίνει με τον ύμνο στον Απόλλωνα που αφορά τον εξαγνισμό της Δήλου και την επανίδρυση της γιορτής των Δηλίων, ενώ άλλοτε αποστασιοποιείται από τον ποιητή (9.4, 10.3).

**ὡς ἐμοὶ δοκεῖ:** Η έκφραση αυτή υποδηλώνει ότι τα λεγόμενα του ιστορικού βασίζονται πάνω σε προσωπικά συμπεράσματα και σε υποθέσεις. Ο Ηρόδοτος χρησιμοποιεί την έκφραση αυτήν 99 φορές για να παρουσιάσει εθνογραφικό<sup>56</sup> περιεχόμενο ή για να εκφράσει κάποια αιτιολογία ή για τονίσει την υποκειμενικότητα υποθετικών συμπερασμάτων. Ο Θουκυδίδης όμως την χρησιμοποιεί πολύ σπανιότερα, μόλις 14 φορές κυρίως για την ανασύσταση του παρελθόντος τόσο στην Αρχαιολογία (Ι3.3, 10.4) όσο και στην Πεντηκονταετία (Ι93.7).

**Ι4 Μίνως:** Μετά την ανασκαφή στο παλάτι της Κνωσσού στην Κρήτη από τον Α. Evans, το θρυλικό αυτό όνομα ταυτίστηκε με τον ηγεμόνα της Κρήτης Μίνωα, ο οποίος σύμφωνα με την παράδοση ήταν από τους πρώτους που οργάνωσε ένα μεγάλο ναυτικό στόλο. Ωστόσο περίεργο παραμένει το γεγονός ότι το όνομα Μίνως δεν έχει διαβαστεί<sup>57</sup> στις πινακίδες της γραμμικής Β΄.

Η Κρήτη αναπτύχθηκε σταθερά στο πέρασμα των αιώνων χωρίς πολεμικές διαμάχες, γεγονός που έδωσε την δυνατότητα στην Κρήτη να αναπτύξει ένα μεγάλο και ισχυρό στόλο. Απόδειξη αποτελεί και η μαρτυρία του Διόδωρου του Σικελιώτη για τις επεκτατικές βλέψεις του Μίνωα στην Σικελία

**ἐκράτησε:** Για κάποιους μελετητές η μινωική θαλασσοκρατορία αποτελεί έναν μύθο που αναπτύχθηκε και καλλιεργήθηκε από την Αθήνα του 5<sup>ο</sup> αιώνα για να προβάλλει τα κατορθώματα του Θησέα, του αντιπάλου του Μίνωα, από μετέπειτα όμως έρευνες

---

<sup>56</sup> Rood (1998) 246.

<sup>57</sup> S. Dow (1966) 169.

φαίνεται ότι υπήρξε ένας εκμινωισμός<sup>58</sup> του Αιγαίου, του ηπειρωτικού χώρου και των παραλίων της Μικράς Ασίας. Μάλιστα το χωρίο αυτό του Θουκυδίδη έδωσε το έναυσμα για την έρευνα των σχέσεων μεταξύ της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Κρήτης.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι κάποια στοιχεία του μεγαλείου της Κρήτης την εποχή του Χαλκού επέζησαν μέχρι την εποχή του Θουκυδίδη. Ωστόσο η παράδοση για μινωική ηγεμονία ανάγεται στην εποχή του Ηρόδοτου (3.122), γεγονός που αποδεικνύει ότι δεν επινόησε ο Θουκυδίδης την παράδοση αυτή.

Πρέπει να γίνει όμως κατανοητό ότι ο ιστορικός στο σημείο αυτό επεξεργάζεται έναν μύθο για λογοτεχνικούς κυρίως σκοπούς αλλά και για την δομική λειτουργία της Αρχαιολογίας ως εισαγωγής στο συνολικό έργο του.

Ο Gomme μάλιστα εκφέρει την άποψη ότι η αναφορά του Θουκυδίδη στην Μινωική θαλασσοκρατορία μπορεί να θεωρηθεί ως παρέκβαση μέσα στην παρέκβαση της Αρχαιολογίας, η άποψη του όμως αυτήν δεν συνάδει με την γενικότερη λειτουργία της Αρχαιολογίας<sup>59</sup>, η θαλασσοκρατορία είναι εξαιρετικά σημαντική για τον ιστορικό και η αναφορά στην δύναμη του Μίνωα προαναγγέλλει τη σημαντική θέση της Αθηναϊκής ηγεμονίας.

**Κᾱρας ἐξελάσας:** Ο Ηρόδοτος που καταγόταν από την Αλικαρνασσό της Καρίας, πίστευε ότι οι Κᾱρες είχαν Κρητική καταγωγή (*εἰσὶ δὲ τούτων Κᾱρες μὲν ἀπιγμένοι ἐς τὴν ἡπειρον ἐκ τῶν νήσων. τὸ γὰρ παλαιὸν ἐόντες Μίνω κατήκοοι καὶ καλεόμενοι [...]οἱ δέ, ὅκως Μίνως δέοιτο, ἐπλήρουν οἱ τὰς νέας. I.171*), ωστόσο ο Ηρόδοτος παρουσιάζει τον Μίνωα να προσφέρει εργασία στους Κᾱρες και όχι να τους εκδιώκει. Με την συγκεκριμένη αντίθεση και με την τάση του Θουκυδίδη να πιστεύει στην θαλασσοκρατορία του Μίνωα, ο ιστορικός διαχωρίζει την θέση του και διαφωνεί με τον προκάτοχό του για μια ιστορική πληροφορία<sup>60</sup>.

**τό τε ληστικόν, ὡς εἰκός, καθήρει:** Η λέξη εἰκός είναι μετοχή του ρήματος ἔοικα το οποίο εμφανίζεται πολλές φορές στον Όμηρο με την σημασία εἶμαι παρόμοιος, μοιάζω. Η πιθανολογία αποτελεί ένα κοινό σημείο ανάμεσα στην Αρχαιολογία και τον αποικισμό της Σικελίας και εκφράζεται με την απρόσωπη έκφραση εἰκός ἐστί και

<sup>58</sup> Hornblower (2003) 18.

<sup>59</sup> Πόθου (2006) 93.

<sup>60</sup> Hornblower (2003) 19.

τα ρήματα φαίνεται και λέγεται (I9.2, 13.2). Η πιθανολογία όπως είδαμε και παραπάνω αποτελεί σταθερό χαρακτηριστικό της Αρχαιολογίας, επειδή η έλλειψη τεκμηρίων ωθεί τον ιστορικό σε ευλογοφανή ανασύσταση της ιστορίας. Το στοιχείο αυτό απουσιάζει εντελώς από την Πεντηκονταετία, στην οποία η εικασία και η πιθανολογία δεν έχουν θέση εξαιτίας της πληθώρας τεκμηρίων<sup>61</sup>.

Ο Westlake<sup>62</sup> υποστηρίζει ότι τις περισσότερες φορές που εμφανίζεται η έκφραση αυτή σημαίνει «όπως είναι φυσικό». Hornblower δεν συμφωνεί με την μετάφραση αυτή και θεωρεί ότι το θέμα σχετικά με την κυριαρχία του Μίνωα είναι σκοτεινό και ελλιπές από άποψη στοιχείων και θα ήταν καλύτερη μια έκφραση που θα είναι ενδεικτική της αβεβαιότητας του<sup>63</sup>.

**τοῦ τὰς προσόδους μᾶλλον ἰέναι αὐτῷ:** Το ουσιαστικοποιημένο απαρέμφατο **ἰέναι** είναι μία γενική του σκοπού και μόνο του το απαρέμφατο είναι απαρέμφατο του σκοπού. Ο ιστορικός δείχνει μια ιδιαίτερη προτίμηση του απαρεμφάτου του σκοπού στην γενική ιδιαίτερα όταν αυτό συνοδεύεται από τη άρνηση μή: *τοῦ μή τινα ζητῆσαι* (I23.5). Στο συγκεκριμένο χωρίο καθώς και στο VIII.39 4 έχουμε τις δύο χρήσεις τελικού απαρεμφάτου χωρίς την άρνηση, γεγονός που ίσως υποδηλώνει μια πρόιμη φάση εξέλιξης της συγκεκριμένης συντακτικής μορφής<sup>64</sup>.

**τό τε ληστικόν:** Το κριτικό υπόμνημα έχει ως εξής: ληστικόν vel ληστικόν ABEF, vet: ληστρικόν cGM. Κατά τον σχολιαστή ληστικόν σημαίνει τους ληστές, ενώ ληστρικόν αυτό που ανήκει στους ληστές (πλοῖον ληστρικόν).

**I5 ἐτράποντο πρὸς ληστείαν:** Ο Hornblower θεωρεί ότι η αναφορά στην μινωική πειρατεία μας προετοιμάζει για το θέμα της πειρατείας κατά την διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, αλλά και για την Αθηναϊκή ηγεμονία στα χρόνια του πολέμου.

Είναι άξιο αναφοράς ότι η Ελληνική γλώσσα δεν διαθέτει κάποια λέξη για να διακρίνει την νόμιμη λεηλασία<sup>65</sup> σε καιρό πολέμου από την παράνομη πειρατεία σε

---

<sup>61</sup> Πόθου (2006) 95.

<sup>62</sup> Westlake (1969) 153.

<sup>63</sup> Η αβεβαιότητα αυτή φαίνεται στην μετάφραση του Benjamin Jowett: expelling thence the Carians and constituting his own sons there for governors; and also freed the seas of pirates as much as he could, for the better coming in, **as is likely**, of his own revenue.

<sup>64</sup> Dimitropoulos (1999) 72.

<sup>65</sup> Wiemer (2002) 111-112.

ειρηνική περίοδο. Κατά το ίδιο τρόπο δεν υπάρχει διάκριση για την ληστεία στην στεριά από την ληστεία στην θάλασσα. Μία μόνο σπάνια λέξη χρησιμοποιείται ειδικά για τον πειρατή της θάλασσας, η λέξη «καταποντιστής». Το θέμα της πειρατείας κάνει φανερή την σύγκρουση ανάμεσα στα αναπτυσσόμενα κέντρα των Ελληνικών πόλεων- κρατών και της περιφέρειας που παρεμπόδιζε την ελεύθερη κυκλοφορία μεταξύ των ανεπτυγμένων αυτών πόλεων. Το θέμα της πειρατείας δεν είναι σπάνιο στην ελληνική γραμματεία, γεγονός που αποδεικνύει την διαδεδομένη χρήση της πειρατείας.

**Πόλεις:** Η λέξη «πόλις» στο παρόν χωρίο έχει την έννοια της κοινότητας όπου δεν υπάρχει η μορφή του συνοικισμού, αλλά οι κάτοικοι μένουν σε διάσπαρτες κώμες σε ολόκληρη την περιοχή της πόλης. Κατά τον Αριστοτέλη, οι κώμες τα χωριά δηλαδή αποτελούν τον δεσμό ανάμεσα στον οίκο και την πόλη και αποτελούν μία κοινωνία ολοκληρωμένη και αυτάρκη<sup>66</sup>.

Κατά τον Morgan<sup>67</sup> οι μορφή του συνοικισμού χρησίμευε για τους ποιητές ως εργαλείο μέσα από το οποίο συνέδεαν τον ηρωικό παρελθόν με τον σύγχρονο κόσμο και με επίκεντρο την πόλη. Οι Αθηναίοι ωστόσο και μετά την καθιέρωση του συνοικισμού συνέχισαν να ζουν σε διάσπαρτες κώμες.

**Ι6 έσιδηροφόροι:** Ο ιστορικός περνάει από το θέμα της πειρατείας στην ανάγκη να φέρουν οι άνθρωποι όπλα. Το θέμα της ενδυμασίας ως ένδειξης πολιτισμού θα τον απασχολήσει μέχρι το κεφάλαιο 6. Το συγκεκριμένο ρήμα «σιδηροφορείσθαι» αναφέρεται στην συνήθεια της οπλοφορίας και αποτελεί ένα σημαντικό πολιτιστικό στοιχείο. Πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Snodgrass<sup>68</sup> πως βρισκόμαστε σε έναν αναχρονισμό του Θουκυδίδη, ο οποίος δεν κάνει σκόπιμα καμία διάκριση ανάμεσα στη εποχή του χαλκού που είναι η εποχή του Μίνωα και την εποχή του σιδήρου, δηλαδή την εποχή των οπλοφορούντων διαδόχων του.

**σημείον δ' ἐστὶ ταῦτα:** Ο ιστορικός χρησιμοποιεί πολύ συχνά, ιδίως όταν υπάρχει αρχαιοδιφικό υλικό, τέτοιες εκφράσεις όπως σημείον δε, τεκμήριον δε και μαρτύριον δε. Το μαρτύριον<sup>69</sup> είναι ταυτόσημο με το σημείον δε, στην συγκεκριμένη περίπτωση.

<sup>66</sup> Αριστοτέλους Πολιτικά 1280b: πόλις δὲ ἡ γενῶν καὶ κωμῶν κοινωνία ζωῆς τελείας καὶ αὐτάρκους. τοῦτο δ' ἐστίν, ὡς φαμέν, τὸ ζῆν εὐδαιμόνως καὶ καλῶς.

<sup>67</sup> Morgan (2003) 172-173.

<sup>68</sup> Snodgrass (1971) 8.

<sup>69</sup> Hornblower (2003) 25· Hornblower (1987) 100.



Σαφές παράδειγμα για την παραπάνω σημασία είναι το χωρίο 1.132, στο οποίο σημείον και τεμήριον έχουν ακριβώς την ίδια λειτουργία. Αυτό γίνεται καθαρά για λόγους ποικιλίας.

Τα τρία σκέλη τους Θουκυδίδειας αποδεικτικής ορολογίας<sup>70</sup> αντιγράφει και ο Φλάβιος Ιώσηπος στην Ιουδαϊκή Αρχαιολογία και στην Ιστορία Ιουδαϊκού πολέμου προς Ρωμαίους.

**Μετρία δ' αὖ ἐσθῆτι καὶ ἐς τὸν νῦν τρόπον πρῶτοι Λακεδαιμόνιοι ἐχρήσαντο καὶ ἐς τὰ ἄλλα πρὸς τοὺς πολλοὺς οἱ τὰ μείζω κεκτημένοι ἰσοδίατοι μάλιστα κατέστησαν:** Πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Gomme ότι η μεγαλύτερη ποικιλία και ελευθερία στον τρόπο ζωής των αθηναίων, σε αντίθεση με αυτή των σπαρτιατών, όξυνε την απόσταση μεταξύ των κοινωνικών τάξεων όσον αφορά αρχικά την ενδυμασία. Αυτό συνέβαινε επειδή οι ενδυματολογικές συνήθειες των πλούσιων Ιώνων με το υψηλό τους κόστος τόνιζαν ακόμα περισσότερο την κοινωνική διαφορά<sup>71</sup>. Αντιθέτως οι σπαρτιάτες με την ταπεινή τους ενδυμασία εξομοίωνε τους φτωχούς με τους πλούσιους και επηρέαζε τον τρόπο ζωής τους που ήταν σχετικά ίδιος με όλους. Την διαφορά αυτή τονίζει και ο Ξενοφών στο έργο του λέγοντας πως οι Αθηναίοι εφοδίαζαν τα παιδιά με ποικιλία ενδυμάτων, ενώ οι Σπαρτιάτες είχαν ένα και μοναδικό ιμάτιο για ολόκληρο τον χρόνο (Λακεδαιμονίων Πολιτεία II 1.3-4).

**ἐγυμνώθησάν τε πρῶτοι καὶ ἐς τὸ φανερόν ἀποδύντες λίπα μετὰ τοῦ γυμνάζεσθαι ἠλείψαντο:** Όσον αφορά την καθιέρωση του γυμνισμού έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις από τους μελετητές.

Ο Orwinn<sup>72</sup> υποστηρίζει ότι οι Έλληνες λόγω του στρατιωτικού τρόπου ζωής, της σωματικής ευρωστίας αλλά και την αγάπης τους για την νίκη, στοιχεία αναπόσπαστα από την καθημερινή τους ζωή κατάφεραν να νικήσουν την ντροπή τους για τον γυμνισμό.

---

<sup>70</sup> Πόθου (2006) 122.

<sup>71</sup> Gomme (1945) 105· Πόθου (2006) 112.

<sup>72</sup> Orwinn (1994) 31.

Ο Norman Gardiner<sup>73</sup> υποστηρίζει ότι η στενή σχέση μεταξύ τέχνης και ελληνικού αθλητισμού οφείλεται στον χώρο του Γυμνασίου, που όπως υποδηλώνει και η ίδια η λέξη ο αθλητής τόσο στον αγώνα όσο και στην προπόνηση έπρεπε να είναι γυμνός.

Τέλος ο Harris<sup>74</sup> παρατηρεί ότι οι Έλληνες θεωρούσαν την άνεσή τους να εμφανίζονται γυμνοί ως ένα από τα χαρακτηριστικά που τους διέκριναν από τους βαρβάρους, άποψη την οποία στηρίζει και ο Ηρόδοτος ΙΙ0.3: *«παρὰ γὰρ τοῖσι Λυδοῖσι, σχεδὸν δὲ καὶ παρὰ τοῖσι ἄλλοισι βαρβάροισι καὶ ἄνδρα ὀφθῆναι γυμνὸν ἐς αἰσχύνην μεγάλην φέρει»*.

#### ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΙΝΩΑ ΣΤΟΝ ΤΡΩΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ

**Ι8 καὶ οὐχ ἦσσαν λησταὶ ἦσαν οἱ νησιῶται, Κᾶρες τε ὄντες καὶ Φοίνικες: οὗτοι γὰρ δὴ τὰς πλείστας τῶν νήσων ᾤκησαν:** Η κυκλική σύνθεση που άρχισε στο κεφάλαιο 4 έχει ολοκληρωθεί. Ο ιστορικός επανέρχεται στο θέμα των νησιών του Αιγίου που διέκοψε στο κεφάλαιο εκείνο, λόγω της παρέκβασης για τη πειρατεία.

Οι Κάρες ήταν λαός της Καρίας που βρίσκονταν στην δυτική Μικρά Ασία, νότια από την Λυδία και την Ιωνία, ανατολικά από την Φρυγία και βόρεια από την Λυκία. Ο Όμηρος τους συγκαταλέγει μαζί με τους Λέλεγες, του Μυσούσ και τους Φρύγες στους συμμάχους της Τροίας (Κ 428-431). Στον κατάλογο των συμμάχων των Τρώων (Β 867-869) ο Όμηρος αναφέρει ότι είναι βαρβαρόφωνοι και πως κατέχουν την Μίλητο, το όρος των Φθηρών και την Μυκάλη<sup>75</sup>.

Η παρουσία των Καρών στα αιγαιοπελαγίτικα νησιά δεν έχει επιβεβαιωθεί από την αρχαιολογική σκαπάνη, καθώς επίσης και η θεωρία σύμφωνα με την οποία οι Κάρες δημιούργησαν τον Μυκηναϊκό πολιτισμό απορρίπτεται<sup>76</sup>.

**Ι9 Αγαμέμνων τέ μοι δοκεῖ τῶν τότε δυνάμει προύχων καὶ οὐ τοσοῦτον τοῖς Τυνδάρεω ὄρκοις κατειλημμένους τοὺς Ἑλένης μνηστήρας ἄγων τὸν στόλον ἀγεῖραι:** Η δοτική δυνάμει σε συνδυασμό με την μετοχή του ρήματος προέχω επανέρχεται στο Ι 18.2 στο πλαίσιο του σχήματος της κυκλικής σύνθεσης

---

<sup>73</sup> Gardiner (2001) 57-58.

<sup>74</sup> Harris (1972) 19.

<sup>75</sup> Πόθου (2006) 120.

<sup>76</sup> How-Wells (1928) I 131.

Πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Gomme<sup>77</sup> την σημαντική διαφορά ανάμεσα στον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη, ο Θουκυδίδης αν και παραδέχεται την προγενέστερη προφορική παράδοση, διακρίνει πολιτικές και οικονομικές αιτίες από καθαρά προσωπικά κίνητρα.

**λέγουσι δὲ καὶ οἱ τὰ σαφέστατα Πελοποννησίων μνήμη παρὰ τῶν πρότερον δεδεγμένοι:** Ποιοι είναι άραγε αυτοί οι Πελοποννήσιοι που έχουν απομνημονεύσει με ακρίβεια τόσες προγενέστερες παραδόσεις; Σίγουρα ο Ελλάνικος ο Μυτιληναίος, ο οποίος συνέλεγε πληροφορίες σχετικά με την ιστορία της διαμάχης μεταξύ Ατρέα και Ευρυσθέα, όπως γίνεται φανερό από τον Πausανία και το σχόλιο στον Όμηρο Β 100. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως ο ιστορικός δεν αναφέρει την παράδοση που μας μεταδίδει ο Ηρόδοτος για την σθεναρή αντίσταση που προέβλεπε ο Αθηναϊκός λαός απέναντι στον Ευρυσθέα.

**ἄ μοι δοκεῖ Ἀγαμέμνων παραλαβῶν καὶ ναυτικῶ [τε] ἄμα ἐπὶ πλεόν τῶν ἄλλων ἰσχύσας, τὴν στρατείαν οὐ χάριτι τὸ πλεόν ἢ φόβῳ ξυναγαγὼν ποιήσασθαι:** Το ότι ο Θουκυδίδης συγκεντρώνει την προσοχή του στην ναυτική εξουσία του Αγαμέμνονα, ενώ δεν ασχολείται καθόλου με την ηπειρωτική δύναμη, έχει να κάνει με την έννοια της θαλασσοκρατορίας που δεσπόζει και παίζει σημαντικό ρόλο σε όλο το έργο<sup>78</sup>.

Το πιο τιμητικό κίνητρο, η εύνοια δηλαδή για τον Αγαμέμνονα, υποβιβάζεται<sup>79</sup> σε δευτερεύουσα θέση από τον ιστορικό και πολύ εύστοχα παρατηρεί η de Romilly πως ο ιστορικός αντιτίθεται σαφώς στον ιδεαλισμό του Ομήρου: *χάριν Ἀτρεΐδῃσι φέροντες* (ε 307).

Για τον ιστορικό ο φόβος είναι η συνηθέστερη αιτία για έναν πόλεμο, έτσι λοιπόν η αυξανόμενη δύναμη των Αθηναίων προκάλεσε και τον πόλεμο έναντι των σπαρτιατών. Πρέπει ακόμα να προσθέσουμε ότι είναι έντονη η τάση του Θουκυδίδη να αναγάγει την εξήγηση των γεγονότων σε ψυχολογικά αίτια<sup>80</sup>.

**Ὅμηρος τοῦτο δεδήλωκεν, εἴ τῳ ἱκανὸς τεκμηριῶσαι:** Η στάση του Θουκυδίδη απέναντι στον Όμηρο δύσκολα μπορεί να καθοριστεί. Άλλοτε ο ποιητής εμφανίζεται

---

<sup>77</sup> Gomme (1945) 108.

<sup>78</sup> Πόθου (2006) 136.

<sup>79</sup> Hornblower (2003) 28.

<sup>80</sup> Cornford (1907) 64.

καχύποπτος απέναντι στις Ομηρικές πληροφορίες, όπως στο συγκεκριμένο χωρίο και άλλοτε δεν τις αμφισβητεί και κρατά ουδέτερη στάση.

Π10-12: Η πρώτη μεγάλη γεωγραφική παρέκβαση<sup>81</sup> που συναντούμε στο έργο του Θουκυδίδη ασχολείται με την σχέση ανάμεσα στην έκταση των πόλεων και την αληθινή τους ισχύ. Ο Θουκυδίδης υπογραμμίζει πριν και μετά την παρέκβαση ότι οι μικρές διαστάσεις των Μυκηνών δεν αποδεικνύουν απαραίτητα και την περιορισμένη σημασία της εκστρατεία της Τροίας, αν και υπάρχει περίπτωση ο Όμηρος να μεγαλοποίησε την εμβέλεια της εκστρατείας. Το περιεχόμενο της συγκεκριμένης παρέκβασης συνίσταται σε μια υπόθεση, η οποία στην πραγματικότητα αποτελεί μια σύγκριση ανάμεσα στην Αθήνα και την Σπάρτη.

Η παρέκβαση επίσης περιλαμβάνει μια εσωτερική παρέκβαση με την μορφή παρένθεσης για την μεγάλη δύναμη των Λακεδαιμονίων και την απλοϊκή δύναμη την πόλης τους. Η σχέση πάντως μεταξύ έκτασης και πληθυσμού είναι αντιστρόφως ανάλογη. Η Σπάρτη για παράδειγμα κάλυπτε μια περιοχή 8.400 τετραγωνικών χιλιομέτρων και ο πληθυσμός της ήταν την εποχή των Περσικών πολέμων 8.000 άνδρες, ενώ κατά την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου μειώθηκε σε 4.000. Αντίθετα η πόλη των Αθηνών κατελάμβανε μια έκταση 2.650 τετραγωνικών χιλιομέτρων, αλλά ο πληθυσμός τους στην αρχή του Πελοποννησιακού πολέμου ήταν 50.000 πολίτες<sup>82</sup>.

**Λακεδαιμονίων γὰρ εἰ ἡ πόλις ἐρημωθεῖη, λειφθεῖη δὲ τὰ τε ἱερὰ καὶ τῆς κατασκευῆς τὰ ἐδάφη:** Είναι φανερός εδώ ο υποτιμητικός λόγος του ιστορικού για την σημαντικότητα των αρχαίων ναών, εξάλλου η ορθολογιστική σκέψη του ιστορικού είχε μειώσει αρκετά τα θρησκευτικά του πιστεύω. Ο ιστορικός λοιπόν πιστεύει στον ορθό λόγο, στη δύναμη του κοινού λόγου που πρέπει να διέπει τις ανθρώπινες πράξεις και αν επισυμβαίνει κάτι παράλογο το αποδίδει σε ανθρώπινη αδυναμία και όχι σε αιτίες υπερφυσικές. Ο χαρακτηρισμός του βιογράφου του Μαρκελλίνου είναι σαφής «ἄθεος ἡρέμα ἐνομίσθη»

Μάλιστα ο Hornblower υπογραμμίζει την ιδιαιτερότητα της πόλης των Αθηνών, η οποία αποτελούσε πρότυπο μονοκεντρικής πόλης σε αντίθεση με άλλες πόλεις που διέθεταν πληθώρα ιερών, άλλοι πάλι μελετητές επισημαίνουν ότι ο ιστορικός

---

<sup>81</sup> Πόθου (2006) 141.

<sup>82</sup> Welwei (1998) 10.

ανατρέπει στο σημείο αυτό θεμελιώδης αξίες και προβάλλει ένα πρότυπο για την ανθρώπινη συμπεριφορά που στηρίζεται στην στον υπολογισμό του συμφέροντος.

**οὔκουν ἀπιστεῖν εἰκός, οὐδὲ τὰς ὄψεις τῶν πόλεων μᾶλλον σκοπεῖν ἢ τὰς δυνάμεις, νομίζουσιν δὲ τὴν στρατείαν ἐκείνην μεγίστην μὲν γενέσθαι τῶν πρὸ αὐτῆς, λειπομένην δὲ τῶν νῦν, τῇ Ὀμήρου αὖ ποιήσει εἶ τι χρῆ κἀνταῦθα πιστεύειν, ἢν εἰκὸς ἐπὶ τὸ μείζον μὲν ποιητὴν ὄντα κοσμήσαι, ὅμως δὲ φαίνεται καὶ οὕτως ἐνδεεστέρα:**

Εἶναι φανερό ότι η Αρχαιολογία αρνείται την προγενέστερη αρχαία ιστορία και την ηρωϊκή εποχή πιστεύοντας ότι η σύγχρονη κοινωνία προόδευσε και ότι αναξιόπιστοι ποιητές όπως ο Όμηρος μεγαλοποίησαν κατά πολύ τα γεγονότα του παρελθόντος<sup>83</sup>.

Κατά τον Alonso Núñez ο κύριος σκοπός του Θουκυδίδη είναι μέσα από την σύγκριση του Τρωϊκού πολέμου με τον Πελοποννησιακό να προβληθεί η υπεροχή του δεύτερου, ο οποίος αποτελεί και τον θεματικό πυρήνα του έργου του.

**Π10 πεποίηκε γὰρ χιλίων καὶ διακοσίων νεῶν τὰς μὲν Βοιωτῶν εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ἀνδρῶν, τὰς δὲ Φιλοκτῆτου πεντήκοντα, δηλῶν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, τὰς μεγίστας καὶ ἐλαχίστας: ἄλλων γοῦν μεγέθους περὶ ἐν νεῶν καταλόγῳ οὐκ ἐμνήσθη. αὐτερέται δὲ ὅτι ἦσαν καὶ μάχιμοι πάντες, ἐν ταῖς Φιλοκτῆτου ναυσὶ δεδήλωκεν:**

Στην πληροφορία που μας δίνει εδώ ο Θουκυδίδης σχετικά με τον αριθμό των ανδρών που βρίσκονταν στα πλοία των Βοιωτών, κάποιοι μελετητές αναφέρουν πως τέτοια νούμερα ήταν αποκύημα της φαντασίας του ιστορικού καθώς θα καθιστούσαν αδύνατη την συμβίωση πάνω στο πλοίο. Η σύγκυση που έχει δημιουργηθεί στο χωρίο αυτό, μάλλον οφείλεται στην παρερμηνεία των καταληκτικών επιθεμάτων –ηρης που δηλώνει τον αριθμό των πάγκων και των σειρών των κουπιών και –όρος ή –ερος που δηλώνει των συνολικό αριθμό των κουπιών. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες που διαθέτουμε οι παλιές τριήρεις διέθεταν τριάντα κωπηλάτες ή πενήντα. Επίσης η πεντηκοντήρης δεν πρέπει να ξεπερνούσε τα 32 μέτρα και αυτός είναι ο λόγος που κάποιοι μελετητές είναι επιφυλακτικοί απέναντι στην Ομηρική μαρτυρία.

---

<sup>83</sup> Crane (1998) 59.

Σύμφωνα με τον Hornblower <sup>84</sup> η έκφραση του Θουκυδίδη «νεῶν κατάλογος» αποδεικνύει ότι στην εποχή του το έργο του Ομήρου αποτελούσε ήδη αντικείμενο λογοτεχνικής μελέτης.

Πολύ σημαντική είναι και η πληροφορία για τον διπλό ρόλο των πληρωμάτων των πλοίων που ταυτόχρονα ήταν κωπηλάτες αλλά και στρατιώτες. Κατά τον Cartwright <sup>85</sup>, στη εποχή του ιστορικού αυτό συνέβαινε μόνο σε επείγουσες περιπτώσεις. Οι κωπηλάτες μάλιστα άνηκαν σε διαφορετική κατηγορία από αυτή των στρατιωτών και προέρχονταν από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις. Οι κωπηλάτες άνηκαν στους θήτες, ενώ οι στρατιώτες στους ζευγίτες.

**τοξότας γὰρ πάντας πεποίηκε τοὺς προσκώπους. περίνεως δὲ οὐκ εἰκὸς πολλοὺς  
ξυμπλεῖν ἔξω τῶν βασιλέων καὶ τῶν μάλιστα ἐν τέλει, ἄλλως τε καὶ μέλλοντας  
πέλαγος περαιώσεσθαι μετὰ σκευῶν πολεμικῶν, οὐδ' αὖ τὰ πλοῖα κατάφαρκα  
ἔχοντας, ἀλλὰ τῷ παλαιῷ τρόπῳ ληστικώτερον παρεσκευασμένα:**

Η λέξη «περίνεως» σημαίνει τον επιβάτη ή τα άτομα εκείνα που είχαν επιβιβασθεί στον πλοίο αλλά δεν ήταν μέλη του πληρώματος, αυτοί που δεν είχαν καμία υπηρεσία πάνω στο πλοίο σύμφωνα με τον λεξικογράφο Αίλιο. Κατά τον Amit <sup>86</sup> τα άτομα αυτά αντικαθιστούσαν τα φθαρμένα ή σπασμένα κουπιά και μπορεί να εκτελούσαν και άλλες υπηρεσίες σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης.

Τόσο τα πολεμικά πλοία όσο και οι τριήρεις μπορούσαν να πλεύσουν ανοικτά της θάλασσας και να διασχίσουν το πέλαγος. Η διαφορά είναι ότι τα πολεμικά πλοία έπρεπε να είναι κοντά στην ακτή και να έχουν πρόσβαση σε αυτήν κάθε φορά που θα χρειαζόταν.

Τα κατάφαρκα πλοία, δηλαδή τα πλοία που δεν ήταν σκεπαστά, δεν προσέφεραν καμία προστασία όπως ήταν φυσικό ούτε από τους πειρατές ούτε από τις κακές καιρικές συνθήκες. Επιπλέον τα πλοία αυτά δεν προσέφεραν ειδικά διαμορφωμένους χώρους για διανυκτέρευση ή κάποιου άλλου είδους διευκολύνσεις για τις ανάγκες του ταξιδιού.

---

<sup>84</sup> Hornblower (2003) 35.

<sup>85</sup> Cartwright(1997) 19-20.

<sup>86</sup> Amit (1965) 14.

Ο Gomme<sup>87</sup> στο σημείο αυτό υπολογίζει το σύνολο του εκστρατευτικού σώματος σε 70.000 με 80.000 χιλιάδες άνδρες, μέγεθος τεράστιο για μια υπερπόντια εκστρατεία και δύναμη μεγαλύτερη από εκείνη που έλαβε μέρος στον Πελοποννησιακό πόλεμο. Εύστοχα ο μελετητής παραπέμπει στο σχόλιο του ιστορικού στην Σικελική εκστρατεία: *«παρασκευὴ γὰρ αὕτη πρώτη ἐκπλεύσασα μιᾶς πόλεως δυνάμει Ἑλληνικῆ πολυτελεστάτη δὴ καὶ εὐπρεπεστάτη τῶν ἐς ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐγένετο. [6.31.2] ἀριθμῶ δὲ νεῶν καὶ ὀπλιτῶν καὶ ἡ ἐς Ἐπίδauρον μετὰ Περικλέους καὶ ἡ αὐτὴ ἐς Ποτεΐδαιαν μετὰ Ἄγνωτος οὐκ ἐλάσσων ἦν· τετράκις γὰρ χίλιοι ὀπλιταὶ αὐτῶν Ἀθηναίων καὶ τριακόσιοι ἰππῆς καὶ τριῆρεις ἑκατόν, καὶ Λεσβίων καὶ Χίων πενήκοντα, καὶ ζῦμμαχοι ἔτι πολλοὶ ζυνέπλευσαν. [6.31.3] ἀλλὰ ἐπὶ τε βραχεῖ πλῶ ὠρμήθησαν καὶ παρασκευῆ φαύλη, οὗτος δὲ ὁ στόλος ὡς χρόνιός τε ἐσόμενος καὶ κατ' ἀμφοτέρα, οὗ ἂν δέη, καὶ ναυσὶ καὶ πεζῶ ἅμα ἐξαρτυθεῖς»*

Ο Gomme επίσης αναφέρει ότι διάφορες ανακρίβειες που εντοπίζονται στην παρέκβαση της Αρχαιολογίας οφείλονται στο γεγονός πως η παρέκβαση αυτή δεν έχει υποστεί μια σχολαστική τελική επεξεργασία<sup>88</sup>.

**Π1 αἴτιον δ' ἦν οὐχ ἡ ὀλιγανθρωπία τοσοῦτον ὅσον ἡ ἀχρηματία. τῆς γὰρ τροφῆς ἀπορία τὸν τε στρατὸν ἐλάσσω ἤγαγον καὶ ὅσον ἤλιζον αὐτόθεν πολεμοῦντα βιοτεύειν:** Η λέξη «ὀλιγανθρωπία» (= «ὀλιγανδρία») καθώς και το επίθετο «ὀλιγάνθρωπος» απαντούν και στον Ξενοφόντα στον Ἐφορο τον Κύμαιο, στον Πολύβιο και στον Φλάβιο Ιώσηπο. Η σπάνια αυτή λέξη και η χρήση της και από μεταγενέστερους συγγραφείς βοηθάει τον αναγνώστη να καταλάβει την διακειμενική σχέση της λέξης αυτής.

Το γεγονός ότι εξαιτίας της έλλειψης τροφής έστειλαν λιγότερο στρατό και ήλιζαν πως θα καταφέρει να συντηρηθεί κατά την διάρκεια του πολέμου, κατά τον Gomme αποτελεί μια γενική αρχή για όλους τους πολέμους της αρχαιότητας. Αναφέρει πως ξεκινούσαν με εφόδια, τα οποία επαρκούσαν λίγες μέρες και στην συνέχεια αναζητούσαν τροφή στην χώρα στην οποία κατευθύνονταν. Η εκστρατεία της Σικελίας αποτελεί ωστόσο μία εξαίρεση στο θέμα του εφοδιασμού καθώς είχαν στην

<sup>87</sup> Gomme (1945) 114.

<sup>88</sup> Για την ανακρίβεια των αριθμητικών υπολογισμών του ιστορικού, ενδιαφέρουσα είναι η άποψη του N. Luraghi: In this case I strongly suspect that Thucydides simply expected his audience to be impressed by his argument, and not to reckon precisely how many people would have taken part in the expedition according to his own calculation. Otherwise I can hardly figure an army of more than one hundred thousand men being defined as "not very numerous" (Luraghi, 230, 2000).

διάθεσή τους ακόμα και κριθάρι για την παραγωγή ψωμιού, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη VI 30 «τῶν μὲν οὖν ξυμμάχων τοῖς πλείστοις καὶ ταῖς σιταγωγοῖς ὀλκάσι καὶ τοῖς πλοίοις καὶ ὅση ἄλλη παρασκευὴ ξυνείπετο πρότερον εἴρητο ἐς Κέρκυραν ξυλλέγεσθαι»

**ἐπειδὴ δὲ ἀφικόμενοι μάχῃ ἐκράτησαν (δῆλον δέ: τὸ γὰρ ἔρυμα τῷ στρατοπέδῳ οὐκ ἂν ἐτειχίσαντο), φαίνονται δ' οὐδ' ἐνταῦθα πάσῃ τῇ δυνάμει χρησάμενοι, ἀλλὰ πρὸς γεωργίαν τῆς Χερσονήσου τραπόμενοι καὶ ληστείαν τῆς τροφῆς ἀπορία. ἧ καὶ μᾶλλον οἱ Τρῶες αὐτῶν διεσπαρμένων τὰ δέκα ἔτη ἀντεῖχον βία, τοῖς αἰεὶ ὑπολειπομένοις ἀντίπαλοι ὄντες:**

Η αναφορά στο σημείο αυτό στο «Τείχος των Αχαιών» έχει προκαλέσει πληθώρα συζητήσεων με επίκεντρο την άποψη του D.L Page<sup>89</sup>, σύμφωνα με την άποψη του, αυτό το χωρίο ενσωματώθηκε στο ομηρικό κείμενο πιθανότατα μετά την εποχή του Θουκυδίδη. Επίσης πιστεύει ότι ο λόγος του Νέστορα<sup>90</sup> στο Η της Ιλιάδας δεν περιλαμβανόταν στην Ιλιάδα πριν από το τέλος του 5<sup>ου</sup> αιώνα και αυτό γιατί το έθιμο ταφής που υπαινίσσεται ο Νέστορας ήταν άγνωστο στο ελληνικό έπος, εκτός από την Αθήνα<sup>91</sup>.

Κατά τον Gomme<sup>92</sup> ο ιστορικός γνώριζε ολόκληρη την μυθική παράδοση (Κύπρια, Ιλιάδα, Αιθιοπία). *Τὸ ἔρυμα* με το οριστικό άρθρο θα πρέπει κατά πάσα πιθανότητα να αναφέρεται σε ένα γνωστό τείχος των Ελλήνων. Ωστόσο το μοναδικό τείχος που αναφέρεται στην Ιλιάδα είναι αυτό που κτίστηκε το δέκατο έτος του πολέμου μετά από συμβουλή του Νέστορα ως ένα αμυντικό μέσο εναντίον των επιδρομών των Τρώων: «ποτὶ δ' αὐτὸν τεῖχος ἔδειμαν πύργους θ' ὑψηλοῦς» (Η 436), «ποτὶ δ' αὐτὸν δεῖμομεν ὄκα πύργους ὑψηλοῦς, εἴλαρ νηῶν τε καὶ αὐτῶν.» (Η 337).

Ο Timothy W. Boyd<sup>93</sup> πιστεύει ότι υπήρχε ένα παγιωμένο κείμενο της Ιλιάδας την εποχή του Θουκυδίδη και με αυτόν τον τρόπο ασχολείται με πιθανές παραλλαγές του

---

<sup>89</sup> Page (1959) 315.

<sup>90</sup> Page (1988) 372-373.

<sup>91</sup> Η θεωρία του Page απορρίφθηκε από τον M. L. West, *The Achaean wall*. *Cl. Rev.* n.s. 19 (1969) 225-260, επίσης (με διαφορετικά επιχειρήματα) από τον O. Tsagarakis, *The Achaean wall and the Homeric Question*, *Hermes* 97 (1969) 129-135. Βλ. επίσης: J. A. DAVISON, *Thucydides, Homer and the «Achaean wall»*, *Gr. Rom. Byz. Stud.* 6 (1965) 5-28, D. S. ROBERTSON, *Thucydides and the Great Wall at Troy*, *Cl. Rev.* 38 (1924) 7, E. DOLIN, *Thucydides on the Trojan War: a critique of the text of 111,13*, *Harv. Stud.* 87 (1983) 119-149.

<sup>92</sup> Gomme (1945) 114-115.

<sup>93</sup> Boyd (1995) 181-182.



κειμένου. Ακόμα υποστηρίζει πως με τα στοιχεία που διαθέτει, υπήρχαν διαφορετικά κείμενα που κυκλοφορούσαν για την ιστορία της Τροίας, από το τέλος του 6<sup>ου</sup> αιώνα π. Χ., και ότι η έκδοση που χρησιμοποιεί ήταν από τις πιο διαδεδομένες την εποχή του ιστορικού.

**περιουσίαν δὲ εἰ ἦλθον ἔχοντες τροφῆς καὶ ὄντες ἄθροοι ἄνευ ληστείας καὶ γεωργίας ξυνεχῶς τὸν πόλεμον διέφερον, ῥαδίως ἂν μάχη κρατοῦντες εἶλον, οἳ γε καὶ οὐχ ἄθροοι, ἀλλὰ μέρει τῷ αἰεὶ παρόντι ἀντεῖχον, πολιορκία δ' ἂν προσκαθεζόμενοι ἐν ἐλάσσονί τε χρόνῳ καὶ ἀπονώτερον τὴν Τροίαν εἶλον:**

Η Πόθου διαφωνεί με την επανάληψη του εἶλον, και αναφέρει ότι είναι αδικαιολόγητη. Ο Gomme διαφωνεί με τον Krueger που το διαγράφει, όσο και με τον Sitzler που αντιπροτείνει τη γραφή εἶργον. Κατά τον Parry είναι αναγκαία η κατάργηση του πρώτου εἶλον<sup>94</sup>.

Και το δεύτερο «δε» στο συγκεκριμένο χωρίο είναι προβληματικό. Ο Krueger<sup>95</sup> το διαγράφει, αλλά ο Parry δεν συμφωνεί με αυτό γιατί κάτι τέτοιο καταστρέφει την λογική λειτουργία της φράσης. Το δεύτερο «δέ» έχει μάλιστα για τον Parry μια συγκεκριμένη συντακτική λειτουργία γιατί καθορίζει την κύρια από την υποθετική πρόταση<sup>96</sup>.

**ἀλλὰ δι' ἀχρηματίαν τά τε πρὸ τούτων ἀσθενῆ ἦν καὶ αὐτά γε δὴ ταῦτα, ὀνομαστότατα τῶν πρὶν γενόμενα, δηλοῦται τοῖς ἔργοις ὑποδεέστερα ὄντα τῆς φήμης καὶ τοῦ νῦν περὶ αὐτῶν διὰ τοὺς ποιητὰς λόγου κατεσχηκότος:**

Ο ιστορικός δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην οικονομική πλευρά των γεγονότων που εξιστορεί, μνεία στον οικονομικό παράγοντα που είναι πολύ σημαντικός κάνει και ο βασιλιάς Αρχίδαμος που συνοψίζονται στο απόφθεγμα του: «καὶ ἔστιν ὁ πόλεμος οὐχ ὄπλων τὸ πλεόν ἀλλὰ δαπάνης».

<sup>94</sup> εἶλον vix sanum, del. Krueger, εἶργον coni. Sitzler.

<sup>95</sup> Mauer k. (1995) 120.

<sup>96</sup> The δε in fact is needed... It is δε which complicates or divides a subordinate clause or phrase, in particular the protasis of a conditional sentence (Parry, 1958,283-285)

Η κυκλική σύνθεση επανέρχεται και πάλι με την επανάληψη της λέξης «ἀχρηματίαν» που συναντήσαμε για πρώτη φορά στο I 11.1.

Η πρώτη γενική συγκριτική του χωρίου αυτού «φήμης» τίθεται εντελώς ασυνόδευτη από κάποιον προσδιορισμό. Αντίθeta η μετοχή «κατεσχηκότος» αναφέρεται στην γενική συγκριτική «τουῦ λόγου»: γι' αυτό είναι δυνατή η παρεμβολή τόσων λέξεων μεταξύ του άρθρου «τουῦ» και του ουσιαστικού «λόγου». Η συντακτική δομή αποτελεί ένδειξη ότι ο Θουκυδίδης επικεντρώνει την προσπάθειά του και εστιάζει την κριτική του στην αμφισβήτηση της ποιητικής μαρτυρίας. Είναι εξάλλου σταθερή η στάση του ιστορικού απέναντι στην μαρτυρία των ποιητών καθώς την αντιμετωπίζει πάντα με επιφυλακτικότητα και καχυποψία<sup>97</sup>.

**II2 ἐπεὶ καὶ μετὰ τὰ Τρωικὰ ἢ Ἑλλάς ἔτι μετανίστατό τε καὶ κατωκίζετο, ὥστε μὴ ἡσυχάσασαν ἀύξηθῆναι. [2] ἢ τε γὰρ ἀναχώρησις τῶν Ἑλλήνων ἐξ Ἰλίου χρονία γενομένη πολλὰ ἐνεόχμωσε, καὶ στάσεις ἐν ταῖς πόλεσιν ὡς ἐπὶ πολὺ ἐγίγοντο, ἀφ' ὧν ἐκπίπτοντες τὰς πόλεις ἔκτιζον:**

Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό κεφάλαιο στην πορεία του οποίου ο Θουκυδίδης προχωρά από τα ομηρικά θέματα- όπου κάνει κατά κύριο λόγο εικασίες- σε μια περίοδο η γνώση της οποίας είναι έφτασε από στόμα σε στόμα και ίσως διατηρήθηκε στις παραδόσεις αριστοκρατών οικογενειών.

Κατά το Gomme<sup>98</sup> ο ιστορικός θίγει στο σημείο αυτό το θέμα της ανασφάλειας και αδυναμίας στην Ελλάδα μετά την ηρωική εποχή. *Καὶ μετὰ τὰ Τρωικὰ*, η φράση αποδεικνύει ότι ο Θουκυδίδης εξαιτίας της έλλειψης αρχαιολογικών ευρημάτων αγνοούσε τον πολιτισμό του Αιγαίου.

Κλασικό παράδειγμα πόλης που ιδρύθηκε έπειτα από στάση, ήταν ο Τάραντας της κάτω Ιταλίας, μια σπαρτιατική αποικία που ιδρύθηκε στα τέλη του 8<sup>ου</sup> αιώνα. Ακόμα υπήρχε η σταθερή παράδοση ότι οι Έλληνες γυρνώντας από τον Τρωικό πόλεμο ίδρυσαν διάφορες πόλεις. Το πιο γνωστό παράδειγμα είναι φυσικά η ίδρυση τους Ρώμης από τον Αινεία, μια ιστορία που σίγουρα γνωρίζει ο ιστορικός. Οι σχολιαστές ακόμα αναφέρουν τον Τεύκρο, τον Διομήδη και τον Φιλοκτήτη ως ιδρυτές πόλεων.

---

<sup>97</sup> Πόθου (2006) 162.

<sup>98</sup> Gomme (1945) 116.

**[3] Βοιωτοί τε γὰρ οἱ νῦν ἐξηκοστῷ ἔτει μετὰ Ἰλίου ἄλωσιν ἐξ Ἄρνης ἀναστάντες ὑπὸ Θεσσαλῶν τὴν νῦν μὲν Βοιωτίαν, πρότερον δὲ Καδμηίδα γῆν καλουμένην ὄκισαν:** Η Ἄρνη βρίσκεται στην νότιο Θεσσαλία. Η πόλη αυτή δεν αναφέρεται στον ομηρικό κατάλογο ούτε στον κατάλογο των Θεσσαλικών πόλεων του Θουκυδίδη. Ο Στέφανος ο βυζάντιος την ταυτίζει με το Κιέριον και ο Στράβων την τοποθετεί κοντά στον Τίτανο. Κατά τον Διόδωρο τον Σικελιώτη η λέξη Ἄρνη έχει περισσότερη σημασία μια ολόκληρης περιοχής παρά μιας συγκεκριμένης πόλης και των κατοίκων της<sup>99</sup>.

(ἦν δὲ αὐτῶν καὶ ἀποδασμὸς πρότερον ἐν τῇ γῆ ταύτῃ, ἀφ' ὧν καὶ ἐς Ἴλιον ἐστράτευσαν) , Δωριῆς τε ὄγδοηκοστῷ ἔτει ξὺν Ἡρακλείδαις Πελοπόννησον ἔσχον:

**ἔσχον:** Η λέξη ἀποδασμὸς ἀπὸ τα ἐπικά ρήματα «δαέτομαι» καὶ «δαίομαι» που σημαίνει μοιράζω, διανέμω κάτι. Ο ιστορικός ἀναφέρεται στους ἀποδασμούς που ἐγίναν σύμφωνα με τον ομηρικό κατάλογο. Ο Gomme υποστηρίζει ὅτι ο ιστορικός προσπαθεῖ να συμφιλιώσῃ τὴν ομηρική μαρτυρία με τὴν μακρόχρονη ἀποδεκτή παράδοση ὅτι ο ἀποδασμὸς τῶν Βοιωτῶν πραγματοποιήθηκε δύο γενεές ἀργότερα ἀπὸ τον Τρωϊκὸ πόλεμο.

Η ιστορικότητα του γεγονότος αυτού, δηλαδή τῆς καθόδου τῶν Δωριέων ἔχει ἀμφισβητηθεῖ ἀπὸ κάποιους μελετητές. Οἱ ἀρχαιολόγοι ἀπὸ τὴν ἄλλη δέχονται τὴν ἀρχαία παράδοση που μιλάει για τὴν μεταβολή στην σύνθεση του ἐλλαδικοῦ πληθυσμοῦ, ἀν καὶ διαφωνοῦν σχετικά με τὴν χρονολόγηση<sup>100</sup>.

Κατὰ τον Gomme ο ιστορικός τοποθετεῖ τὴν κάθοδο τῶν Δωριέων στα ἔτη 1192 καὶ 1183 π.Χ. καὶ τὶς θεσσαλικές καὶ δωρικὲς μεταναστεύσεις ἀνάμεσα στα ἔτη 1124 καὶ 1104 π.Χ. Οἱ χρονολογίες αὐτές σχετικά με τὴ δωρική εἰσβολή προκύπτουν ἀπὸ τὴν χρονολόγηση τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης<sup>101</sup>.

**[4] μόλις τε ἐν πολλῷ χρόνῳ ἠσυχάσασα ἡ Ἑλλὰς βεβαίως καὶ οὐκέτι ἀνισταμένη ἀποικίας ἐξέπεμψε, καὶ Ἴωνας μὲν Ἀθηναῖοι καὶ νησιωτῶν τοὺς πολλοὺς ὄκισαν, Ἰταλίας δὲ καὶ Σικελίας τὸ πλεῖστον Πελοποννήσιοι τῆς τε ἄλλης Ἑλλάδος ἔστιν ἂ χωρία. πάντα δὲ ταῦτα ὕστερον τῶν Τρωικῶν ἐκτίσθη:**

<sup>99</sup> Πόθου (2006) 166· Hornblower (2003) 39.

<sup>100</sup> Σχετικά με τὴν κάθοδο τῶν Ἡρακλειδῶν καὶ τα προβλήματα χρονολόγησης που δημιουργοῦνται με τὴν περίφημη συνθήκη του Alaksandu πρβλ. Latacz (2002) 149 κ.ε.

<sup>101</sup> Πόθου (2006) 168.

Ο ιστορικός στο σημείο αυτό αναφέρει πώς μεσολάβησε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα πριν τελειώσουν οι εγκαταστάσεις στον Ελλαδικό χώρο, ο ιστορικός λοιπόν ομολογεί την πολλή αργή ανάκαμψη από την καταστροφή του 12<sup>ου</sup> αιώνα (σκοτεινοί αιώνες)

Ο Gomme<sup>102</sup> αναφέρει ότι η άποψη του Θουκυδίδη πως ο αποικισμός της Ιωνίας και των Κυκλάδων πραγματοποιήθηκε ειρηνικά και ότι η Αθήνα ήταν ο μοναδικός τόπος καταγωγής αυτών των αποικιών δεν είναι σήμερα αποδεκτή από τους ιστορικούς. Σίγουρα η στενή σχέση των αποικιών αυτών με την Αθήνα αποδεικνύεται από την ύπαρξη των Αττικών φυλών και ορισμένων κοινών θρησκευτικών εθίμων, όπως την εορτή των Απατουρίων.

**Π13.1 δυνατωτέρας δὲ γιγνομένης τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν χρημάτων τὴν κτῆσιν ἔτι μᾶλλον ἢ πρότερον ποιουμένης τὰ πολλὰ τυραννίδες ἐν ταῖς πόλεσι καθίσταντο, τῶν προσόδων μειζόνων γιγνομένων. (πρότερον δὲ ἦσαν ἐπὶ ῥητοῖς γέρασι πατρικαὶ βασιλεῖαι, ναυτικά τε ἐξηρτύετο ἡ Ἑλλάς, καὶ τῆς θαλάσσης μᾶλλον ἀντεῖχοντο:**

Καθώς η Ελλάδα αποκτά μεγαλύτερη δύναμη, γίνεται ακόμα πιο ισχυρή και ενδυναμώνει τόσο το εμπόριο της, όσο και την ναυτική της ισχύ. Ωστόσο και πριν τους Περσικούς πολέμους διέθετε μεγάλο στόλο πλοίων. Ο ιστορικός όπως και σε άλλα χωρία δίνει έμφαση στους οικονομικούς λόγους που οδήγησαν στην ανάπτυξη του εμπορίου και την ενίσχυση της δύναμης.

**[2] πρῶτοι δὲ Κορίνθιοι λέγονται ἐγγύτατα τοῦ νῦν τρόπου μεταχειρίσαι τὰ περὶ τὰς ναῦς, καὶ τριήρεις ἐν Κορίνθῳ πρῶτον τῆς Ἑλλάδος ναυπηγηθῆναι:**

Η διαπίστωση εδώ του ιστορικού ότι οι τριήρεις κατασκευάστηκαν στην Κόρινθο για πρώτη φορά γύρω στο 700 π.Χ. και ότι η κατασκευή του συγκεκριμένου τύπου πλοίου οφείλεται στον Κορίνθιο Αμεινοκλή είναι σίγουρη, διότι οι Φοίνικες δεν είχαν τριήρεις γεγονός που αποδεικνύεται από την συμμετοχή τους στην ναυμαχία της Σαλαμίνας.

---

<sup>102</sup> Gomme (1945) 120.

Ο J. A. Davison<sup>103</sup> σημειώνει ότι κατά τον 8<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. οι πεντηκοντήρεις υπήρχαν σίγουρα και αποτελούσαν τα πιο μακρά πολεμικά πλοία έως το 550 π.Χ. Μεταξύ του 550 και του 525 π.Χ. εμφανίζεται η πρώτη τριήρης της οποίας πιθανότατα προηγείται η μονήρης.

Επιπλέον αν δεχτούμε<sup>104</sup> την μαρτυρία του Ηροδότου σύμφωνα με την οποία ο Πολυκράτης, ο τύραννος της Σάμου, ήταν από τους πρώτους που συμπεριέλαβαν τριήρης στον στόλο του κατά το 525 π.Χ. καθώς και ένα απόσπασμα του Ιπώνακτα με σαφή αναφορά σε τριήρη (απ. 45 Diehl) καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι είναι αδύνατο να τοποθετήσουμε τη κατασκευή της πρώτης τριήρους κατά το 700 π.Χ.

**[3] φαίνεται δὲ καὶ Σαμίους Ἀμεινοκλῆς Κορίνθιος ναυπηγὸς ναῦς ποιήσας τέσσαρας: ἔτη δ' ἔστι μάλιστα τριακόσια ἐς τὴν τελευτὴν τοῦδε τοῦ πολέμου ὅτε Ἀμεινοκλῆς Σαμίους ἦλθεν:**

Το συγκεκριμένο χωρίο έχει προκαλέσει μεγάλο προβληματισμό τόσο για την σύνθεση του έργου του ιστορικού όσο και για τον πόλεμο στον οποίο αναφέρεται. Είναι ο Αρχιδάμειος πόλεμος (431-421 π.Χ.) ή ο Πελοποννησιακός (431-404 π.Χ.). Η Πόθου<sup>105</sup> συμφωνεί με τον Will και με το επιχείρημα της πρώιμης χρονολογικής συγγραφής και της σταδιακής επεξεργασίας του κειμένου της Αρχαιολογίας, μετά το 404 ο ιστορικός αναφέρεται στα είκοσι επτά χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου, πριν από το 404 στα δέκα χρόνια του Αρχιδάμειου.

Ο Hornblower<sup>106</sup> πιστεύει ότι η αναφορά του ιστορικού στον Κορίνθιο Αμεινοκλή το έτος 704 π.Χ. είτε κατά το έτος 650 π.Χ., συνδέεται με κάποια ναυπηγική καινοτομία και όχι με την κατασκευή της πρώτης τριήρους.

Ο τρόπος χρονολόγησης σε αυτό το χωρίο κατά τον Jacoby θυμίζει έντονα τα Χρονικά από την Σάμο, από τον Σάμιο χρονογράφο Ευάγωνα, ο οποίος έγραψε την ιστορία του νησιού, αλλά υπογραμμίζει και την αντίθεση με τον αόριστο τρόπο χρονολόγησης σε δύο χωρία του Ηροδότου. Αντίθετα ο Gomme υπογραμμίζει την ομοιότητα με τον τρόπο χρονολόγησης σε ένα άλλο χωρίο του Ηροδότου.

---

<sup>103</sup> Davison (1947) 21-23.

<sup>104</sup> Πόθου (2006) 174-5.

<sup>105</sup> Πόθου (2006) 176.

<sup>106</sup> Hornblower (2003) 44.

Ο W.G. Forrest<sup>107</sup> υποστηρίζει ότι ο Θουκυδίδης άντλησε πληροφορίες από έναν γραπτό κατάλογο των ναυτικών δυνάμεων του 5<sup>ου</sup> αιώνα (τον κατάλογο των θαλασσοκρατόρων, ο οποίος μεροληπτεί υπέρ των Κορινθίων).

**[4] ναυμαχία τε παλαιάτη ὧν ἴσμεν γίγνεται Κορινθίων πρὸς Κερκυραίους: ἔτη δὲ μάλιστα καὶ ταύτη ἐξήκοντα καὶ διακόσια ἔστι μέχρι τοῦ αὐτοῦ χρόνου:**

Κατά το 610 π.Χ. ο τύραννος της Κορίνθου Περίανδρος είχε κάτω από τη κυριαρχία του και τον νησί της Κέρκυρας σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (III 52.7): *«μαθὼν δὲ ὁ Περίανδρος ὡς ἄπορόν τι τὸ κακὸν εἶη τοῦ παιδὸς καὶ ἀνίκητον, ἐξ ὀφθαλμῶν μιν ἀποπέμπεται στείλας πλοῖον ἐς Κέρκυραν: ἐπεκράτεε γὰρ καὶ ταύτης»*.

Η Κέρκυρα ήταν Κορινθιακή αποικία, αλλά οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο πόλεις ήταν τεταμένες μάλλον από την αρχή. Η ιστορία της ασυνήθιστης αυτής έντασης ανάμεσα σε δύο πόλεις συνδεδεμένες με αυτόν τον τρόπο αποτελεί θέμα των δημηγοριών στα κεφάλαια 1.32 για τις οποίες μας προετοιμάζει το προκείμενο το χωρίο. Πρόκειται λοιπόν για μια σκόπιμη αφηγηματική τεχνική.

**[5] οἰκοῦντες γὰρ τὴν πόλιν οἱ Κορίνθιοι ἐπὶ τοῦ Ἴσθμοῦ αἰεὶ δὴ ποτε ἐμπόριον εἶχον, τῶν Ἑλλήνων τὸ πάλαι κατὰ γῆν τὰ πλείω ἢ κατὰ θάλασσαν, τῶν τε ἐντὸς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἔξω, διὰ τῆς ἐκείνων παρ' ἀλλήλους ἐπιμισγόντων, χρήμασί τε δυνατοὶ ἦσαν, ὡς καὶ τοῖς παλαιοῖς ποιηταῖς δεδῆλωται:**

Ο ισθμός της Κορίνθου αναμφισβήτητα ήταν και από στρατηγική και από εμπορική άποψη μια πολύ σημαντική θέση που μπορούσε να ελέγχει τις μετακινήσεις ανάμεσα σε βορρά και νότο.

Η εμπορική όμως ακμή την Κορίνθου οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην επικοινωνία ανατολής και δύσης, δηλαδή ανάμεσα στον Κορινθιακό και τον Σαρωνικό κόλπο. Επίσης η πόλη διέθετε διεξόδους και προς την Ανατολική μεσόγειο και προς τον Κορινθιακό κόλπο. Σημαντικό ρόλο στην μεταφορά των αγαθών και την οικονομική ανάπτυξη η δίορκος, μία εξαιρετικά πετυχημένη εφεύρεση<sup>108</sup>.

---

<sup>107</sup> Forrest (1969) 99.

<sup>108</sup> Hornblower (2003) 46.

Ο Gomme <sup>109</sup> μάλιστα, εύλογα διερωτάται την απουσία σχολιασμού του ιστορικού για την διπλή στρατηγική σημασία της θέσεως της Κορίνθου, καθώς η πόλη βρίσκεται όχι μόνο μεταξύ δύο μεγάλων κομματιών ξηράς αλλά και μεταξύ δύο θαλασσών με κατεύθυνση ανατολή και δύση.

**ἀφνειὸν γὰρ ἐπωνόμασαν τὸ χωρίον. ἐπειδὴ τε οἱ Ἕλληνες μᾶλλον ἔπλωζον, τὰς ναῦς κτησάμενοι τὸ ληστικὸν καθήρουν, καὶ ἐμπόριον παρέχοντες ἀμφοτέρα δυνατὴν ἔσχον χρημάτων προσόδῳ τὴν πόλιν:**

**ἀφνειός, -όν και -ή, -όν (ἄφενος),** πλούσιος, εύπορος, σε Ομήρ. Ιλ.· με γεν., ἀφνειὸς βιότιοι, πλούσιος σε περιεχόμενοι, σε Ομηρ.· με αιτ., σε Ησίοδ.· με δοτ., σε Θεόκρ.

Στον Ησύχιο συναντούμε το ρήμα **ἀφνύνω**= πλουτίζω κάποιον ενώ το **ἀφνειόνομαι**= γίνομαι πλούσιος. Κατά τον Gomme ο ιστορικός γνώριζε και άλλα, χαμένα σήμερα, αποσπάσματα επικών ποιητών.

**καθ-αιρέω,** Ιων. **κατ-**· μέλ. *ήσω*, μέλ. β' *καθελῶ*, αόρ. β' *καθεῖλον*, απαρ. *καθελεῖν* — Παθ., αόρ. α' *καθηρέθην*, παρακ. *-ήρημαι*· **I. 1.** κατεβάζω, *καθειλομεν ἰστία*, χαμηλώσαμε τα πανιά, σε Ομήρ. Οδ.· κ. *ἄχθος*, κατεβάζω, διώχνω βάρος, φορτίο, δηλ. από τους ώμους κάποιου, σε Αριστοφ. — Μέσ., *καταιρεῖσθαι τὰ τόξα*, αχρηστεύω το τόξο κάποιου, σε Ηρόδ. **2.** κατεβάζω ή κλείνω τα μάτια νεκρού, σε Ομηρ. **3.** λέγεται για μάγους, κατεβάζω απ' τον ουρανό, Λατ. *caelo deducere*, *σελήνην*, σε Αριστοφ., Πλάτ. **4.** *κατά με πέδον γᾶς ἔλοι* (σε τμήση), μακάρι να ανοίξει η γη και να με καταπιεί, σε Ευρ. **II. 1.** καταλύω με τη βία, καταστρέφω, σε Ομήρ. Οδ., Τραγ.· *απλώς*, σκοτώνω, σφαγιάζω, σε Ευρ. **2.** με ηπιότερη σημασία, ελαττώνω, μειώνω, σε Ηρόδ., Δημ. κ.λπ.· καταλύω, εκθρονίζω, σε Ηρόδ.· κ. *τὸ ληστικόν*, εξαλείφω, εξαφανίζω ολοκληρωτικά, σε Θουκ. **3.** κατεδαφίζω, καταστρέφω, γκρεμίζω, *τὰς πόλεις*, στον ίδ.· *τῶν τειχῶν*, μέρος των τειχών, σε Ξεν. **4.** ακυρώνω, καταργώ, ανατρέπω, ανακαλώ, *τὸ ψήφισμα*, σε Θουκ. **5.** ως Αττ.δικανικός όρος, καταδικάζω, σε Σοφ. **6.** εξαθλιώνω, αποδυναμώνω, καταβάλλω, αδυνατίζω το σώμα, σε Πλούτ. **III.** υπερισχύω, καταλαμβάνω, κυριεύω, *καὶ δέ μιν ὕπνος ἤρει* (σε τμήση), σε Ομήρ. Οδ.· *καθ. τινὰ ἐν ἀφροσύνη*, συλλαμβάνω κάποιον επ' αυτοφόρω πάνω στην εκτέλεση μιας τρέλας, ενός παραλογισμού, σε Σοφ.· με γεν. του μέρους, κ. *τῶν ὄτων*, πάνω από τα αυτιά,

<sup>109</sup> Gomme (1945) 123.

σε Θεόκρ. **IV**. λαμβάνω ως αμοιβή ή βραβείο, ως έπαθλο, *καθαιρείν άγώνα* ή *άγώνισμα*, σε Πλούτ.: μεταφ., κατορθώνω, πετυχαίνω, σε Πίνδ.: ομοίως και σε Μέσ., *φόνω καθαιρείσθ'*, ού λόγω τὰ πράγματα, σε Ευρ.: σε Παθ., σε Ηρόδ. **V**. σπανιότερα όπως το απλό *αίρέω*, παίρνω και μεταφέρω, αρπάζω, στον ίδιο.

Το ρήμα καθαιρώ, όπως είδαμε παραπάνω έχει διαφορετική σημασία ανάλογα το νόημα. Κατά τον Will το ρήμα καθαίρω στον Θουκυδίδη εκτός από την σημασία την ολικής καταστροφής και του αφανισμού άψυχου και έμψυχου υλικού (I 13.5 και VI 100. 3) σημαίνει επίσης και την φυσική εξόντωση ανθρώπων (V 103.1 «έλπεις δέ κινδύνω παραμύθιον ούσα τούς μέν από περιουσίας χρωμένους αύτη, κάν βλάβη, ού καθεΐλεν») και την καταστροφή των πόλεων (VI 15. 3 «όπερ και καθεΐλεν ύστερον την τών Αθηναίων πόλιν ούχ ήκιστα.»). Σε ένα άλλο επίπεδο ο ιστορικός δίνει στο συγκεκριμένο επίθετο την σημασία της σύγκρουσης της Αθηναϊκής εξουσίας με την μεγάλη της αντίπαλο την Σπάρτη.

**[6] και Ίωσιν ύστερον πολὺ γίγνεται ναυτικὸν ἐπὶ Κύρου Περσῶν πρώτου βασιλεύοντος και Καμβύσου τοῦ υἱέος αὐτοῦ, τῆς τε καθ' ἑαυτοῦς θαλάσσης Κύρω πολεμοῦντες ἐκράτησάν τινα χρόνον:**

Η ιωνική κυριαρχία στην θάλασσα κατά την περίοδο του πολέμου με τον Κύρο, για την οποία κάνει λόγο ο Θουκυδίδης, προκύπτει μάλλον από την μαρτυρία του Ηροδότου για την ανενόχλητη δράση των Ιώνων στην θάλασσα (I 164. 3 - 168).

**και Πολυκράτης Σάμου τυρανῶν ἐπὶ Καμβύσου ναυτικῶ ἰσχύων:** Ο τύραννος της Σάμου Πολυκράτης (532 – 522 π.Χ.) ήταν ικανός ναυτικός και κάτοχος πλοίων. Έγινε τύραννος το 532 π.Χ. σύμφωνα με τον Ευσέβιο και πέθανε πριν το 521 π.Χ.

Είχε κατασκευάσει σύμφωνα με τον Ηρόδοτο τα ξακουστά<sup>110</sup> «πολυκράτεια έργα» καθώς και έναν νέο τύπο πλοίου, τη Σαμαίνη (Πλουτάρχου Περικλή 25.1-26.4: ή δέ σάμαινα ναῦς ἐστιν ύπρωρος μέν τὸ σίμωμα, κοιλοτέρα δέ και γαστροειδής, ὥστε και φορτοφορεῖν και ταχυναυτεῖν. οὔτω δ' ὠνομάσθη δια τὸ πρῶτον ἐν Σάμῳ φανῆναι, Πολυκράτους <τοῦ> τυράννου κατασκευάσαντος. πρὸς ταῦτα τὰ στίγματα λέγουσι και τὸ Ἄριστοφάνειον ήνίχθαι Σαμίον ὁ δῆμός ἐστιν ὡς πολυγράμματος).

---

<sup>110</sup> Carty (2015)15.



Ο στόλος του Πολυκράτη σύμφωνα με τον Ηρόδοτο αποτελούνταν από 100 πλοία. Η ιδέα της κυριαρχίας στην θάλασσα δημιουργήθηκε όταν ο Θεμιστοκλής αποκάλυψε στους Αθηναίους τις δυνατότητες της θάλασσας και θεμελιώθηκε με τον Κίμωνα και τον Περικλή που ολοκλήρωσαν το όραμα του Θεμιστοκλή<sup>111</sup>.

**ἄλλας τε τῶν νήσων ὑπηκόους ἐποίησατο καὶ Ῥήνειαν ἐλὼν ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Δηλίῳ:** Ὅσον αφορά την κυριαρχία στην θάλασσα και τις επεκτατικές βλέψεις του Πολυκράτη πολλές πληροφορίες μας δίνει το κείμενο του Ηροδότου III 112. 2: «Πολυκράτης γάρ ἐστι πρῶτος τῶν ἡμεῖς ἴδμεν Ἑλλήνων ὃς θαλασσοκρατέειν ἐπενοήθη, πάρεξ Μίνω τε τοῦ Κνωσίου καὶ εἰ δὴ τις ἄλλος πρότερος τούτου ἤρξε τῆς θαλάσσης· τῆς δὲ ἀνθρωπίνης λεγομένης γενεῆς Πολυκράτης πρῶτος, ἐλπίδας πολλὰς ἔχων Ἰωνίης τε καὶ νήσων ἄρξειν».

Σημαντικές πληροφορίες για την Ῥήνεια ένα μικρό νησάκι δίπλα στην Δήλο, με έκταση 17 τετραγωνικών χιλιομέτρων μας δίνει ο ιστορικός III 104.2 : «ἡ Ῥήνεια τῆς Δήλου οὕτως ὀλίγον ὥστε Πολυ-κράτης ὁ Σαμίων τύραννος ἰσχύσας τινὰ χρόνον ναυτικῶ καὶ τῶν τε ἄλλων νήσων ἄρξας καὶ τὴν Ῥήνειαν ἐλὼν ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Δηλίῳ ἀλύσει δῆσας πρὸς τὴν Δῆλον. καὶ τὴν πεντετηρίδα τότε πρῶτον μετὰ τὴν κάθαρσιν ἐποίησαν οἱ Ἀθηναῖοι τὰ Δήλια. [3.104.3] ἦν δέ ποτε καὶ τὸ πάλαι μεγάλη ξύνοδος ἐς τὴν Δῆλον τῶν Ἰόνων τε καὶ περικτινῶν νησιωτῶν· ξύν τε γὰρ γυναιξὶ καὶ παισὶν ἐθεώρουν, ὥσπερ νῦν ἐς τὰ Ἐφέσια Ἴωνες, καὶ ἀγὼν ἐποιεῖτο αὐτόθι καὶ γυμνικὸς καὶ μουσικὸς, χοροῦς τε ἀνήγον αἱ πόλεις.»

Η Δήλος φαίνεται να αποτελούσε θρησκευτικό κέντρο των κυκλάδων και ταυτόχρονα το κατάλληλο σημείο για να δείξει ο Πολυκράτης την δύναμη που απέκτησε. Οι ενέργειές του στην Δήλο έχουν ομοιότητες με έναν ακόμα τύραννο τον Πεισίστρατο, καθώς και οι δύο επεμβαίνουν με την βία στις Κυκλάδες και κάνουν χρήση μιας εορτατικής τελετουργίας στην Δήλο για να δείξουν την δύναμή τους<sup>112</sup>.

### **Φωκαῆς τε Μασσαλίαν οἰκίζοντες Καρχηδονίους ἐνίκων ναυμαχοῦντες:**

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη και τον Τίμαιο η Μασσαλία ιδρύθηκε από τους Φωκαεῖς κατά το 600 π.Χ. Άλλοι μελετητές τοποθετούν την ίδρυση της Μασσαλίας στο 540

<sup>111</sup> Πόθου (2006) 186.

<sup>112</sup> Parke (1946) 106.

π.Χ. Ο Πausanías (X 8. 6) και ο Ισοκράτης (Αρχίδαμος 84) συνδέουν την ίδρυση της Μασσαλίας με την φυγή των Φωκαέων από την Ιωνία το 546 π.Χ.

Ο Gomme πιστεύει ότι ο ιστορικός σε αυτό το σημείο δεν ακολουθεί μια χρονολογική σειρά, διότι η εκστρατεία των Φωκαέων ήταν προγενέστερη της βασιλείας του Πολυκράτη και δικαιολογεί την χρονολογική ασυνέπεια υποστηρίζοντας πως ο ιστορικός δεν καταπιάνεται με την νεώτερη ιστορία της Ελλάδος.

Επίσης η προτεινόμενη διόρθωση<sup>113</sup> του Gomme «Άλαλίαν» αντί «Μασσαλίαν» έχει ως αποτέλεσμα τον συσχετισμό του Θουκυδίδη με τον Ηρόδοτο, έναν συσχετισμό πάνω στον οποίο ο Hornblower έχει εκφράσει διαφορετική άποψη.

**Ι 14. 1 Δυνατώτατα γὰρ ταῦτα τῶν ναυτικῶν ἦν. φαίνεται δὲ καὶ ταῦτα πολλαῖς γενεαῖς ὕστερα γενόμενα τῶν Τρωικῶν τριήρεσι μὲν ὀλίγαις χρώμενα, πεντηκόντοροις δ' ἔτι καὶ πλοίοις μακροῖς ἐξηρτυμένα ὥσπερ ἐκεῖνα:**

Η πεντηκόντορος ήταν ο πρόδρομος της τριήρους και αποτελούσε το πιο σημαντικό πολεμικό πλοίο κατά τον έκτο αιώνα π.Χ. Άκομα ο ιστορικός κάνει λόγο για την κατασκευή της πρώτης τριήρους από τους Κορίνθιους ήδη από το 700 π.Χ.

Το συγκεκριμένο είδος πλοίου, αποτελούσε το σημαντικότερο στο στόλο των Φωκαέων και των Σαμίων και χρησιμοποιούνταν κυρίως για ταξίδια σε μακρινούς προορισμούς. Μάλιστα ο Αρποκρατίων στο έργο του Λεξικό των δέκα ρητόρων αναφέρει ότι η πεντηκόντορος είχε πενήντα κουπιά και είκοσι πέντε κωπηλάτες από κάθε πλευρά.

Ο Απολλόδωρος αναφέρει επίσης ότι ο πρώτος που κατασκεύασε μεγάλο πλοίο (πεντηκόντορο = πλοίο με 50 κουπιά) ήταν ο Δαναός και μ' αυτό ήρθε από την Αίγυπτο με τα παιδιά του, αρχικά στη Ρόδο και από εκεί στο Άργος (= η πόλη, αλλά και η Πελοπόννησος πριν ονομαστεί έτσι) όπου συγχωνεύτηκε με τους εκεί Αχαιούς κατοίκους του Άργους (εξ ου μετά: «Αργείοι = Αχαιοί ή Δαναοί» = οι κάτοικοι του Άργους και κατ' επέκταση όλοι οι εκστρατεύσαντες στην Τροία), πρβ: «Δαναὸς τοὺς Αἰγύπτου παῖδας δεδουκῶς, ὑποθεμένης Ἀθηνᾶς αὐτῷ ναῦν κατεσκεύασε πρῶτος καὶ τὰς θυγατέρας ἐνθέμενος ἔφυγε. προσσχὼν δε Ῥόδῳ το της Λινδίας ἀγάλμα Αθηνᾶς

<sup>113</sup> 1 Μεσσαλίαν codd., a suprascr. E<sup>1</sup> Άλαλίαν (α. 546) conī Gomme.

ιδρύσατο. εντεύθεν δε ήκεν εις Άργος, και την βασιλείαν αυτώ παραδίδωσι Γελάνωρ ο τότε βασιλεύων.

**[2] ὀλίγον τε πρὸ τῶν Μηδικῶν καὶ τοῦ Δαρείου θανάτου, ὃς μετὰ Καμβύσην Περσῶν ἐβασίλευσε, τριήρεις περὶ τε Σικελίαν τοῖς τυράννοις ἐς πλῆθος ἐγένοντο καὶ Κερκυραίοις:**

Η βασιλεία του Δαρείου κράτησε τριάντα πέντε χρόνια από το 521 έως το 486 π.Χ. Μετά την καταστολή της εξέγερσης των Ελλήνων της Ιωνίας εναντίον της Περσίας το 499 π.Χ., έστειλε ένα εκστρατευτικό σώμα εναντίον των Αθηνών και της Ερέτριας που είχαν υποστηρίξει τους επαναστάτες. Απόρροια της εκστρατείας αυτής ήταν η μάχη του Μαραθώνα το 490 π.Χ.

Οι τύραννοι της Σικελίας ευημερούσαν κατά τις αρχές του πέμπτου αιώνα π.Χ. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Γέλων (491-478) μαζί με τον διάδοχό του Ιέρωνα που ανέδειξαν τη πόλη των Συρακουσών ως την ισχυρότερη σε όλη την Σικελία<sup>114</sup>.

**ταῦτα γὰρ τελευταῖα πρὸ τῆς Ξέρξου στρατείας ναυτικὰ ἀξιόλογα ἐν τῇ Ἑλλάδι κατέστη. [3] Αἰγινήται γὰρ καὶ Ἀθηναῖοι, καὶ εἴ τινες ἄλλοι, βραχέα ἐκέκτηντο, καὶ τούτων τὰ πολλὰ πεντηκοντόρους:**

Ο Ξέρξης διαδέχθηκε τον πατέρα του Δαρείο και η βασιλεία του διήρκεσε είκοσι ένα χρόνια από το 486 έως το 465 π.Χ. Το 480 κατέστρεψε τη πόλη των Αθηνών. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η ναυμαχία στην Σαλαμίνα το 480 π. Χ. και στην Μυκάλη της Ιωνίας το 479 και έπειτα η μάχη στις Πλαταιές το 479.

Η αναφορά εδώ του ιστορικού στην εκστρατεία του Ξέρξη υπονοεί ότι η Περσική εισβολή υπήρξε ένας καταλυτικός σταθμός για την εξέλιξη της Αθηναϊκής δύναμης, διότι πριν από αυτήν η Αθήνα δεν ήταν αξιόλογη δύναμη, ενώ ύστερα αναπτύχθηκε με ταχύτατους ρυθμούς.

Η αναλυτική παρουσία των μεγαλύτερων στόλων συμβαδίζει με την γενικότερη ρητορική στρατηγική της αρχαιολογίας. Ο ιστορικός στο σημείο αυτό προσπαθεί μέσα από την διεξοδική παρουσίαση των ναυτικών στόλων να πείσει το ακροατήριο

---

<sup>114</sup> Πόθου (2006) 194.

του, ότι ο Αθηναϊκός στόλος την εποχή του Πελοποννησιακού πολέμου ήταν ο πιο ισχυρός απ' όλους<sup>115</sup>.

**ὄψε τε ἀφ' οὗ Ἀθηναίους Θεμιστοκλῆς ἔπεισεν Αἰγινήταις πολεμοῦντας, καὶ ἅμα τοῦ βαρβάρου προσδοκίμου ὄντος, τὰς ναῦς ποιήσασθαι αἴσπερ καὶ ἐναυμάχησαν: καὶ αὗται οὐπω εἶχον διὰ πάσης καταστρώματα:**

Ὡς ἄρχοντας της πόλης των Αθηνών από το 493 π.Χ., ο Θεμιστοκλής ανέλαβε την πρωτοβουλία για την κατασκευή του λιμανιού του Πειραιά και τον επανατειχισμό της πόλης το 479 π.Χ. Ο Θεμιστοκλής με την διορατικότητα του ήταν από τους βασικούς παράγοντες θεμελίωσης της Αθηναϊκή θαλασσοκρατορίας.

Στο απόσπασμα 7.144 ο Ηρόδοτος υποστηρίζει ότι ο μεγάλος στρατηγός της Αθήνας δημιούργησε το Αθηναϊκό ναυτικό με σκοπό να πολεμήσει την άμεση απειλή που συνιστούσε η Αίγινα και όχι την πιο μακρινή απειλή των Περσών.

Για τον Θουκυδίδη, τόσο η σύγκρουση για το Ληλάντειο πεδίο όσο και για την Αίγινα, αποτελούν τις μοναδικές συρράξεις πολεμικού χαρακτήρα πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο εν αντιθέσει βέβαια με τα Μηδικά και τα Τρωϊκά που αποτελούν «ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά», όχι όμως πολέμους.

Η κατασκευή των γεφυρών και των καταστρωμάτων των πλοίων μετά τους Περσικούς πολέμους και συγκεκριμένα μετά την ναυμαχία της Σαλαμίνας, αποτελούν την μεγαλύτερη καινοτομία στην ναυπηγική τέχνη της αρχαιότητας. Σε αυτήν την περίπτωση τα καταστρώματα προστάτευαν τους κωπηλάτες και τους αξιωματικούς καθώς και τους οπλισμένους στρατιώτες που βρίσκονταν πάνω στο κατάστρωμα, οι οποίοι μειώθηκαν από σαράντα σε δέκα, ώστε να προσφέρουν αποτελεσματικότερη εκτέλεση ελιγμών.

Το σημαντικότερο σημείο υπεροχής βέβαια για μία τριήρη είναι το μικρό της βάρος σε αντίθεση με τα βαριά και δυσκίνητα πλοία του Περσικού στόλου<sup>116</sup>.

---

<sup>115</sup> He has to consider all of the most famous fleets of the past because he wants to demonstrate that they had all been inferior to the Athenian fleet at the time of the Peloponnesian war (Luraghi, 200, 233).

<sup>116</sup> Πόθου (2006) 199.

**115 τὰ μὲν οὖν ναυτικά τῶν Ἑλλήνων τοιαῦτα ἦν, τὰ τε παλαιὰ καὶ τὰ ὕστερον γενόμενα. ἰσχὺν δὲ περιεποιήσαντο ὁμῶς οὐκ ἐλαχίστην οἱ προσσχόντες αὐτοῖς χρημάτων τε προσόδῳ καὶ ἄλλων ἀρχῇ:**

Σύμφωνα με τον Gomme, οι πόλεις που ανέπτυξαν μεγάλη δύναμη ίσως είναι η Κόρινθος και η Σάμος κατά την τυραννία του Πολυκράτη, πιθανόν η Μίλητος και η Φώκαια, η Αθήνα και η Αίγινα και ίσως και τα Μέγαρα.

Ἐκπληξή προκαλεῖ ἡ ἀπουσία ἀναφοράς στὸν σκληρὸ ἀλλὰ δυναμικὸ τύραννο τὴν Κορίνθου Περίανδρο, ὁ ὁποῖος διαδέχτηκε τὸν πατέρα του Κύψελο στὴν ἐξουσία γύρω στα 590-550 π.Χ. καὶ οδήγησε τὴν Κόρινθο σε μεγάλη οικονομικὴ ἀνάπτυξη χάρις στὴν ἀγροτικὴ καὶ ἀποικιακὴ πολιτικὴ που ἐπέβαλε καθὼς καὶ τὴν ναυτικὴ δύναμη που ἀνέπτυξε ἀλλὰ καὶ τὴν ἐναντίωσή του στὴν υπερβολικὴ πολυτέλεια τῶν ἀριστοκρατῶν.

**ἐπιπλέοντες γὰρ τὰς νήσους κατεστρέφοντο, καὶ μάλιστα ὅσοι μὴ διαρκῆ εἶχον χώραν. [2] κατὰ γῆν δὲ πόλεμος, ὅθεν τις καὶ δύναμις παρεγένετο, οὐδεὶς ξυνέστη:**

Σύμφωνα με τὸν Gomme<sup>117</sup> ὁ ἱστορικὸς στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν ἀναφέρει τίποτα οὔτε γιὰ τὴν σύντομη κυριαρχία τοῦ Φεῖδωνα ἀπὸ τὸ Ἄργος στὴν Πελοπόννησο, οὔτε γιὰ τοὺς πολέμους τῆς Σπάρτης στὴν Λακωνία καὶ στὴν Μεσσηνία καὶ ἀργότερα τῆς Τεγέας, τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Ηλείας που οδήγησαν στὴν Πελοποννησιακὴ συμμαχία καὶ στὴν Σπαρτιατικὴ κυριαρχία τοῦ ἑκτοῦ καὶ τοῦ πέμπτου αἰῶνα.

Ὁ ἱστορικὸς λόγω τῆς σημασίας που ἔδινε στὴν υλικὴ πρόοδο θεωροῦσε τὴν δύναμη τῆς Σπάρτης ξεπερασμένη. Ἡ σκέψη του αὐτὴ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν ἰσχυρισμὸ του ὅτι στὴν Ελλάδα δὲν εἶχε δημιουργηθεῖ κανένα μεγάλο κράτος με χερσαία δύναμη. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς τονίζει τὴν μοναδικότητα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

**πάντες δὲ ἦσαν, ὅσοι καὶ ἐγένοντο, πρὸς ὁμόρους τοὺς σφετέρους ἐκάστοις, καὶ ἐκδήμους στρατείας πολὺ ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν ἐπ' ἄλλων καταστροφῇ οὐκ ἐξῆσαν οἱ Ἕλληνες:**

---

<sup>117</sup> Gomme (1945) 102.

Στο σημείο αυτό ο ιστορικός ίσως κάνει μια υπαινικτική αναφορά στην Σικελική εκστρατεία του 415 π.Χ. Κάτι τέτοιο όμως δεν είναι βάσιμο γιατί το χωρίο πιθανότατα δεν έχει γραφεί μετά τα γεγονότα στην Σικελία. Εξ άλλου ο ιστορικός δεν συνηθίζει να παραπέμπει με υπονοούμενα σε γεγονότα αλλά διατυπώνει ευθέως τις απόψεις του.

**[3] μάλιστα δὲ ἐς τὸν πάλαι ποτὲ γενόμενον πόλεμον Χαλκιδέων καὶ Ἐρετριῶν καὶ τὸ ἄλλο Ἑλληνικὸν ἐς ξυμμαχίαν ἑκατέρων διέστη:**

Ο διαβόητος Ληλάντειος πόλεμος ξεκίνησε αρχικά ως μία διαμάχη που έλαβε χώρα γύρω στο 700 π.Χ. για την πλούσια εδαφική έκταση του Λήλαντος ανάμεσα στην Ερέτρια και την Χαλκίδα, δύο ευβοϊκών πόλεων για τον έλεγχο του εύφορου Ληλάντιου πεδίου που βρίσκονταν ανάμεσα τους. Η έκταση αυτή μάλιστα περιελάμβανε ελαιόδεντρα, συκιές και αμπέλια και πήρε το όνομά της από τον ποταμό Λήλαντα που βρίσκεται στην μέση περίπου της Εύβοιας.

Η αληθινή όμως πρόφαση αυτού του πολέμου, δεν ήταν η πλούσια εδαφική έκταση αλλά ο εμπορικός ανταγωνισμός ανάμεσα στην Ερέτρια και την Χαλκίδα. Το Λευκαντί<sup>118</sup> μάλιστα βρίσκεται στην μέση περίπου της πεδιάδας και τα θαυμαστά ευρήματα που ήρθαν στο φώς από την αρχαιολογική σκαπάνη του 1981 αποδεικνύουν πως υπήρξε ένα πολύ ισχυρό κέντρο εξουσίας του δεκάτου αιώνα π.Χ. με υπερπόντιες διασυνδέσεις.

Οι εξορμήσεις της Εύβοιας για την δημιουργία αποικιών ξεκίνησαν αρκετά νωρίς και όλοι οι σύμμαχοι ήταν σπουδαίοι θαλασσοκράτορες: η Μίλητος, η Αίγινα και τα Μέγαρα στο πλευρό της Ερέτριας και η Σάμος μαζί με την Κόρινθο στο πλευρό της Χαλκίδας. Υπήρξαν και άλλοι σύμμαχοι. Η εμπλοκή τόσο απομακρυσμένων δυνάμεων είναι αξιοπρόσεκτη, ωστόσο εδώ ο ιστορικός διατυπώνει την άποψη ότι ο Ληλάντιος πόλεμος αποτελεί παράδειγμα συντονισμένης δράσης στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο: «οἱ γὰρ δὴ Μιλήσιοι πρότερον τοῖσι Ἐρετριεῦσι τὸν πρὸς Χαλκιδέας πόλεμον συνδιήνεικαν, ὅτε περ καὶ Χαλκιδεῦσι ἀντία Ἐρετριέων καὶ Μιλησίων Σάμιοι ἐβοήθηον».

---

<sup>118</sup> Lemos (2002) 140-146, 161-168· Ridgway (1992) 157· Κουρού (1992) 42-46.

Μετά τον πόλεμο η Ερέτρια έχασε κάθε κυριαρχία της σε αντίθεση με την Χαλκίδα που απέκτησε τεράστια δύναμη, όχι μόνο στην Εύβοια αλλά και στις αποικίες που δημιούργησε στην Θράκη και στην Δύση. Όσον αφορά το Ληλάντειο πεδίο, σύμφωνα με το Αιλιανό αυτό διαμοιράστηκε αργότερα από του Αθηναίους σε 2.000 αττικές κληρουχίες<sup>119</sup>.

**ἐπεγένετο δὲ ἄλλοις τε ἄλλοθι κωλύματα μὴ αὐξηθῆναι, καὶ Ἴωσι προχωρησάντων ἐπὶ μέγα τῶν πραγμάτων Κῦρος καὶ ἡ Περσικὴ βασιλεία Κροῖσον καθελοῦσα καὶ ὅσα ἐντὸς Ἄλως ποταμοῦ πρὸς θάλασσαν ἐπεστράτευσε καὶ τὰς ἐν τῇ ἠπειρῷ πόλεις ἐδούλωσε, Δαρεῖός τε ὕστερον τῷ Φοινίκων ναυτικῷ κρατῶν καὶ τὰς νήσους:**

Ο Gomme<sup>120</sup> στο σημείο αυτό υπογραμμίζει την αντίθεση με τον Ηρόδοτο I. 143: «ἀσθενέος δὲ ἐόντος τοῦ παντός τότε Ἑλληνικοῦ γένεος, πολλῶ δὴ ἦν ἀσθενέστατον τῶν ἐθνέων τὸ Ἴωνικὸν καὶ λόγου ἐλαχίστου: ὅτι γὰρ μὴ Ἀθῆναι, ἦν οὐδὲν ἄλλο πόλισμα λόγιμον».

Πολύ σωστά παρατηρεῖ στο σημείο αυτό ο Hornblower<sup>121</sup> ὅτι το κεφάλαιο αυτό είναι μια ανάπτυξη του I 13. 6 με την διαφορά ὅμως πως εκεί η ναυτική ακμή των πόλεων της Ιωνίας συγχρονίζεται με την άνοδο της Περσίας.

**17. τύραννοί τε ὅσοι ἦσαν ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς πόλεσι, τὸ ἐφ' ἑαυτῶν μόνον προορώμενοι ἕξ τε τὸ σῶμα καὶ ἐς τὸ τὸν ἴδιον οἶκον αὐξεν δι' ἀσφαλείας ὅσον ἐδύναντο μάλιστα τὰς πόλεις ὄκουν, ἐπράχθη δὲ οὐδὲν ἀπ' αὐτῶν ἔργον ἀξιόλογον:**

Οι Classen-Steup ερμηνεύουν την γραφή<sup>122</sup> «τύραννοί τε» ως εξής: «Οι τύραννοι αποτέλεσαν ένα ακόμα εμπόδιο στην πρόοδο της Ελλάδος, όπως οι μονάρχες της Περσίας». Ο Gomme δέχεται την ίδια γραφή, αλλά απορρίπτει την παραπάνω ερμηνεία και επισημαίνει ότι το νόημα της φράσης είναι πως στην εποχή των τυράννων δεν έγινε κάτι αξιόλογο.

<sup>119</sup> Gomme (1945) 126· Πόθου (2006) 208.

<sup>120</sup> Gomme (1945) 110.

<sup>121</sup> Hornblower (2003) 49.

<sup>122</sup> Τε cf: δε ABEGM

Ο Gomme<sup>123</sup> πολύ σωστά παρατηρεί, ότι ο ιστορικός δεν υποτιμά τα έργα των τυράννων, αλλά εστιάζει το ενδιαφέρον του στην διεξαγωγή μεγάλων πολεμικών επιχειρήσεων. Για παράδειγμα δεν αμφισβητεί το έργο του Πεισίστρατου και όσα προσέφερε στην πόλη των Αθηνών, αλλά τονίζει την απουσία μια κοινής πολιτικής εναντίον την απειλή των Περσών, επειδή κάθε τύραννος ενδιαφερόταν μόνο για την προσωπική του ασφάλεια και ευημερία. Άλλοι μελετητές χαρακτηρίζουν την στάση του ιστορικού έναντι το έργο των τυράννων ως εχθρική και προκλητική, αναφέροντας μάλιστα ότι υποβιβάζει τα επιτεύγματα των τυράννων παρότι άνηκαν στα επιτυχέστερα στρώματα της αρχαϊκής κοινωνίας.

**εἰ μὴ εἶ τι πρὸς περιοίκους τοὺς αὐτῶν ἐκάστοις: οἱ γὰρ ἐν Σικελίᾳ ἐπὶ πλεῖστον ἐχώρησαν δυνάμεως. οὕτω πανταχόθεν ἡ Ἑλλάς ἐπὶ πολὺν χρόνον κατείχετο μῆτε κοινῇ φανερόν μηδὲν κατεργάζεσθαι, κατὰ πόλεις τε ἀτολμοτέρα εἶναι:**

Ο Gomme τονίζει πως ο ιστορικός στο σημείο αυτό αναφέρεται στην περίοδο πριν από το 480 π.Χ. και για τον λόγο αυτό δεν αναφέρεται στον πολύ σημαντικό πόλεμο του Γέλωνα και του Ιέρωνα, έναντι των Καρχηδονίων και των Ετρούσκων.

Ακόμα ο ιστορικός στο σημείο αυτό αναφέρεται στην δύναμη και την ευημερία των τυράννων της Σικελίας, διότι η συσσώρευση χρήματος εξασφάλισε την δημιουργία ναυτικής δύναμης, που αποτελεί και το κυρίαρχο θέμα στην Αρχαιολογία<sup>124</sup>.

**[18] ἐπειδὴ δὲ οἱ τε Ἀθηναίων τύραννοι καὶ οἱ ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἐπὶ πολὺ καὶ πρὶν τυραννευθείσης οἱ πλεῖστοι καὶ τελευταῖοι πλὴν τῶν ἐν Σικελίᾳ ὑπὸ Λακεδαιμονίων κατελύθησαν:**

Κατά την διάρκεια του 6<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. η Σπάρτη βοήθησε στην ανατροπή και αντικατάσταση πολλών τυραννικών καθεστώτων από αντίστοιχα ολιγαρχικά που βρίσκονταν σε συμμαχία μαζί της<sup>125</sup>.

Κατά τον Hornblower<sup>126</sup> η παρουσίαση της Σπάρτης ως απελευθερώτριας δύναμης από του τυράννους έχει προπαρασκευαστικό χαρακτήρα και προετοιμάζει τον αναγνώστη για την κατάλυση της Αθηναϊκής ηγεμονίας από την Σπάρτη.

---

<sup>123</sup> Gomme (1945) 127.

<sup>124</sup> Kallet-Marx (2001) 24.

<sup>125</sup> Πόθου (2006) 216.

<sup>126</sup> Hornblower (2003) 51.



Ο Will πιστεύει ότι ο ιστορικός αναγνωρίζει την αξία και την διαχρονικότητα του πολιτεύματος της Σπάρτης, ωστόσο δεν τρέφει καμμία ιδιαίτερη συμπάθεια για την κοινωνία των Λακεδαιμονίων, Εν αντιθέσει τοποθετεί τον εαυτό του ήδη από το προοίμιο με την μεριά των Αθηναίων πολιτών. Σκοπός του λοιπόν δεν είναι να αναλύσει τον θρίαμβο της Σπάρτης αλλά την ολοκληρωτική καταστροφή της πόλης των Αθηνών<sup>127</sup>.

**(ή γὰρ Λακεδαίμων μετὰ τὴν κτίσιν τῶν νῦν ἐνοικούντων αὐτὴν Δωριῶν ἐπὶ πλεῖστον ὧν ἴσμεν χρόνον στασιάσασα ὅμως ἐκ παλαιτάτου καὶ ἠὺνομήθη καὶ αἰεὶ ἀτυράννευτος ἦν: ἔτη γὰρ ἔστι μάλιστα τετρακόσια καὶ ὀλίγω πλείω ἐς τὴν τελευταίην τοῦδε τοῦ πολέμου ἀφ’ οὗ Λακεδαιμόνιοι τῇ αὐτῇ πολιτείᾳ χρῶνται:**

Το παραπάνω χωρίο συμπίπτει με όσα γράφει και ο Ηρόδοτος στο χωρίο 1.65.2: «τὸ δὲ ἔτι πρότερον τούτων καὶ κακονομώτατοι ἦσαν σχεδὸν πάντων Ἑλλήνων κατὰ τε σφέας αὐτοὺς καὶ ξείνοισι ἀπρόσμικτοι: μετέβαλον δὲ ὧδε ἐς εὐνομίην. Λυκούργου τῶν Σπαρτιητέων δοκίμου ἀνδρὸς ἐλθόντος ἐς Δελφοὺς ἐπὶ τὸ χρηστήριον, ὡς ἐσήμει ἐς τὸ μέγαρον, εὐθὺς ἢ Πυθίη λέγει τάδε.»

Το ηροδότειο και το θουκυδίδειο κείμενο έχουν εγείρει κάποιες διαφωνίες. Ο Ηρόδοτος συνδέει την βελτίωση της διακυβέρνησης της Σπάρτης με το όνομα του νομοθέτη Λυκούργου, για τον οποίο ο Πλουταρχος έγραψε πως δεν μπορούμε να υποθέσουμε τίποτα σίγουρο για αυτόν τον άνθρωπο.

Ακόμα η εικόνα του Ηρόδοτου την οποία φαίνεται να δέχεται και ο Θουκυδίδης είναι αρκετά σαφής και από άποψη χρονολογίας. Ο ιστορικός γράφει ότι τον 6 αιώνα π.Χ. οι Σπαρτιάτες είχαν προβλήματα με την γειτονική Τεγέα, ενώ σε άλλες εκστρατείες γνώριζαν σπουδαίες επιτυχίες. Σε παλαιότερα χρόνια είχαν κακή διακυβέρνηση.

Έπειτα ο Ηρόδοτος αναφέρει την μεταβολή που συντελέστηκε, την οποία συνδέει με τον Λυκούργο, τον θείο και επίτροπο του Λεβεώτη. Στο σημείο αυτό δεν υπάρχει καμμία σύγχυση στα γεγονότα ανάμεσα στον 9<sup>ο</sup> και 6<sup>ο</sup> αιώνα, ώστε να δικαιολογείται η απόρριψη πληροφοριών από τον Ηρόδοτο. Και οι δύο ιστορικοί είναι σαφείς: ο Λυκούργος έζησε και η μεταβολή προς την εὐνομία πραγματοποιήθηκε την περίοδο εκείνη.

---

<sup>127</sup> Will (2003) 26.

καὶ δι' αὐτὸ δυνάμενοι καὶ τὰ ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσι καθίστασαν) , μετὰ δὲ τὴν τῶν τυράννων κατάλυσιν ἐκ τῆς Ἑλλάδος οὐ πολλοῖς ἔτεσιν ὕστερον καὶ ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη Μηδῶν πρὸς Ἀθηναίους ἐγένετο. [2] δεκάτῳ δὲ ἔτει μετ' αὐτὴν αὖθις ὁ βάρβαρος τῷ μεγάλῳ στόλῳ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα δουλωσόμενος ἦλθεν:

Τα περισσότερα τυραννικά καθεστώτα είχαν καταλυθεῖ πριν το 490π.Χ. Ο ιστορικός στο σημείο αυτό έχει κατά νου την περίπτωση των Αθηνών, όπου ο βασιλιάς της Σπάρτης Κλεομένης ἔδωξε τους Πεισιστρατίδες το 510 π.Χ. Είναι σύνηθες ὅμως, η ελλειπτική διατύπωση της ἤδη αφαιρετικής σκέψης του Θουκυδίδη να οδηγεί σε ανακρίβειες.

Εύκολα ο αναγνώστης στο σημείο αυτό αντιλαμβάνεται την ξερή<sup>128</sup> και αποστασιοποιημένη αναφορά του Θουκυδίδη για τον ρόλο της Αθήνας κατά των Μηδῶν<sup>129</sup>. Αντίθετη ἄποψη εκφέρει ο Ηρόδοτος στο 7. 139, όπου απηχεί και την επίσημη αθηναϊκή εξωτερική πολιτική, ὅπως φαίνεται ἐξἄλλου και ἀπὸ τον λόγο των Αθηναίων πρέσβων στο 1. 73. 9 στον Θουκυδίδη.

Η μάχη του Μαραθῶνα αποτελούσε και στην αρχαιότητα το σημαντικότερο γεγονός των Μηδικῶν πολέμων. Ἀπὸ το 490 ἕως 489 π.Χ. ἐγίνε η μάχη του Μαραθῶνα και ἀπὸ το 481 ἕως 480 π.Χ. ἄρχισε η εισβολή του Ξέρξη. Ο κατάλογος με τα ονόματα των ἀρχόντων περιλαμβάνει δέκα ονόματα και ο Πλάτων αναφέρει σαφέστατα ὅτι η ναυμαχία της Σαλαμίνας ἐγίνε δέκα χρόνια περίπου μετὰ την μάχη του Μαραθῶνα.

Κατὰ τον Cornford<sup>130</sup> το πρώτο βιβλίο δεν αποτελεί μια αιτιολογική ἀνάλυση ἀλλὰ ἐξιστὴρηση μια διαμάχης, μετὰξυ Αθηναίων και Σπαρτιατῶν. Αναφέρει ἀκόμα πως ο Θουκυδίδης χειρίζεται το θέμα με τον ἴδιο τρόπο που εφαρμόζει και ο Ηρόδοτος, ὅταν ἀναλογίζεται τα πρώτα στάδια διαμάχης Ἑλλήνων – βαρβάρων και Αθηναίων – Πελοποννησίων.

**καὶ μεγάλου κινδύνου ἐπικρεμασθέντος οἷ τε Λακεδαιμόνιοι τῶν ζυμπολεμισάντων Ἑλλήνων ἠγήσαντο δυνάμει προύχοντες, καὶ οἱ Ἀθηναῖοι**

<sup>128</sup> Για τις επιπτώσεις που ἔχει στην κατανόηση ο ἀρχαῖκός τρόπος σκέψης του Θουκυδίδη πρβλ. Τασόλαμπρος (1979) 86, 96.

<sup>129</sup> Για τους Μηδικούς πολέμους και την υπεράσπιση του Θουκυδίδη πρβλ. De Romilly (2000) 334-341.

<sup>130</sup> Cornford (1965).

**ἐπιόντων τῶν Μήδων διανοηθέντες ἐκλιπεῖν τὴν πόλιν καὶ ἀνασκευασάμενοι ἐς τὰς ναῦς ἐσβάντες ναυτικοὶ ἐγένοντο:**

Ο Gomme επισημαίνει ότι στο χωρίο αυτό έχουμε την πρώτη εμφάνιση των Αθηνών και της Σπάρτης, ως δύο αντιπάλων και παραπέμπει στον Ηρόδοτο I 56.1: «ἱστορέων δὲ εὔρισκε Λακεδαιμονίους καὶ Ἀθηναίους προέχοντας τοὺς μὲν τοῦ Δωρικοῦ γένεος τοὺς δὲ τοῦ Ἴωνικοῦ».

Οι τελευταίες δύο λέξεις *ναυτικοὶ ἐγένοντο* μπαίνουν στο τέλος της παραγράφου γιατί αποτελούν λέξεις κλειδιά και δείχνουν ότι ο ιστορικός είχε κατά νου την ανάπτυξη του Αθηναϊκού ναυτικού και όχι την επιστράτευση και την εκκένωση της Αττικής πριν από την Σαλαμίνα. Άλλοι μελετητές αναφέρουν ότι η συγκεκριμένη χρονική στιγμή φαίνεται να προκάλεσε μια σημαντική αλλαγή στον χαρακτήρα της πόλης των Αθηνών, η οποία σχετίζεται άμεσα με τον μέλλον της. Επιπλέον ο Ηρόδοτος υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι έσωσαν την Ελλάδα λόγω των πλοίων τους «οὗτος γὰρ ὁ πόλεμος συστάς ἔσωσε ἐς τὸ τότε τὴν Ἑλλάδα, ἀναγκάσας θαλασσίους γενέσθαι Ἀθηναίους.».

Πολύ ενδιαφέρουσα είναι και οι κοινή γλωσσική διατύπωση ανάμεσα στο I 18.2 «ναυτικοὶ ἐγένοντο» και στο I 93.3-7 «ναυτικούς γεγενημένους» διότι φαίνεται η εμφανής υφολογική επίδραση της Αρχαιολογίας στο υπόλοιπο έργο. Ακόμα πιο ενδιαφέρουσα είναι η γλωσσική ομοιότητα με τον λόγο του Ερμοκράτη, ο οποίος ωθεί του Συρακουσίους στην θάλασσα υπογραμμίζει τον επίκτητο χαρακτήρα της Αθηναϊκής κυριαρχίας στην θάλασσα<sup>131</sup>.

**κοινή τε ἀπωσάμενοι τὸν βάρβαρον, ὕστερον οὐ πολλῶ διεκρίθησαν πρὸς τε Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους οἳ τε ἀποστάντες βασιλέως Ἑλληνες καὶ οἱ ξυμπολεμήσαντες. δυνάμει γὰρ ταῦτα μέγιστα διεφάνη: ἴσχυρον γὰρ οἱ μὲν κατὰ γῆν, οἱ δὲ ναυσίν:**

Ο ιστορικός στο σημείο αυτό προβάλλει την αντίθεση μεταξύ της ελληνικής ενότητας κατά την διάρκεια των Περσικών πολέμων και της ελληνικής διάσπασης μετέπειτα. Η διαμάχη αυτή αποτελεί προϋπόθεση για την αύξηση της δύναμης των Αθηνών καθώς και της Σπάρτης και αναδεικνύει κατά αυτόν τον τρόπο και το μέγεθος του Πελοποννησιακού πολέμου.

---

<sup>131</sup> Rood (1998) 232.

Ο Hornblower<sup>132</sup> πιστεύει ότι το χωρίο αυτό έχει σημαντική προγραμματική αξία για την αφήγηση του πολέμου που πρόκειται να ακολουθήσει. Η αντίθεση αυτή μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών, όπου οι πρώτοι είναι κυρίαρχοι στο ναυτικό και οι Σπαρτιάτες δυνατοί στην στεριά, συνιστά μια από τις πιο σημαντικές κατευθυντήριες γραμμές που διατρέχουν το έργο. Κατά αυτόν τον τρόπο η Ελλάδα ελέγχεται από μία δικέφαλη ηγεμονία και η διπολικότητα της εξουσία εκφάζεται με τον πιο σαφή τρόπο από τα λόγια του Περικλή, ο οποίος υποστηρίζει ότι η ηγεμονία της Ελλάδας χωρίστηκε στην ναυτική ηγεμονία της Αθήνας και την ηπειρώτικη ηγεμονία της Σπάρτης «ἐγὼ δὲ ἀποφαίνω δύο μερῶν τῶν ἐς χρῆσιν φανερῶν, γῆς καὶ θαλάσσης, τοῦ ἐτέρου ὑμᾶς παντὸς κυριωτάτους ὄντας, ἐφ' ὅσον τε νῦν νέμεσθε καὶ ἦν ἐπὶ πλεόν βουλευθῆτε· καὶ οὐκ ἔστιν ὅστις τῇ ὑπαρχούσῃ παρασκευῇ τοῦ ναυτικοῦ πλεόντας ὑμᾶς οὔτε βασιλεὺς οὔτε ἄλλο οὐδὲν ἔθνος τῶν ἐν τῷ παρόντι κωλύσει. [2.62.3] ὥστε οὐ κατὰ τὴν τῶν οἰκιῶν καὶ τῆς γῆς χρεῖαν, ὧν μεγάλων νομίζετε ἐστερηῆσθαι, αὕτη ἡ δύναμις φαίνεται<sup>133</sup>. II 62.2»

Ακόμα και όταν ο ιστορικός συγκρίνει ως αντιπάλους τους Συρακουσίους με τους Αθηναίους προβέροντας σε μια ενδελεχὴ εξέταση της ιδιοσυγκρασίας τους, η σύγκριση στο τέλος και πάλι καταλήγει στην αντιπαράθεση των Αθηναίων με τους Λακεδαιμονίους που ήταν σύμφωνα με του Θουκυδίδη οι «ξυμφορώτατοι» εχθροί για του Αθηναίους, διότι ήταν λαός ισχυρός στην ξηρά.

Η ιδέα μάλιστα της διχοτόμησης μεταξύ θάλασσας και στεριάς ως βασικό χαρακτηριστικό ηγεμονικού ελέγχου, είναι φυσικά βαθιά ριζωμένη και στον Ηρόδοτο.

**[3] καὶ ὀλίγον μὲν χρόνον ξυνέμεινεν ἡ ὁμαιχμία, ἔπειτα διενεχθέντες οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ Ἀθηναῖοι ἐπολέμησαν μετὰ τῶν ξυμμάχων πρὸς ἀλλήλους· καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων εἴ τινές που διασταῖεν, πρὸς τούτους ἤδη ἐχώρουν:**

---

<sup>132</sup> Hornblower (2003) 54-55· Πόθου (2006) 224.

<sup>133</sup> Εγώ, όμως, σας λέω ότι από τα δύο μέρη του κόσμου που μπορεί να χρησιμοποιεί ο άνθρωπος, την γη και την θάλασσα, εξουσιάζετε απόλυτα την δεύτερη, όχι μόνο στις περιοχές όπου σήμερα κυριαρχείτε, αλλά και σ' εκείνες όπου, στο μέλλον, θ' αποφασίζατε να εκταθείτε. Με το ναυτικό που έχετε σήμερα ούτε ο Μέγας Βασιλεύς ούτε άλλο κανένα έθνος μπορεί να σας εμποδίσει να πάτε όπου θέλετε. [2.62.3] Η ναυτική αυτή δύναμη έχει πολύ μεγαλύτερη αξία από τα σπίτια σας και τα χωράφια σας, που η στέρησή τους σας φαίνεται τόσο φοβερή. Δεν πρέπει να θλίβεστε τόσο πολύ γι' αυτά. Πρέπει να τα θεωρείτε σαν περιβολάκια ή μικροστολίδια πολυτελείας αν τα συγκρίνετε με τη ναυτική σας δύναμη. (Μτφρ, Βλάχος, 2008).

Το κείμενο στο σημείο αυτό είναι ελλειπτικό. Το βασικό νόημα του χωρίου εστιάζει στο γεγονός ότι η ουδέτερη στάση δεν είναι πλέον εφικτή, διότι η συμμετοχή στον πόλεμο είναι πλέον υποχρεωτική. Ο Θουκυδίδης στο σημείο αυτό τεκμηριώνει και πάλι την αντίληψή του για την έκταση του Πελοποννησιακού πολέμου.

**ὥστε ἀπὸ τῶν Μηδικῶν ἐς τόνδε αἰεὶ τὸν πόλεμον τὰ μὲν σπενδόμενοι, τὰ δὲ πολεμοῦντες ἢ ἀλλήλοις ἢ τοῖς ἑαυτῶν ξυμμάχοις ἀφισταμένοις εἴ παρεσκευάσαντο τὰ πολέμια καὶ ἐμπειρότεροι ἐγένοντο μετὰ κινδύνων τὰς μελέτας ποιούμενοι:**

Εδώ ο ιστορικός και πάλι μας προετοιμάζει για τις διαφορές Αθήνας και Σπάρτης, στην καθημερινή τους ζωή αλλά και στο πλαίσιο της πολεμικής τους προετοιμασίας, όπως διατυπώνεται και από τον Περικλή στον Επιτάφιο: «Διαφέρομεν δὲ καὶ ταῖς τῶν πολεμικῶν μελέταις τῶν ἐναντίων τοῖσδε. τήν τε γὰρ πόλιν κοινήν παρέχομεν, καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε ξενηλασίαις ἀπείργομέν τινα ἢ μαθήματος ἢ θεάματος, ὃ μὴ κρυφθὲν ἂν τις τῶν πολεμίων ἰδὼν ὠφεληθείη, πιστεύοντες οὐ ταῖς παρασκευαῖς τὸ πλεόν καὶ ἀπάταις ἢ τῷ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τὰ ἔργα εὐψύχῳ· καὶ ἐν ταῖς παιδείαις οἱ μὲν ἐπιπόνῳ ἀσκήσει εὐθὺς νέοι ὄντες τὸ ἀνδρεῖον μετέρχονται, ἡμεῖς δὲ ἀνειμένως διαιτώμενοι οὐδὲν ἦσσαν ἐπὶ τοὺς ἰσοπαλεῖς κινδύνους χωροῦμεν»

**Π19 καὶ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι οὐχ ὑποτελεῖς ἔχοντες φόρου τοὺς ξυμμάχους ἡγοῦντο:**

Το κεφάλαιο αυτό αφορά την σύγκριση και πάλι των μεθόδων ελέγχου Σπάρτης και Αθήνας, δηλαδή τον τρόπο άσκησης εξουσίας και ειδικότερα τον τρόπο οικονομικής απομύζησης των συμμάχων τους.

Οι Λακεδαιμόνιοι δεν απαιτούσαν κάποια χρηματική εισφορά, αλλά καταπίεζαν πολιτικά τους συμμάχους, ενώ από την άλλη οι Αθηναῖοι επεδίωκαν την εισφορά σε πλοία και χρήματα κάτι που εναρμονίζεται πλήρως με την ιδιοσυγκρασία και τους στόχους της αθηναϊκής φιλοδοξίας. Η δύναμη των Αθηνών είναι φυσικά η ναυτική τους υπεροχή και τον μέσον ο στόλος τους, ὅποτε για να συντηρήσουν τον μεγάλο αυτό στόλο θέλουν χρήματα, τα οποία θα προέρχονται από τους συμμάχους.

Πιθανόν και η Σπάρτη απαίτησε και αυτή κάποια οικονομική ενίσχυση ακλουθώντας το παράδειγμα των Αθηνών. Υπάρχουν μαρτυρίες από επιγραφές που καταγράφουν κάποιες εισφορές στις πολεμικές επιχειρήσεις της Σπάρτης, και επιβεβαιώνουν το

γεγονός ότι κάποια στιγμή η Σπάρτη είχε οικονομικά προβλήματα, επειδή δεν εισέπραττε φόρο πολυτελείας, όπως η Αθήνα..

**κατ' ὀλιγαρχίαν δὲ σφίσιν αὐτοῖς μόνον ἐπιτηδεῖως ὅπως πολιτεύσουσι  
θεραπεύοντες, Ἀθηναῖοι δὲ ναῦς τε τῶν πόλεων τῷ χρόνῳ παραλαβόντες πλὴν  
Χίων καὶ Λεσβίων:**

Ο ιστορικός διαχωρίζει καλά τα πολιτικά πεδία στην αρχαιότητα και την ανάμιξη των δύο μεγάλων πολιτικών κατευθύνσεων στο εσωτερικό των μικρότερων πόλεων: οι ολιγαρχικοί εδρεύουν στην Σπάρτη, ενώ οι δημοκρατικοί στην Αθήνα.

## 7.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ο Θουκυδίδης προσπαθεί να αποδείξει ότι *κίνησις γάρ αὕτη μεγίστη*, εξετάζοντας τα γεγονότα προηγούμενων περιόδων στην λεγόμενη Αρχαιολογία. Στην αρχή του λόγου του σημειώνει μάλιστα, ότι ήταν αρκετά δύσκολο να ανακαλύψει τι συνέβη στο παρελθόν: *τὰ γὰρ πρὸ αὐτῶν καὶ τὰ ἔτι παλαιότερα σαφῶς μὲν εὐρεῖν διὰ χρόνου πλῆθος ἀδύνατα ἦν, ἐκ δὲ τεκμηρίων ὧν ἐπὶ μακρότατον σκοποῦντί μοι πιστεῦσαι ξυμβαίνει οὐ μεγάλα νομίζω γενέσθαι οὔτε κατὰ τοὺς πολέμους οὔτε ἐς τὰ ἄλλα.* Ἐπειτα εφαρμόζει μια μοναδική συλλογιστική μέθοδο. Τα επιχειρήματα που παραθέτει σχετικά με την ανάπτυξη της αρχαϊκής Ελλάδας βασίζονται στην ερμηνεία της μυθογραφικής παράδοσης και μερικών συγκεκριμένων πηγών, όπως του Ομήρου στον οποίο αναγνωρίζει την ποιητική υπερβολή (1.3.3· 1.9.4· 1.10.3), αλλά και από παλαιότερες παραδόσεις (1.9.2). Ακόμα χρησιμοποιεί αρχαιολογικές μαρτυρίες, όπως τα ταφικά κατάλοιπα στην Δήλο (1.8.1) και δεν διστάζει να συνάγει συμπεράσματα από το παρόν (1.5.2· 1.6.2· 1.6.6). Αποτέλεσμα αυτής της αποδεικτικής αφήγησης είναι να αναδείξει τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες μπόρεσαν βαθμιαία να δημιουργηθούν ισχυρά κράτη και ναυτικές δυνάμεις.

Η λειτουργία λοιπόν της Αρχαιολογίας είναι αποδεικτική και το περιεχόμενό της συνίσταται σε μια διαδοχική έκθεση διαφόρων τεκμηρίων. Οι βασικοί στόχοι του Θουκυδίδη μπορούμε να πούμε ότι είναι δύο: Πρώτον ότι ο Πελοποννησιακός πόλεμος είναι ο πιο σημαντικός από τους προηγούμενους πολέμους, και δεύτερον, να αποδείξει τη σημασία που έχει η ναυτική ισχύς, που οδήγησε στην άνοδο της Αθήνας ως ηγεμονικής δύναμης. Η *ἀληθεστάτη πρόφασις* είναι η αύξηση της δύναμης, η πρόκληση του φόβου, και η εξώθηση στη βία, που προκάλεσε αυτός ο πόλεμος.

## 8.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

### 8.1.ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

De Romilly, J. (2000). *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός. Η σκέψη του ιστορικού και η γένεση του έργου.*

De Romilly, J. (1988). *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη.* Μ Ι Ε Τ.

Easterling, P.E., Knox, B.M.W. (2010) *Ιστορίας της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας* (Αθήνα).

Latacz, J. (2002) *Η Τροία και ο Όμηρος.* Ο δρόμος για την λύση ενός παλιού αινίγματος.

Lesky, A. (1990). *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας. Θεσσαλονίκη: εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη.*

Page, D.L. (1988) *Η Ιλιάς και η ιστορία.* Αθήνα.

Trede M.(2001) *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας τ. ΙΙ,* Αθήνα.

Κούρου, Ν. 1992. «Λευκαντί: ο αρχαιολογικός χώρος που επέβαλε τον επαναπροσδιορισμό των Σκοτεινών Χρόνων» *Αρχαιολογία και Τέχνες* 42: 42-46. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο στη διεύθυνση <http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/42-8.pdf> (τελευταία επίσκεψη 11/4/2019).

Κωνσταντινόπουλος, Β. (2013) *Αρχαία Ελληνική Ιστοριογραφία. Συγκριτική προσέγγιση των τριών ιστορικών της κλασσικής περιόδου,* Εκδ. Σιδέρης.

Κωνσταντινόπουλος, Β – Πανομήτρος, Δ. (2010) *Το ύφος του αρχαίου ελληνικού πεζού λόγου,* επιμ. Γ.Ξανθάκη Καραμάνου, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

Πόθου Β. (2012) *Θουκυδίδου Αρχαιολογία και Πεντηκονταετία,* Εκδ. Παπαζήση,

Ρεγκάκος, Α. (2009). *Επινοώντας το παρελθόν: Γέννηση και ακμή της ιστοριογραφικής αφήγησης στην κλασική αρχαιότητα.* Gutenberg.



## 8.2.ΕΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Alonso-Nuñez, J. M. (2000). *Die Archäologien des Thukydides* (Vol. 45). Universitätsverlag.

Amit, M. (1965). *Athens and the Sea: a study in Athenian sea power* (Vol. 74). Latomus, revue d'études latines.

Boyd, T. W. (1995). A poet on the Achaean wall.

Cameron, H. D. (2003). *Thucydides Book 1: a students' grammatical commentary*. University of Michigan Press.

Canfora, L. (2006). Biographical obscurities and problems of composition. In *Brill's Companion to Thucydides* (pp. 1-31). BRILL.

Carpenter, R. (1948). The greek penetration of the Black Sea. *American Journal of Archaeology*, 52(1), 1-10.

Cartwright, D. (1997) *A Historical Commentary on Thucydides*. Mishigan.

Carty, A. (2015). Polycrates, Tyrant of Samos. *New Light on Archaic Greece*.

Classen, J., & Steup, J. (1963). *Thukydides erklärt*. Weidmann.

Cornford, F. M. (1907). *Thucydides mythistoricus*. E. Arnold.

Crane, G. (1998). *Thucydides and the ancient simplicity: The limits of political realism*. Univ of California Press.

Davison, J. A. (1947). The first Greek triremes. *The Classical Quarterly*, 41(1-2), 18-24.

Dimitropoulos, P. (1999) *Untersuchungen zum finale Genitiv des substantivierten Infinitivs bei Thukydides*. Helsinki.

Finley, M. I. (1954). The ancient Greeks and their nation: the sociological problem. *The British Journal of Sociology*, 5(3), 253-264.4.

- Forrest, W. G. (1969). Two chronographic notes. *The Classical Quarterly*, 19(1), 95-110.
- Gardiner, E. N. (2001). *Athletics in the ancient world*. Courier Corporation.
- Gomme, A. W. (1945). Commentary on Thucydides. *Book I*, 361-413.
- Hall, J. M. (2002). *Hellenicity: between ethnicity and culture*. University of Chicago Press.
- Hammond, N. G. L. (1952). The Arrangement of the Thought in the Proem and in Other Parts of Thucydides I. *The Classical Quarterly*, 2(3-4), 127-141.
- Harris, H. A. (1964). *Greek athletes and athletics*. Greenwood Press.
- Hornblower, S. (1987) *Thucydides*. London.
- Hornblower, S. (2003). *A Commentary on Thucydides: Volume Ii: Books Iv-V. 24* (Vol. 2). Oxford University Press.
- How, W. W., & Wells, J. (1928). *Commentary of Herodotus* (Vol. 21928). Oxford.
- Kallet, L. (2002). *Money and the corrosion of power in Thucydides: the Sicilian expedition and its aftermath*. Univ of California Press.
- Kirk, G. S. (1964). The Language and Background of Homer. Some Recent Studies and Controversies.
- Koester, A. (1928). Das Seekriegswesen bei den Griechen. *J. Kromayer and G. Veith, Heerwesen und Kriegfuhrung der Griechen und Romer*, 163-208.
- Lemos I.S. (2002). The Protogeometric Aegean: The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC, Oxford, Oxford University Press.
- Luraghi, N. (2000). Author and Audience in Thucydides' " Archaeology". Some Reflections. *Harvard Studies in Classical Philology*, 100, 227-239.
- Marshall, M. H. B. (1975). Urban settlement in the Second Chapter of Thucydides. *The Classical Quarterly*, 25(1), 26-40.
- Maurer, K. (1995). *Interpolation in Thucydides* (Vol. 150). Brill.

- McNeal, R. A. (1970). Historical Methods and Thucydides I. 103. I. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, (H. 3), 306-325.
- Morgan, C. (2003). *Early Greek states beyond the polis*. Routledge.
- Orwin, C. (1994). *The humanity of Thucydides*. Princeton University Press.
- Page, D. L. (1976). *History and the Homeric Iliad* (Vol. 31). Univ of California Press.
- Parke, H. W. (1946). Polycrates and Delos. *The Classical Quarterly*, 40(3-4), 105-108.
- Parry, A. (1958). Thucydides, I, 11, 2. *The American Journal of Philology*, 79(3), 283-285.
- Rengakos, A. (2006). Thucydides' narrative: the epic and herodotean heritage. In *Brill's companion to Thucydides*. BRILL.
- Ridgway, D. (1992). *The first Western Greeks*, Cambridge , Cambridge University Press.
- Rood, T. (1998). Thucydides and his Predecessors. *Histos*, 2, 230-67.
- Rood, T. (1998). *Thucydides: narrative and explanation*. Clarendon Press.
- Sheppard J.G and L. Evans(1882). *Notes on Thucydides, original and compiled*.
- Snodgrass, A. M. (1971). *The Dark Age of Greece: An Archeological Survey of the Eleventh to the Eighth Centuries BC*. Routledge.
- Snodgrass, A. M. (1981). *Archaic Greece: the age of experiment*(Vol. 505). Univ of California Press.
- Tasolambros, F. L. (1979). *In defence of Thucydides*. Grigoris Publications.
- Toy, S. (2006). *History of Fortification from 3000 BC to AD 1700*(No. 75). Pen and Sword.
- Welwei, K. W. (1998). *Die griechische Polis: Verfassung und Gesellschaft in archaischer und klassischer Zeit*. Franz Steiner Verlag.

Westlake, H. D. (1969). *Essays on the Greek historians and Greek history*. Manchester University Press.

Wiemer, H. U. (2009). *Krieg, Handel und Piraterie: Untersuchungen zur Geschichte des hellenistischen Rhodos*(Vol. 6). Walter de Gruyter.

Will, W. (2003) *Thukydides und Perikles*. Bonn.

### 8.3.ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Arnim von H., *Stoicorum veterum fragmenta*, Stuttgart, 1964.

*Diodori Bibliotheca Historica*, Vol 1-2. Diodorus Siculus. Immanuel Bekker. Ludwig Dindorf. Friedrich Vogel. in aedibus B. G. Teubneri. Leipzig. 1888-1890.

Flavius Josephus, *Flavii Iosephi oper*, B. Niese. Berlin. Weidmann. 1892.

Plato, *Platonis Opera*, ed. John Burnet, Oxford University Press, 1903, 285 d-e.

*Thukydidis Historiae* Vol. II, Lipsiae: In Aedibus B.G. Teubneri MCMXXV, Carolus Hude.

Xenophon. *Xenophon in Seven Volumes*, 3. Carleton L. Brownson. Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Ltd., London. 1922.

Xenophon. *Xenophontis opera omnia*, vol. 1. Oxford, Clarendon Press. 1900 (repr. 1968).